

ŽELJKO TOMIČIĆ

PRILOG ISTRAŽIVANJU KRONOLOGIJE
SREDNJOVJEKOVNOGA GROBLJA NA
POLOŽAJU LIJEVA BARA U VUKOVARU

Hommage à Vukovar

UDK 904:718(497.13Vukovar) »09/10«
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 8. IV. 1992.
Received:

Dr. Željko Tomićić
41000 Zagreb – Hrvatska
Institut za povijest umjetnosti,
Aleja Vukovar 68

Nakon kraćeg pregleda složene kronostratigrafske arheološke slike užeg areala Vukovara i njegova neposredna okruženja, autor u raspravi iznosi rezultate detaljnijeg istraživanja kronologije velikoga srednjovjekovnog groblja na položaju Lijeva bara. Analizom horizontalne stratigrafije, koja se temelji u detaljnom kartiranju pokretnog arheološkog inventara i praćenju obreda pokapanja, autor izdvaja pet uzastopnih faza posjedanja najvećeg groblja bjelobrdske kulture u međuriječju Drave, Dunava i Save. Detaljnom komparacijom s grobljima na redove u Transdanubiji uspostavlja pouzdan vremenski okvir trajanja pokapanja od 10. do potkraj 11. stoljeća. U inventaru najranije faze posjedanja groblja autor prepoznaje materijalne dokaze prodora Mađara tijekom prve polovice 10. st., koji dovodi u svezu sa zapisom anonimnoga notara kralja Bele III. o mađarskom osvajanju utvrde Vukovo. Fundus groblja na položaju Lijeva bara odraz je materijalne kulture pučanstva koje naseljava pogodni praporni plato iznad Dunava i u blizini tadanjeg ranosrednjovjekovnog protourbanog naselja slavenskoga pučanstva organizira ukopište. Primjer Vukovara, nastalog na tisućljetnom supstratu, autor uspoređuje sa sinkronim protourbanim naseljima slavenskog svijeta nastalim uzduž europskih vodenih prometnica.

Isteklo je četrdeset godina od početka sustavnog arheološkog istraživanja zasad još uvijek najvećeg groblja na redove bjelobrdske kulture u Hrvatskoj. Naime, u razdoblju 1951–1953. organizirao je doajen hrvatske srednjovjekovne arheologije dr. Zdenko Vinski opsežna i moderna iskopavanja na položaju Lijeva bara u Vukovaru. Prigoda je da, zahvaljujući susretljivosti i razumijevanju dr. Zdenka Vinskog, u svjetlosti rezultata novijeg istraživanja vukovarskog groblja, s novih motrišta vrednujemo to nalazište i na temelju detaljne analize njegova grobnog fundusa ocrtao moguću sliku djelića života ranosrednjovjekovnog pučanstva toga slavnog grada na Dunavu. Objelodanjivanjem relevantnog dijela arheološkog fundusa nalazišta nastojimo ukloniti višestoljetni talog sa značajnog segmenta života Vukovara tijekom 10. i 11. stoljeća, i u razotkrivenom naslijeđu prepoznati tragove materijalne i duhovne nazočnosti njegova pučanstva. Uklanjanje stanovite dosadašnje anonimnosti glede fundusa i naravi groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru obveza je ove generacije srednjovjekovnih arheologa, već i s obzirom na potrebu uklapanja toga značajnog nalazišta, ali i cjelokupnog arheološkog korpusa

bjelobrdskih lokaliteta diljem Hrvatske, u sveukupni znanstveni i kulturni patrimonij Europe. Naime, upravo je vukovarsko groblje na položaju Lijeva bara ona karika u lancu srodnih nalazišta, koja je dosad na žalost nedostajala za potpunije i bolje upoznavanje odnosa unutar bjelobrdskog kulturnog kompleksa Karpatske kotline kojem bogatstvom nalazišta pripada dravsko-savsko međuriječje a u užem smislu i žarište našeg interesa Povučje.

Iznošenje složene prapovijesne i povijesne slojevitosti koju, manje ili više, kontinuirano potkrepljuju arheološka vrela otkrivena na užem areafu Vukovara i u mikroregiji Povučja, nužno je ne samo radi potpunijeg poimanja njegove složene kronostratigrafske slike. Isticanje tog slijeda života nužno je i radi potpunijeg vrednovanja određenih prirodnih datosti koje su, jamačno, sudbonosno sudjelovale u kreiranju života i ljudskoj intervenciji u prostoru okruženja Vukovara već pred šest tisućljeća. Ujedno svi arheološki stratumi koji se mogu dokazati ili dedukcijom rekonstruirati u samom Vukovaru i u njegovoj okolici predstavljaju zapravo temelj logičnom nastanku dokumentiranog srednjovjekovnog sloja života toga podunavskog grada. Upravo tom cilju okrenuto je ovo znanstveno štivo, koje ima nakanu da, na temelju vrednovanja grobnog fundusa, ocrta djelić srednjovjekovlja u kojem, zacijelo, egzistiraju vrlo jasni oblici intenzivnog života. Postojanje velikog naseobinskog groblja na redove jasna je indicija nazočnosti velikog ranosrednjovjekovnog naselja, odnosno njegova brojnog pučanstva, koje umrle pripadnike toga ranog europskog grada, uporno pokopavaju na lesnoj padini Lijeva bara tijekom 10. i 11. stoljeća. Vrlo je znakovito da je taj položaj na utoku Vuke u Dunav služio i kao ukopište tijekom prapovijesnih vremena. Kontinuitet pokopavanja na položaju Lijeva bara na taj način je doista zrcalna slika kontinuiteta života populacije toga protourbanog naselja smještenog na optimalnoj poziciji ponad velike europske vodene prometnice Dunava.

Sudbina je tom naselju namijenila stradanja, naoko i potpuna razaranja, ali je ono tijekom minulih razdoblja, od prapovijesti doslovno do danas, uvijek novo, poput mitskog Feniksa, izrastalo iz pepela razaranja i dokazivalo žilavu upornost da te prolazne devastacije nadsloji novom organizacijom života. Toj legendarnoj upornosti Vukovara ovim štivom odajemo naš znanstveni *hommage*.

*   *
*   *

Promatrani prostor Povučja, kao geografsko okruženje Vukovara i kao geomorfologijski zatvorena cjelina, svojim položajem i osobito prirodnim prometnicama, fluvijalnim nizinama i vodenim putovima, usko korespondira sa susjednim zemljopisnim područjima. Dunavom uzvodno prema sjeveru, duboko u centralnoeuropski korpus, uspostavljena je veza te regije s Karpatskim bazenom, a prema jugu njegovom širokom rječnom dolinom ostvarivao se kontinuitet kulturnog isprepletanja s centralnim prostorom Balkana i Levantom. Osim ove transverzalne veze od sjevera prema jugu, istočno međuriječje Drave i Save, prostor našeg neposrednog interesa, bio je prirodnim prometnicama u zahvatu spomenutih vodenih tokova upućen prema zapadu Europe i mediteranskoj regiji.

Od prapovijesti do naših dana slijedimo kontinuitet vrlo intenzivnog života na ovom peripanonskom podunavskom prostoru. Shvatljivi su stoga i sučeljeni interesi, kulturni utjecaji i strujanja, koja su se tisućama godina taložila uz obale Duna-

va, glavne europske vodene prometnice. Njegove obale a potom i dublju unutrašnjost savsko-dravskog međuriječja dotiču strani kulturni utjecaji. To prenošenje kulturnih tečevina, bilo trgovinom, osvajanjima, migracijama, bilo lokalnom produkcijom, arheologija prepoznaje na temelju materijalnih vrela. U sklopu složenog procesa koji se tijekom prapovijesnog, antičkog i srednjovjekovnog razdoblja odvijao na promatranom prostoru, oblikovana je jedinstvena životna scena na kojoj se ciklički smjenjuju epohe mira i nemira. Ta regija postaje vrlo često svjedokom osvajачkih prodora i koridorom raznih naroda.

Nakon relativno mirnih etapa organiziranja sesilnog oblika života ruralnih neolitičkih panonsko-podunavskih, poljodjelskih populacija nosilaca starčevačke i sopotske kulture¹ izdvaja se tijekom eneolitika na promatranom prostoru na badenskom supstratu ekspanzivna i u njezinu vremenu superiorna vučedolska kultura, koja je, kao produkt rudarsko-metalurgijske revolucije, pokrivala značajne dijelove srednje Europe i ostvarivala veze s egejskim krugom.² Tijekom ranog brončanog doba nakon manifestiranja vinkovačke kulture,³ koja je naslijedila vučedolsku, prodiru u savsko-dravsko međuriječje s istoka utjecaji srednjobrončanodobne vatinske kulture.⁴ Iz tog vremena (BrB 1–stupanj) potječe i ostava Vukovar.⁵ Nekoćicina osebujnih primjeraka etažnih žara ukrašenih inkrustiranom ornamentikom, uz srpaste igle, narukvice i sljepoočničarke, inače grobnog inventara iz Bijelog Brda, Erduta i Dalja, te poznati idol iz Dalja svjedočanstva su o kulturnom prodoru, tijekom srednjeg brončanog doba, nosilaca kulture inkrustirane keramike južne Transdanubije i na slavonsko Podunavlje.⁶ Konačno, u kasno brončano doba na prijelazu iz drugog u prvo tisućljeće pr. n. e. baranjsko-slavonsko-zapadnosrijemsko Podunavlje poprištem je manifestiranja kulture polja sa žarama, preciznije rečeno pojave nosilaca njezine grupe Dalj.⁷ Naime, u nedalekom Dalju, potom u Erdutu i Vukovaru na položaju Lijeva bara te u Šaregradu, registrirana su groblja te populacije.⁸ Ostave i grobni nalazi iz Dalja i Batiše,⁹ te pojedinačni nalazi iz Šaregrada,¹⁰ naveli su na pomisao da se u istočnom dijelu Slavonije vjerojatno nalazio jedan od regionalnih središta konjaničkog naroda Kimerijaca koji su, potisnuti od Skita, dospjeli na te prostore iz stepa južne Rusije potkraj 8. i u prvoj polovici 7. stoljeća pr. n. e.¹¹ Tijekom mlađeg željeznog doba slavonski dio Podunavlja naseljava ratoborna latenska populacija Skordiska.¹² Iz Vukovara poznat nam je usamljeni nalaz narukvice koji možemo datirati u vremenski okvir od druge polovice 3. do u čitavo 2. st. prije Krista.

Dunav kao kralježnica života promatranog prostora u prošlosti je značio ne samo istaknutu prirodnu prometnicu već zacijelo i moćnu barijeru, koja je oduvijek predstavljala izrazitu razdjelnicu, često potpuno različitih kultura, etnosa i civilizacijskih okruženja. Osobito je to jasno došlo do izražaja za rimske dominacije Panonijom, kad Dunav predstavlja utvrđeni *limes* prema barbarskom svijetu, koji dulje vrijeme uspješno drži pod stalnom kontrolom i na dovoljnoj distanci. Prodirući preko te prirodne zapreke, pojačane mnogobrojnim utvrđenjima i prikladnom visokom sofisticiranom infrastrukturom ruralnih i urbanih naselja, odnosno odgovarajućom mrežom prometnica u međuprostoru zaleđa, zalijeću se potkraj 4. st. n. e., a od 5. stoljeća i manje-više kratkotrajno zadržavaju u dravsko-savskom interamnjiju, germanske skupine Zapadnih i Istočnih Gota, Gepida i Langobarda. U močvarama rječice Vuke dolazi primjerice 488/9. godine do sukobljavanja germanskih došljaka Gepida i Istočnih Gota. Koji je stvarni razlog toga sukoba bio upravo u zoni u kojoj naslućujemo mogućnost postojanja nekih trajnih oblika nase-

ljavanja tijekom antike, nije arheologija još dokučila. Barbarski materijalni nalazi germanske pripadnosti koncentrirani su pretežito uz desnu obalu Dunava od Baranje na sjeveru nizvodno, u sklopu ili u neposrednoj blizini antičkih kastela podunavskog limesa. Osim pojedinačnih nalaza pretežito istočnogotskog ženskog nakita iz Belog Manastira¹³ i Batine (ant. *Ad Militare*),¹⁴ odnosno pojasne kopče iz Dalja (ant. *Teutoburgium*),¹⁵ sasvim izdvojeno mjesto pripada paru lučnih fibula od iskucanog srebrnog lima iz Iloka (ant. *Cuccium*).¹⁶ Taj brojčano skroman repertoar oblika nakita ženske nošnje Istočnih Gota dovodi se u logičnu vezu s produkcijom radioničkih krugova u kasnoantičkim urbanim središtima savsko-dravskog međuriječja. U obližnjem velegradu antike Sirmiumu kuje se primjerice tijekom vladavine Teoderika Velikog istočnogotski novac. Daljnju germansku nazočnost u zaleđu limesa svjedoče pojedinačni nalazi nakitnih tvorevina i monete koje možemo uvrstiti u fundus Gepida i Langobarda. Otkriveni u Osijeku¹⁷ (ant. *Mursa*) i Vinkovcima (ant. *Cibalae*),¹⁸ pa potom nanovo u Dalju i Iloku, ti nalazi zaokružuju fundus vremena seobe naroda u promatranom prostoru.¹⁹

Pučanstvo međuriječja tijekom epohe seobe naroda je manje-više romanizirano starosjedilačko uz manje skupine germanskih došljaka.²⁰ Ta populacija dočekala je dolazak Avara i Slavena. Naime, nakon poraza Gepida 567. godine, odnosno pada Srijema, a posebice nakon avarskog osvajanja Sirmija 582. godine, dolazi do uništavanja kasnoantičkih centara u međuriječju Drave, Dunava i Save, ali i do slavenske ekspanzije.²¹ Tada je uslijedilo slavensko naseljavanje uz desnu obalu Dunava i, zacijelo, u Povučju. Premda zasad s užeg areala Vukovara ne raspolazemo materijalnim dokazima o ranoj slavenskoj nazočnosti, ipak usamljeni nalazi lučnih fibula »skupine Rybakov-Werner«, kao pojedinačnog ženskog nakita crnomorske provenijencije, registrirani u susjednoj Baranji na kastelu *Ad Miliare* (Batina)²² i u Novim Banovcima (ant. *Burgenae*) u Srijemu,²³ uz nalaz žare iz Sarvaša i Iloka,²⁴ kao traga inkremacije pokojnika, predstavljaju prva svjedočanstva o Slavenima u savsko-dravskom međuriječju na svršetku 6, odnosno početkom 7. stoljeća.²⁵ Zatečeni pretežito u okruženju antičkih lokaliteta s potvrđenim kontinuitetom naseljavanja, ali i u međuprostoru uz prirodne prometnice, ti arheološki izvori sugeriraju određene oblike simbioze starosjedilačkog i novodoseljenog pučanstva.

U nedostatku materijalnih vrela ostaje otvoreno pitanje kad su u Povučju, odnosno točnije rečeno na užem urbanom području sadašnjeg Vukovara, postavljeni prvi temelji ranog slavenskog naselja. Realne pretpostavke za uspostavu organiziranog života postojale su, zacijelo, već otprije.

Horizont usamljenih grobnih nalaza, odnosno groblja koje pripisujemo Avarima i njihovoj 220-godišnjoj dominaciji, obilježen je na promatranom prostoru, na donjoj vremenskoj granici, tijekom trajanja tzv. prvog avarskog kaganata, oko 650. godine, nalazom zlatne garniture i srebrnih tauširanih stremena iz konjaničkog groba u Zmajevcu u Baranji,²⁶ pa potom nalazima iz groblja u Bijelom Brdu I i u Osijeku koji su primjereni srednjoj fazi avarske dominacije.²⁷ Pojedinačni nalazi uz desnu dunavsku obalu poput onih u Sotinu,²⁸ položaju Lijeve bara u Vukovaru,²⁹ Gradacu kod Borova³⁰ i Dalju,³¹ odnosno uz Dravu na položaju Zeleno polje u Osijeku³² i uzvodno kod Donjeg Miholjca,³³ datiraju se pretežito u 8. stoljeće i pripisuju tzv. drugom avarskom kaganatu. Gornju granicu avarske dominacije obilježenu slomom kaganata oko 800. godine, signaliziraju nalazi iz Dalja (Bogaljevci),³⁴ Starih Jankovaca,³⁵ Privlake i Otoka kod Vinkovaca,³⁶ te s položaja Meraja u Vin-

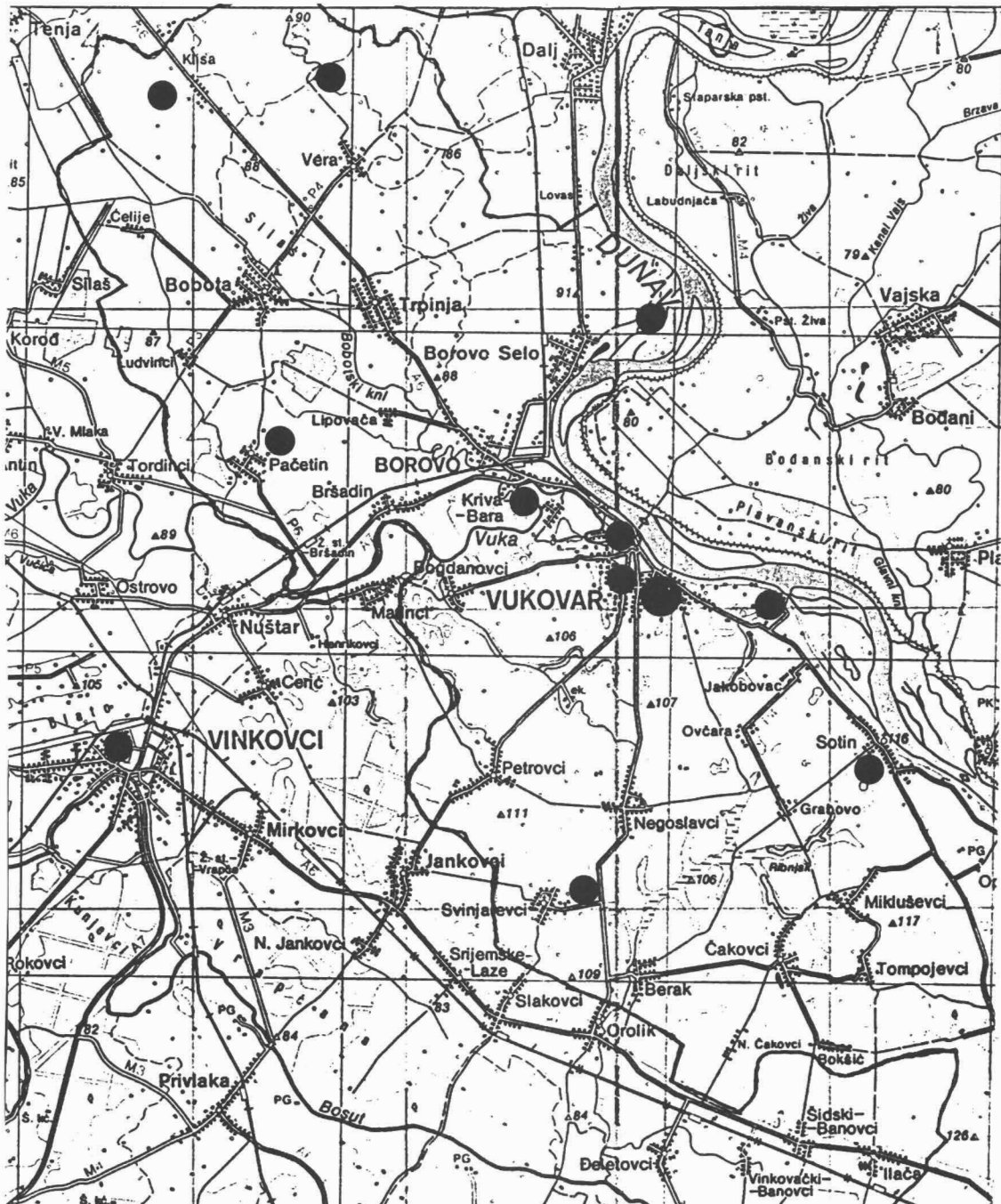
kovcima.³⁷ U tim nalazištima, odnosno pojedinačnim nalazima, datiranim na prijelaz iz 8. u 9. stoljeće, odnosno u vrijeme franačke ekspanzije u međuriječju Drave, Dunava i Save, arheologija prepoznaje obrise horizonta slavenskih groblja na redove, odnosno općenito sve jasniju nazočnost Slavena.³⁸

Povučje je kao uže područje našeg interesa oko 799. godine doživjelo svojevrsnu značajnu transformaciju, jer je Dunav postao istočnom granicom karolinškog carstva, koje osobito u vrijeme vladavine Ludovika Njemačkog i rastuće opasnosti od susjednih Bugara provodi reforme obrambeno-vojnog karaktera. Pretpostavlja se, čini se, s puno prava da je u tom značajnom prijelomnom povijesnom trenutku ponovno valoriziran optimalni topografski značaj visoke lesne obale Dunava ponad ušća rječice Vuke (lat. *Ulco*) i pogodnog sidrišta, odnosno potencijalne riječne luke (Tab. 1). Taj izuzetan položaj, koji uvjerljivo potcrtava dokazana arheološka slojevitost na užem području sadašnjeg naselja, bio je respektiran svakako u prapovijesti, ali vrlo vjerojatno i tijekom antike, odnosno u vrijeme velike seobe naroda. Oduvijek je taj istaknuti položaj nad rijekom u zahvatu prometnih i trgovačkih putova predstavljao onu strateški značajnu točku koja je mogla suvereno kontrolirati protok robe i kretanje brojnih populacija. To je posebice došlo do izražaja tijekom ranog srednjega vijeka, kad je uslijed poznatih avarsko-franačkih i potom avarsko-slavenskih ratnih pustošenja poremećena demografska struktura međuriječja Drave, Dunava i Save. Tada je, po mišljenju dijela moderne hrvatske historiografije, nakon 846. godine vjerojatno uslijedila širokopotezna njemačka, odnosno slavenska kolonizacija Donje Panonije, u kojoj je osobito značajnu ulogu odigrao franački vazal, nekoć njitranski knez Pribina, koji je u potpuno vlasništvo dobio stotinu kmetskih selišta uz rijeku Vuku.³⁹ U toj dalekoj vijesti nazire se i realna mogućnost postojanja određenih oblika ranijeg naseljavanja Povučja koje zatječe novouspostavljena franačka vlast. Koristeći se blizinom Dunava, franačka vlast oblikuje sredinom 9. stoljeća odgovarajući *limes*, odnosno marku prema Bugarima. Središtem tog limesa bila je pretpostavljena Pribinina utvrda iznad značajnog trgovišta kolonista nastalog u podgrađu oko utoka Vuke. Relikti iz vremena drugog avarskog kaganata registrirani su kao svojevrsni prežici i sekundarno priloženi u grobovima bjelobrdske habitusa u sklopu ranosrednjovjekovnog groblja na položaju Lijeva bara u središtu Vukovara,⁴⁰ te oni na obližnjem položaju Gradac u Borovu.⁴¹ Oni su jasna indicija života u naslućenim onodobnim ruralnim naseljima ranosrednjovjekovne populacije koja je dočekala franačku ekspanziju. Uz manje vremenske prekide mogu se ti oblici života na užem arealu Vukovara slijediti kao logična obilježja slijeda naseljavanja i u kasnijim stoljećima. Logično je pretpostaviti postojanje većeg broja takvih ruralnih naselja u okolici već tada postojećeg regionalnog središta iz kojega kasnije nastaje srednjovjekovno urbano naselje Vukovar. Premda zasad još nemamo materijalnih svjedočanstava o određenoj ranoj urbanizaciji Vukovara tijekom 9. stoljeća, dedukcijom se prema sinkronim pojavama u susjednoj Panoniji (Blatograd, Pečuh i sl.) daje naslutiti da je kolonizaciju, odnosno demografsku pretvorbu promatranog prostora slijedila i odgovarajuća djelatnost franačke crkve koja je provodila kristijanizaciju opustjelog međuriječja Drave, Dunava i Save.⁴² Takvo starije slavensko političko i crkveno ustrojstvo dočekalo je kasnije populacije koje se naseljuju u ovom dijelu Donje Panonije. Povijesna vrela promatrani prostor potkraj 9. stoljeća ocrtavaju kao dinamičnu scenu djelatnosti Pribinina sina slavenskog kneza i markgrofa Donje Panonije Kocelja, odnosno misionarske aktivnosti Konstantina i posebice Metoda iz

nanovo oživjelog eklezijastičkog središta srijemske nadbiskupije u nedalekom Sirmiju. Povučje je svjedokom bugarskog osvajanja Srijema (873–879), odnosno bizantsko-bugarskog ratovanja za Srijem, potom kratkokrajnog vladanja istočno-franačkog kralja Arnulfa ostatkom Donje Panonije i posebice sudbonosne pojave Mađara potkraj 9. stoljeća u području susjednog Banata. Područje Srijema, s kojim je i mikroregionalna cjelina Povučja u prirodnoj zemljopisnoj vezi, bilo je oduvijek poprište dinamičnih kretanja, trgovine, ratovanja i nemira, koji se od prapovijesnih vremena posebice jasno reflektiraju, pored ostaloga i u pojavi zakopavanja ostava brončanih izrađevina i novca, koje su česte u antici i u ranom srednjem vijeku.⁴⁵ Iz nedalekih Petrovaca kod Rume u Srijemu poznata je ostava zlatnog abasidskog novca 9. stoljeća, dok kasnije susrećemo ostave bizantskog novca od 10. do kasnog 12. stoljeća.⁴⁴

Posebice znakoviti su nalazi abasidskog novca koji su dokaz o postojanju vrlo ranih i jasno trasiranih trgovačkih veza toga dijela Podunavlja s Levantom. Tim dokazanim trgovačkim putovima ostvarivalo se kontinuirano protjecanje materijalnih i duhovnih dobara.

Mađari kao osvajači uklanjaju na promatranom prostoru prethodnu franačku vlast i naseljuju se, kako nam to vjerno dokumentira bizantski car pisac Konstantin VII. Porfirogenet (913–956), u međuriječju Dunava i Save,⁴⁵ gdje zatječu starosjedilačko autohtono poslavenjeno pučanstvo, a prije svega panonske Slavene. Istočni dio Slavonije svojevrsni je koridor kojim Mađari od 934. godine nadalje prodiru južnije prema teritoriju bizantskog carstva ili se riječnom dolinom Save vraćaju iz pljačkaških pohoda na Zapadu.⁴⁶ Anonimni notar ugarskog kralja Bele III (1172–1196) bilježi kako su na jednom takvom povratku sa Zapada, jamačno još prije njihova poraza kod Augsburga 955. godine, mađarski vojskovođe zauzeli utvrde Zabrag, Pozegu i Vukovo.⁴⁷ Na taj način možda se u ovoj zabilješki kraljevog pisara susrećemo s mogućnošću ranog spomena utvrde Vukovar, koji, dakako, valja i materijalno potkrijepiti. Svakako je dana, kako nam to potvrđuje pisano vrelo, realna mogućnost nazočnosti utvrde Vukovar barem tijekom ranog X. stoljeća. U prilog postojanju naselja, odnosno utvrde Vukovar govore nam i pouzdana arheološka materijalna svjedočanstva. Naime, na užem prostoru Vukovara, na položaju Lijeva bara, prikupljen je već od 1901. godine bogat arheološki fundus, koji je između 1951–53. godine potakao opsežna sustavna iskopavanja velikog naseobinskog groblja na redove s čak 437 grobova.⁴⁸ Zacijelo kao segment nekoć znatno prostranijeg ukopišta smještenog na prapornoj uzvisini uz nekadanju utvrdu nad Dunavom, to prostrano ukopište predstavlja zrcalnu sliku srednjovjekovnog pučanstva koje je u njemu kontinuirano pokopavano od prve polovice 10. do potkraj 11. stoljeća.⁴⁹ Srednjovjekovno groblje na redove na položaju Lijeva bara, koje ćemo u nastavku našeg izlaganja detaljnije vrednovati, zajedno s nizom sinkronih nalazišta istočnog dijela Slavonije, odnosno užeg promatranog Povučja, tvori kompaktan horizont materijalne i duhovne kulture specifičnog obilježja. Riječ je o bogatom i osebujnom grobnom fundusu koji reflektira materijalnu i kulturnu razinu rano-srednjovjekovne populacije Povučja, odnosno savsko-dravskog međuriječja. Nazvana bjelobrdskom kulturom prema nedalekom nalazištu-eponimu, Bijelom Brdu južno od Osijeka, ova kulturna koine starosjedilačkog poslavenjenog elementa a prije svega panonskih Slavena, novopridošlih Mađara i elemenata iz bizantske kulturne sfere, te daleke Kijevske Rusi, jasno je prepoznatljiva u fundusu vukovarskog groblja na položaju Lijeva bara. Dopunjene inventarom iz čitavog hori-

Tab. I. Detalj topografske karte šire okolice Vukovara (1:25000). – Detail der topographischen Karte der weiteren Umgebung von Vukovar (1:25000).

zonta bjelobrdskih grobalja na redove u okolici Vukovara, posebice onim iz Bijelog Brda II,⁵⁰ Sarvaša, Vere, Klise,⁵¹ Dalja, Erduta, Borova, Vukovara-Desne bare, Svinjarevaca,⁵² Vučedola i Vinkovaca,⁵³ iskopine iz Vukovara ostavljaju dojam isječka složene kulturne sinteze starosjedilačkog i slavenskog naroda, s manje-više izraženim ili kontinuiranim impulsima iz staromađarske, otonske, starohrvatske i bizantske kulturne sfere.

Na ovom mjestu prekinut ćemo naš prikaz povijesno-arheološke topografije Povučja i posvetiti se podrobno vrednovanju srednjovjekovnog stratuma Vukovara.

VREDNOVANJE SREDNJOVJEKOVNOG GROBLJA I ARHEOLOŠKOG INVENTARA

O srednjovjekovnom nalazištu u Vukovaru znalo se, doduše na temelju nepozvanih podataka, već u vrijeme Josipa Brunšmida o čemu nas 1901. godine izvješćuje V. Hörnes.⁵⁴ Između dva svjetska rata Arheološki muzej u Zagrebu pribavio je manju kolekciju bjelobrdskih nalaza s užeg područja Vukovara. Naime, 1913. godine od gospodina Donata iz Vukovara otkupljena je jedna manja ogrlica od trostruke pletene brončane žice. Nešto kasnije 1935. godine, tadanji kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu J. Klemenc donio je u Muzej mnoštvo nakitnih predmeta prikupljenih na zemljištu Ane Srnić na položaju Lijeva bara u Vukovaru.⁵⁵ Ti predmeti indicirali su postojanje uništenih grobova. Riječ je o 7 komada torkevsa od trostruke ili četverostruke upletene brončane žice i od šipke, 2 narukvice, 3 prstena, 1 lunulasta privjeska, 4 karičice, 1 brončanog okova, 1 naušnice, 1 applike, 2 praporca, 2 zrna, 3 privjeska, 1 jagode od igle, kao i 1 komada željeznog alata. Konačno, u proljeće 1951. godine upravu Arheološkog muzeja u Zagrebu obavijestio je tadanji kustos M. Gorenc o ostacima ranosrednjovjekovnih grobova otkrivenih prigodom gradnje kuća na položaju Lijeva bara u Vukovaru. Učestali slučajni nalazi i obavijesti o nalazima ranosrednjovjekovnih grobova naveli su tadanjeg direktora Arheološkog muzeja u Zagrebu, Z. Vinskog da iste 1951. godine organizira pokušno sondažno iskopavanje kojem je neposredan cilj bio određivanje karaktera, tj. obilježja i rasprostranjenosti groblja na položaju Lijeva bara. Na površini od 150 m² u 16 pokusnih sondi potvrđena je pretpostavka o postojanju vrlo prostranog groblja s prapovijesnim i ranosrednjovjekovnim grobovima.⁵⁶ Tijekom idućih godina 1952. i 1953. uslijedilo je potom u nas najmodernije arheološko iskopavanje jednog lokaliteta bjelobrdske kulture. Na površini od 29.000 m² Z. Vinski je otkrio čak 437 srednjovjekovnih grobova velikog naseobinskog groblja na redove.⁵⁷

Groblje na položaju Lijeva bara ili Gradac u središtu Vukovara istraživao je Z. Vinski pod pokroviteljstvom tadanje Jugoslavenske akademije.⁵⁸ Unatoč činjenici da je u groblju otkriveno čak 437 srednjovjekovnih grobova, pa je ona s pravom stekla epitet u ono vrijeme, ali i danas najvećeg bjelobrdskog groblja u međuriječju Drave, Dunava i Save, ipak je već autor istraživanja konstatirao da je nekoć groblje bilo kudikamo brojnije i da ono nije još u cijelosti istraženo. U to nas uvjeravaju, osim iskaza autora istraživanja, i sporadični tragovi grobova i nalaza, koji se konstantno otkrivaju u širem arealu Vukovara,⁵⁹ primjerice u bivšoj Ulici JNA i slično. Impresivna brojka od čak 437 grobova uvjerava nas u nazočnost vrlo značajnog naseobinskog kompleksa uz desnu povišenu obalu Dunava. Premda je o karakteru nalazišta Vinski već prije iznio temeljne karakteristike, ipak konstatiramo i ovom

Tab. II. Vukovar – situacijski plan groblja na položaju Lijeva bara. Mjerilo 1:500. Crtež: inž. M. Šćurov. Pohrana: Arheološki muzej u Zagrebu (AMZ). – Vukovar – Lageplan des Gräberfeldes an der Fundstelle Lijeva bara. Massstab 1:500. Zeichnung: M. Šćurov, Dipl.-Ing. Archiv: Archäologisches Museum in Zagreb (AMZ).

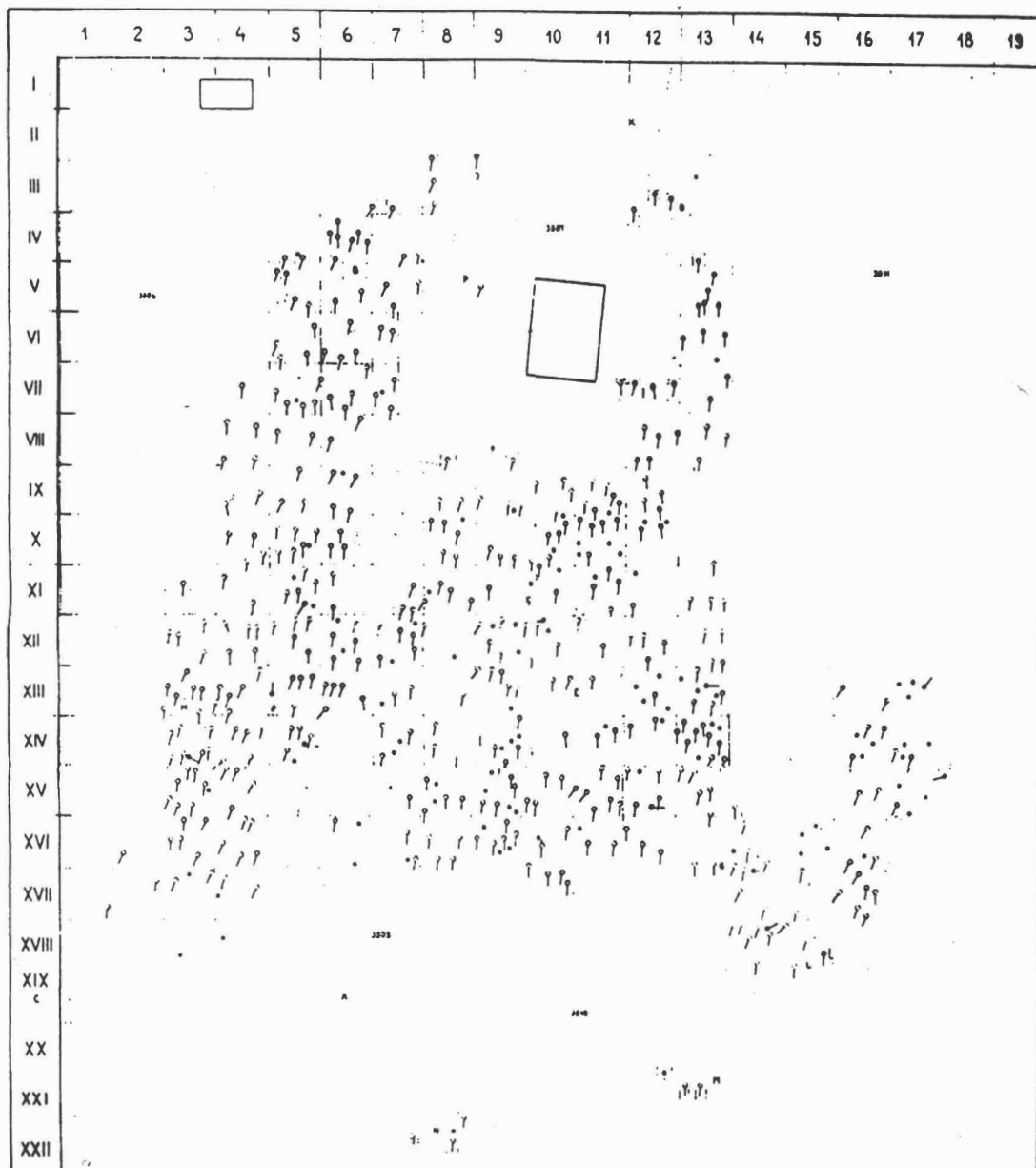
prigodom da je na položaju Lijeve bara u Vukovaru ubičirano veliko naseobinsko groblje na redove u kojem je u čak 194 slučaja u grobovima otkriveno mnoštvo arheoloških nalaza. Posebice bogatim ocijenio je Vinski čak 68 grobova, od kojih smo kao izrazito ilustrativne i iskazljive izdvojili 54 grobne cjeline (Tab. XXV). Ističemo da se ta dokumentacija, zahvaljujući razumijevanju autora istraživanja, prvi put široj javnosti predočuje, pa se koristimo ovim prigodom da mu se najljubaznije zahvalimo. Podjednaku zahvalnost dugujemo i upravi Arheološkog muzeja u Zagrebu, te upravi Gradskog muzeja u Vukovaru, koje su nam omogućile studijski rad na materijalnom i dokumentacijskom fundusu nalazišta.⁶⁰ Budući da dosad još nije katalogijski obrađen arheološki inventar s ovog nalazišta, što je svakako nasušna potreba, to dopuštanjem Z. Vinskog predočujemo isključivo najznačajniji segment groblja u nakani da zainteresiranom znanstvenom krugu ipak omogućimo uvid u bogatstvo i karakter ostavštine ovoga nalazišta. Naša je namjera i poticanje interesa arheologije za uže urbano područje Vukovara.

Prigodom objelodanivanja u sklopu prethodnog izvješća o nalazištu, Vinski se ograničio pretežitom na iznošenje sumarnih statističkih pokazatelja, najvažnije napomene, značajnije priloge i osobitosti arheološkog materijala.⁶¹ Te pokazatelje stoga, zbog naravi ovoga teksta, ponovno ne iznosimo.

Vinski je predložio da se vukovarsko groblje ranoga srednjeg vijeka datira unutar vremenskog okvira kojem bi donju granicu trebalo staviti u prvu polovicu 10. stoljeća, a gornju granicu negdje na početak 12. stoljeća.⁶² Prihvatajući tada aktualnu kronologijsku shemu češkog medijevista Z. Váne, Vinski je u vukovarskom groblju na položaju Lijeve bara prepoznao nalazište u kojem trajanje posjedanja groblja obuhvaća dvije do tri faze bjelobrdске kulture.⁶³ Ono što je za kasniju našu analizu groblja posebice značajno, to je činjenica da je u okviru vukovarskog groblja Vinski izdvojio prežitke avarsko-slavenske kulture, koji nemaju po njegovu uvjerenju stilističko obilježje staromađarskih ukrasnih okova. Riječ je o nalazima pojasnih jezičaca iz grobova broj: 53, 71 i 336. Osvrćući se na nalaze oružja tipične za groblje Vukovar-Lijeve bara, Vinski navodi strelice, tobolce (grobovi 127, 232, 237, 268 i 336), koštana pojačanja od luka (grob 92), a u pojedinačnim slučajevima i noževe (grob 92).⁶⁴ Nalaze tobolaca Vinski uspoređuje sa srodnim primjercima iz groblja u Mađarskoj.⁶⁵ Vinski opravdano iznosi mišljenje da su se u nekolicini grobova koji sadržavaju strelice mogli nalaziti drveni lukovi i kožnati tobolci, koji su kao organski materijal s vremenom uništeni. Nalaze tobolaca i posebice luka iz groba 92 Vinski dovodi u vezu sa staromađarskim nalazima, odnosno tumači kao »... staromađarski kulturni utjecaj na tamošnje slavenske žitelje«, što osobno smatra vjerojatnijim nego pokapanje mađarskog pokojnika.⁶⁶ To potkrepljuje podacima da su primjericе u grobovima 92 i 268 nađeni predmeti tipičnog bjelobrdskog nakita. Vinski s rezervom iznosi i antropološke argumente konstatirajući da su pokojnici u grobovima s lukom i tobolcima bili vjerojatno slavenskog podrijetla.⁶⁷ Nadalje, poput nalaza iz grobova u Bogojevu i u Vukovaru-Lijevoj bari pojavljuju se luk, tobolac i strelice u sklopu bjelobrdске kulture, i to kao nomadsko kulturno dobro, što su ga Mađari donijeli u Podunavlje, a od njih su ga Slaveni preuzeli i njima se koristili.⁶⁸

Ovdje iznesena mišljenja Z. Vinskog u svezi pokretnih nalaza i glavnih karakteristika groblja na položaju Lijeve bara u Vukovaru nužna su za potpuniju spoznaju značaja ovoga nalazišta. U nastavku donosimo prikaz analize koju smo proveli na ovom nalazištu.

Tab. III. Vukovar – situacijski plan groblja na položaju Lijeve bara. Mjerilo 1:100. Crtež: inž. M. Šurov. Pohrana: AMZ. – Vukovar – Lageplan des Gräberfeldes an der Fundstelle Lijeve bara. Massstab 1:100. Zeichnung: M. Šurov, Dipl.-Ing. Archiv: AMZ.

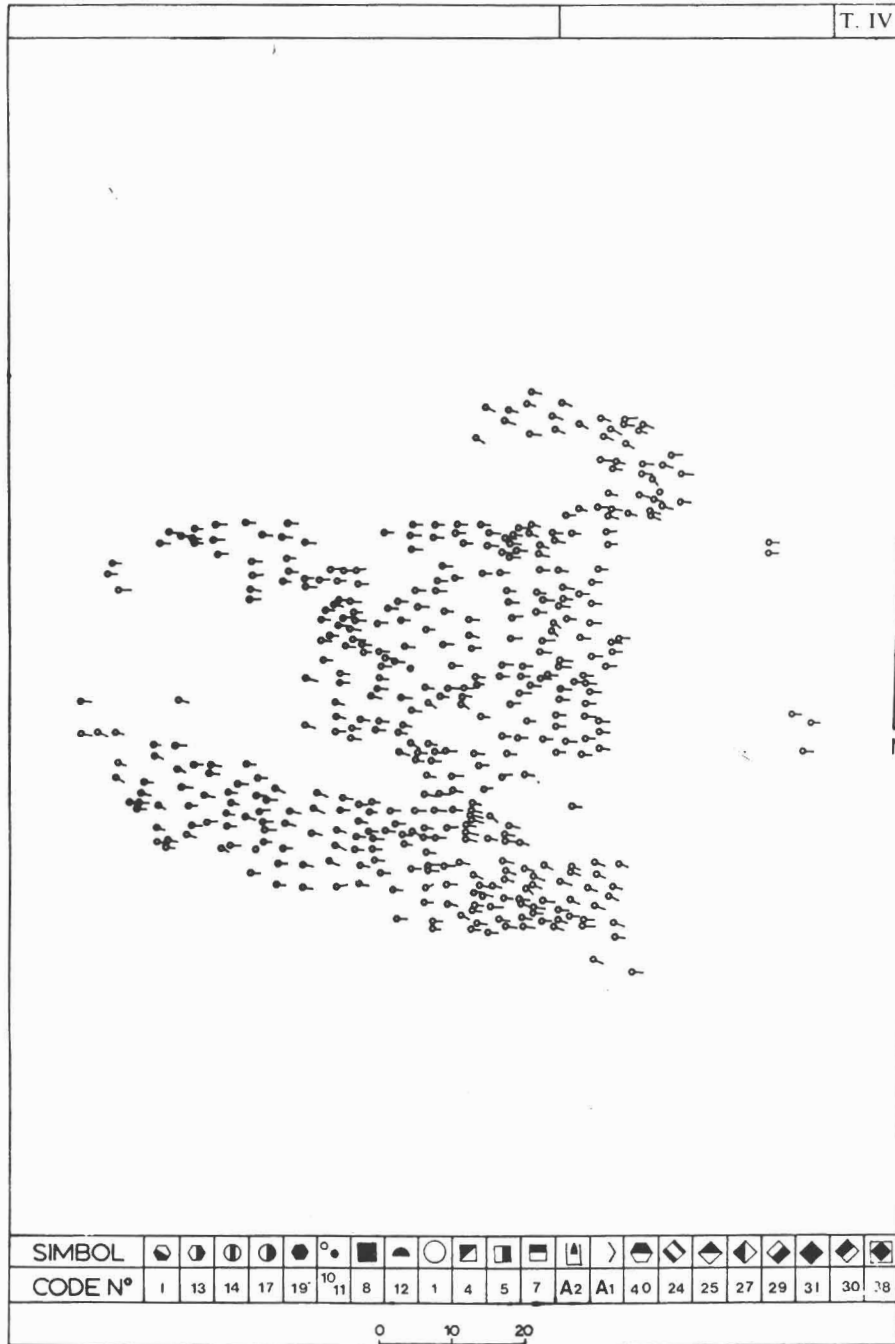
ANALIZA GROBLJA

Već prigodom promatranja situacijskog plana vukovarskog groblja (Tab. III, Tab. IV), analitičaru u oči jasno udara raznolika gustoća posjedanja groblja te naizmjenično pružanje grobova. Naime, u jugozapadnom dijelu groblja primjećuje se relativno izdužena elipsoidna zona, koja se proteže od jugoistoka prema sjeverozapadu. Ta izduljena zona pokazuje vrlo gusto posjedanje. Kosturi pokojnika pružaju se u istom smjeru. Na tu zonu se prema sjeveru groblja nadovezuje druga skupina grobova koja tvori zonu nalik nepravilnom poligonu. Ta velika skupina grobova proteže se od istoka prema zapadu. Radi jasnijeg prepoznavanja predložimo korištenje uvjetnih naziva južna i sjeverna grupa groblja.

U analizi groblja Vukovar-Lijeva bara polazimo od, po našem uvjerenju, zaci-jelo najstarijeg dijela groblja u kojem se manifestira *de facto* i prva faza posjedanja groblja. Ta početna faza posjedanja (njem. Belegungsphase) vukovarskog groblja obilježena je značajnom koncentracijom grobova, posebice u južnoj grupi groblja, zatim u njezinom sjeverozapadnom uglu i u manjoj mjeri u istočnom dijelu sjeverne skupine grobova (Tab. V). Neposredan uvid u kartirane grobove te predložene najstarije faze posjedanja groblja naglašava njihovu najveću koncentraciju u istočnom dijelu južne skupine grobova. Riječ je o skupini grobova kod kojih u inventaru susrećemo karakteristične predstavnike predmeta prenesenih, po tezi J. Gieslera, iz staromađarske kulturne sredine. Radi se o nalazima tobolaca za strelice iz ratničkih grobova broj 232 (Tab. VII), 237, 268 (Tab. VIII) i 336. Ti grobovi nalaze se na okupu i skloni smo mišljenju da tvore jezgru prve, odnosno najstarije faze posjedanja groblja. Osim tobolaca sa strelicama nomadskog obilježja, u spomenutim grobovima susrećemo i druge predmete poput noževa, kresiva i nakita. Najbogatija je raznolikim oblicima priloga grobna cjelina 268 (Tab. VIII). Ondje su uz pokojnika otkrivene, zaci-jelo u funkciji grobnih priloga, narukvice tipa 4, željezno kresivo, željezni nož, tobolac sa strelicama i prsten vjerojatno tipa 23. Posebno iznenađuje pojava narukvice u tom muškom grobu. Možda je riječ o potrebi da tkanina odjeće bude na desnoj podlaktici stegnuta kako ne bi ometala strijelca. Interesantan je inventar grobne cjeline 336, koji uz tobolac za strelice čini i pojasni jezičac.⁶⁹ Nadalje, u grobu broj 232 (Tab. VII) uz tobolac za strelice nađene su i karike a možda i trag od luka.

Pregled raspoloživog inventara groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru pokazuje da su u njemu zastupljene relativno brojne tvorevine, koje prema Gieslerovoj kronologijskoj shemi možemo tipologijski dovesti u vezu sa staromađarskom oblikovnom sredinom. Među takve predmete pripadaju, po Gieslerovom uvjerenju, poglavito karičice rastavljenih krajeva (tip 13), dvodijelni praporci (tip 10), lijevana puceta (tip 11), tipični šiljci strelica, pa zatim nalazi tobolaca za strelice i pojačanja luka (tip A), te nožića.⁷⁰ Tom horizontu nalaza valja pridružiti usamljene primjerke kresiva i kremena.

Kartiranje ovdje pobrojanih nalaza markira potpuno jasno južni areal groblja (Tab. V). Na istočnom rubu sjeverne grupe groblja kao i na krajnjem zapadnom rubu groblja registrirane su manje skupine ili izolirani pojedinačni nalazi. Osobito naglašena je skupina grobova u južnoj grupi groblja, posebice kad je riječ o nalazima oružja. Na situacijskom planu groblja (Tab. V) primjećujemo relativno veliku gustoću nalaza strelica unutar zone omeđene grobovima broj: 357, 434, 312, 336, 232 (Tab. VII), 399, 237 i 268 (Tab. VIII). Tu zonu preklapa i zona sa željeznim

Tab. IV. Situacijski plan srednjovjekovnog groblja na položaju Lijeve bara u Vukovaru – tipologija nalaza. Crtež: Silvija Lebarić, dipl. inž. arh. – Lageplan des mittelalterlichen Gräberfeldes an der Fundstelle Lijeve bara in Vukovar – Fundstafotypologie. Zeichnung: Silvija Lebarić, Dipl.-Ing.

nožićima, koja je omeđena nalazima u grobovima broj: 366, 312, 421, 342, 345, 268 (Tab. VIII), 238, 327 i 289. Interesantnu pojavu predstavljaju grobne cjeline 232 (Tab. VII), 237, 268 (Tab. VIII) i 336, koje se javljaju u središtu preklapanja zona strelica i nožića. Naime, u tim grobnim cjelinama susrećemo u inventaru tobolce sa strelicama. Dalja koncentracija tih predmeta primjećuje se na krajnjem zapadnom rubu sjeverne grupe groblja a omeđena je nalazima strelica, odnosno nožića registriranih u grobnim cjelinama 441, 92 (Tab. VI) i 19. Nekako u središtu te skupine grobova bogatstvom inventara izdvaja se poznati grob broj 92 (Tab. VI). U tom grobu, kojem je Vinski posvetio posebnu pozornost, osim koštanih pojačanja luka, otkriveni su strelice, nožić, karičice tipa 13, prsten tipa 22 i narukvica tipa 4.⁷¹

Analogije za nalaz koštane oplata luka nalazimo u inventaru groba broj 6 manjeg srednjovjekovnog groblja u okolici sela Nagytarcsa u županiji Pest. Ondje su konstatirani dijelovi koštanog ojačanja luka, šiljci strelica i jahačke opreme, primjerice par stremena i žvale.⁷² Kovács datira to nalazište u drugu polovicu 10. stoljeća.⁷³

Na krajnjem istočnom rubu sjeverne grupe groblja javljaju se izolirani nalazi u grobnim cjelinama broj 81 i 127. U grobu broj 81 uz nalaz strelice i noža, javlja se i željezno kresivo, a u grobu 127 uz tobolac sa strelicama javlja se i nožić.

Horizontu nalaza, koje je J. Giesler, zacijelo, s pravom smatrao prežicama iz staromađarskog kulturnog kruga možemo iz inventara najstarije faze posjedanja groblja Vukovar-Lijeve bara pridružiti, osim spomenutih predmeta, pretežito oružja, još i kovinske ukrasne tvorevine. Riječ je o brončanim karičicama rastavljenih krajeva (tip 13), narukvicama okruglog presjeka rastavljenih stanjenih krajeva (tip 4), praporcima (tip 10) i lijevanim dugmetima s ušicom (tip 11).

Kartiranje karičica tipa 13 pokazalo je da se one javljaju u sveukupno 22 slučaja, od čega pojedinačno u 18 slučajeva (grobovi: 4, 17, 18, 23, 30, 33, 40, 45, 69, 80, 102, 112, 139, 192, 283, 255, 377) a u kombinaciji u 4 slučaja (grobovi 92, 183, 232, 260).

Na području međuriječja Drave, Dunava i Save karičice tipa 13 susrećemo na 14 lokaliteta bjelobrdske kulture. Karičice toga tipa kao vrlo jednostavna nakitna forma doživjele su vrlo široku primjenu na vrlo velikom prostoru. One su općenito vrlo dugo bile u uporabi u raznolikim skalama veličina ali i debljina žice od koje su izrađene. Po mišljenju Gieslera, taj element nošnje čini se ograničenim isključivo na staromađarski horizont nalaza u velikim grobljima na redove Transdanubije u Halimba-Cseres i Fiad-Képuszta i što je osobito znakovito ne ostavlja dojam jasnog kontinuiteta pojavljivanja i veze s bjelobrdskim materijalom.⁷⁴ Giesler pretpostavlja da karičice tipa 13 u ostalim bjelobrdskim grobljima koja analizira zamjenjuju karike sa S-petljom.⁷⁵ Međutim, i sam je na primjeru groblja u Szentes-Szentlászló, u kojem se u više slučajeva javljaju karike tipa 13 miješane s ostalim inventarom, potvrdio postojanje iznimaka. Inventar groblja Szentes-Szentlászló u županiji Csongrád, kojem je Giesler posvetio izuzetnu pozornost, pretežito tvori staromađarski materijal, i to oružje, oprema konja, lijevana dugmad (tip 11), praporci (tip 10) i karičice tipa 13. Osim staromađarskog materijala javljaju se u tom groblju i lijevane grozdolike naušnice tipa 14a-b, jedna karika sa S-petljom, granulirane naušnice volinjskog tipa (17a), narukvice tipa 2, 4 i 5, ogrlice torquesi tipa 1a i denar kralja Salamona (1063–1074) kao karakteristični oblici bjelobrdske kulture.⁷⁶ Sam položaj groblja na rubu Karpatske kotline u mađarskom Potisju sugerira rubnu poziciju i mogućnost miješanja staromađarskog i bjelobrdskog materijala. Uvjereni

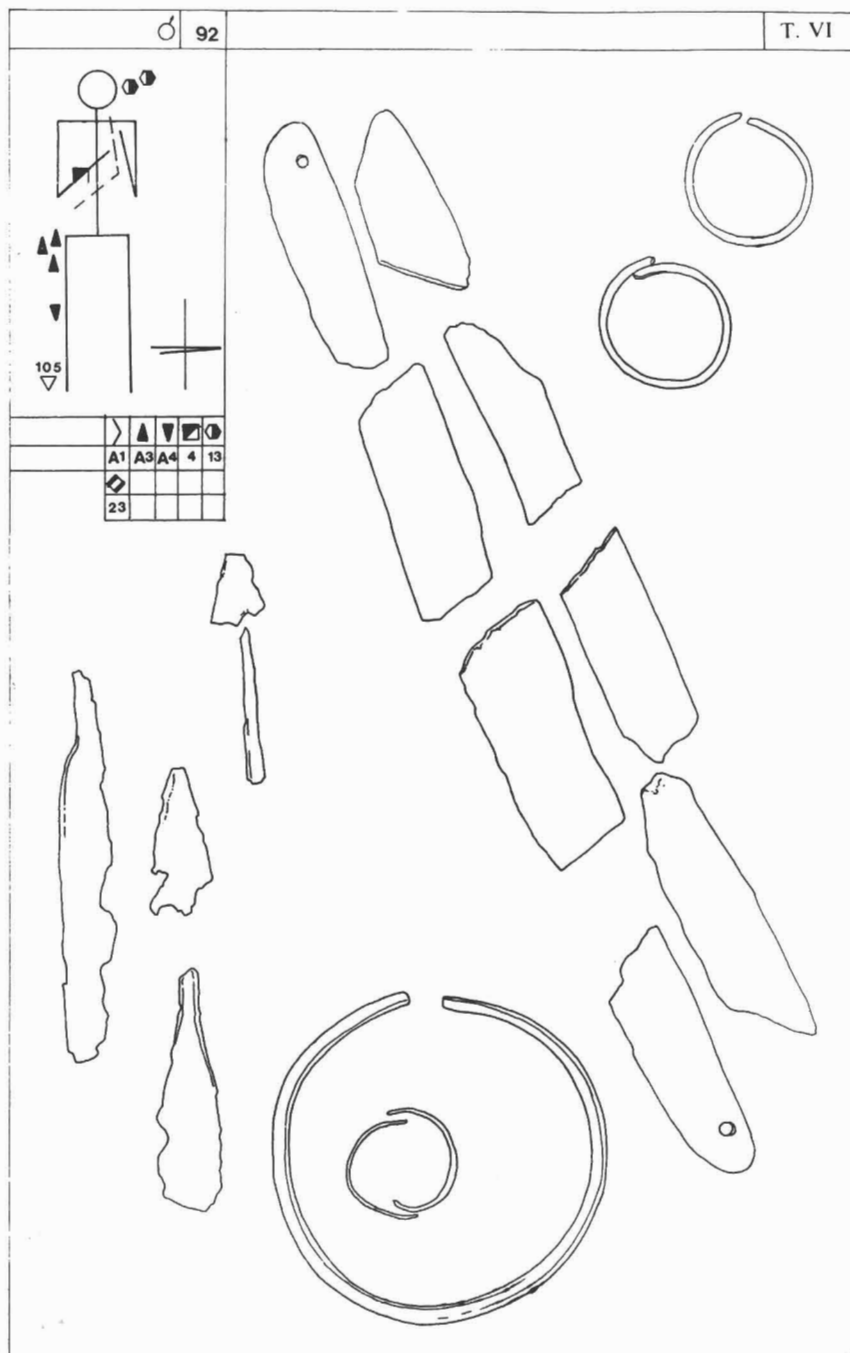
smo, međutim, da upravo raspored karičica tipa 13 u spomenutom groblju pokazuje izdvojeni položaj te nakitne skupine upravo u odnosu na staromađarski materijal u njemu, pa na taj način sugerira i pripadnost nosiocima bjelobrdske kulture. Na velikom području nastanjenom Slavenima karičice toga vrlo jednostavnog tipa bile su u uporabi dugo, pa nisu osobito pouzdan element kronologijskog opredjeljenja. Naime, u materijalu dalmatinsko-hrvatske kulture javljaju se karičice ovog tipa u velikom broju, i to kao produkt lokalne proizvodnje.⁷⁷ U grobljima Dalmatinske Hrvatske registrirano je obilje karičica toga tipa koje se općenito ondje datiraju od 9. do u 12. stoljeće. Jelovina ih ubraja među najstarije starohrvatske naušnice i smatra ih prvim proizvodima domaćih zlatarskih radionica početkom 9. stoljeća.⁷⁸ Belošević je mišljenja da se u starohrvatskim grobovima, po njemu nazvanoga poganskog horizonta, u 8. i prvoj polovici 9. stoljeća kao import iz mediteransko-bizantskih radionica javljaju razne inačice karičica, koje su se poput prežitaka u jednostavnijem obliku zadržale u Hrvata u Dalmaciji tijekom čitavog srednjeg vijeka.⁷⁹ Te karike Belošević okvirno datira u 8. stoljeće, a neke od njih preciznije u prvu polovicu 8. stoljeća.⁸⁰ Od 10. stoljeća karičice su se zajedno s ostalim specifičnim naušnicama dalmatinsko-hrvatskog kulturnog kruga izrađivale u domaćim zlatarskim radionicama u simplificiranom izgledu.

Rezimirajući rezultate naših horizontalno-stratigrafskih istraživanja na čitavom nizu bjelobrdskih grobalja na redove u međuriječju Drave i Save, možemo pouzdano konstatirati da se karičice tipa 13 ondje pojavljuju u najranijim fazama posjedanja ukopišta. Interesantno je napomenuti da u grobljima istočnog dijela Slavonije i mađarskog dijela Baranje karike tipa 13 perzistiraju vrlo dugo. Primjerice u Bijelom Brdu II susrećemo ih tijekom prve tri faze posjedanja groblja.⁸¹ Na temelju iskustava stečenih analizom horizontalne stratigrafije Majsja, najvećeg bjelobrdskog groblja u Karpatskoj kotlini, dokazana je pojava karičica tipa 13 tijekom čitavog vremena posjedanja ukopišta, odnosno prema I. Bóni od oko 930. do 1093. godine.⁸² U Majsju smo u mogućnosti slijediti koegzistiranje karičica tipa 13 i onih sa S-petljom od početka do svršetka posjedanja groblja.⁸³

U velikom bjelobrdskom groblju na redove na položaju Lijeva bara u Vukovaru susrećemo se s karičicama tipa 13 od početka posjedanja groblja (Lijeva bara I), do svršetka njezina korištenja (Lijeva bara V). Budući da se u nastavku naše analize nećemo više detaljnije osvrnuti na karičice tipa 13 u groblju Vukovar-Lijeva bara, možemo na ovom mjestu iznijeti neke naše konstatacije glede te nakitne forme. Tijekom prve faze posjedanja vukovarskog groblja, koja je obilježena pojavom nalaza znakovitih za staromađarski horizont, karičice tipa 13 susrećemo izuzetno rijetko. U fazama Lijeva bara II – Lijeva bara V, koje su sinkrone I. i II. stupnju bjelobrdske kulture, učestala je njihova pojava. U vukovarskom groblju, što je osobito značajno karičice tipa 13 nisu nadomjestile karike sa S-petljom (tip I-II).

Nameće se općenito dojam kako je u slučaju karičica tipa 13 riječ o jednoj vrlo ranoj i dakako jednostavnoj ukrasnoj tvorevini, koja je nastupom novih formi ukrasa iščezla, negdje u potpunosti, a negdje je kao omiljena lokalna ili bolje rečeno regionalna pojava perzistirala dulje vrijeme. Uglavnom je njihova pojava karakteristična za I. stupanj bjelobrdske kulture, ali je u nas ponegdje ostala ukorijenjena dulje vrijeme, odnosno do početka kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture. To nam pokazuje primjer vukovarskog groblja na položaju Lijeva bara.

Tab. VI. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 92. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 92. Zeichnung: K. Rončević.

Narukvice okruglog presjeka rastavljenih stanjenih krajeva (tip 4) susrećemo ukupno u inventaru 10 grobova. Pojedinačno se javljaju u grobovima broj: 86, 103, 108, 122, 184, 365, 390 i 394, dok su u kombinaciji primijećena u grobovima broj 92, 183 i 268. Posebice je interesantna njihova pojava u muškim ratničkim grobovima broj 92 (Tab. VI) i 268 (Tab. VIII). S obzirom na pojavu lukova i tobolaca sa strelicama, smatramo da je riječ o stezanju tkanine na podlakticama radi slobodnijeg rukovanja prigodom odapinjanja strelica.

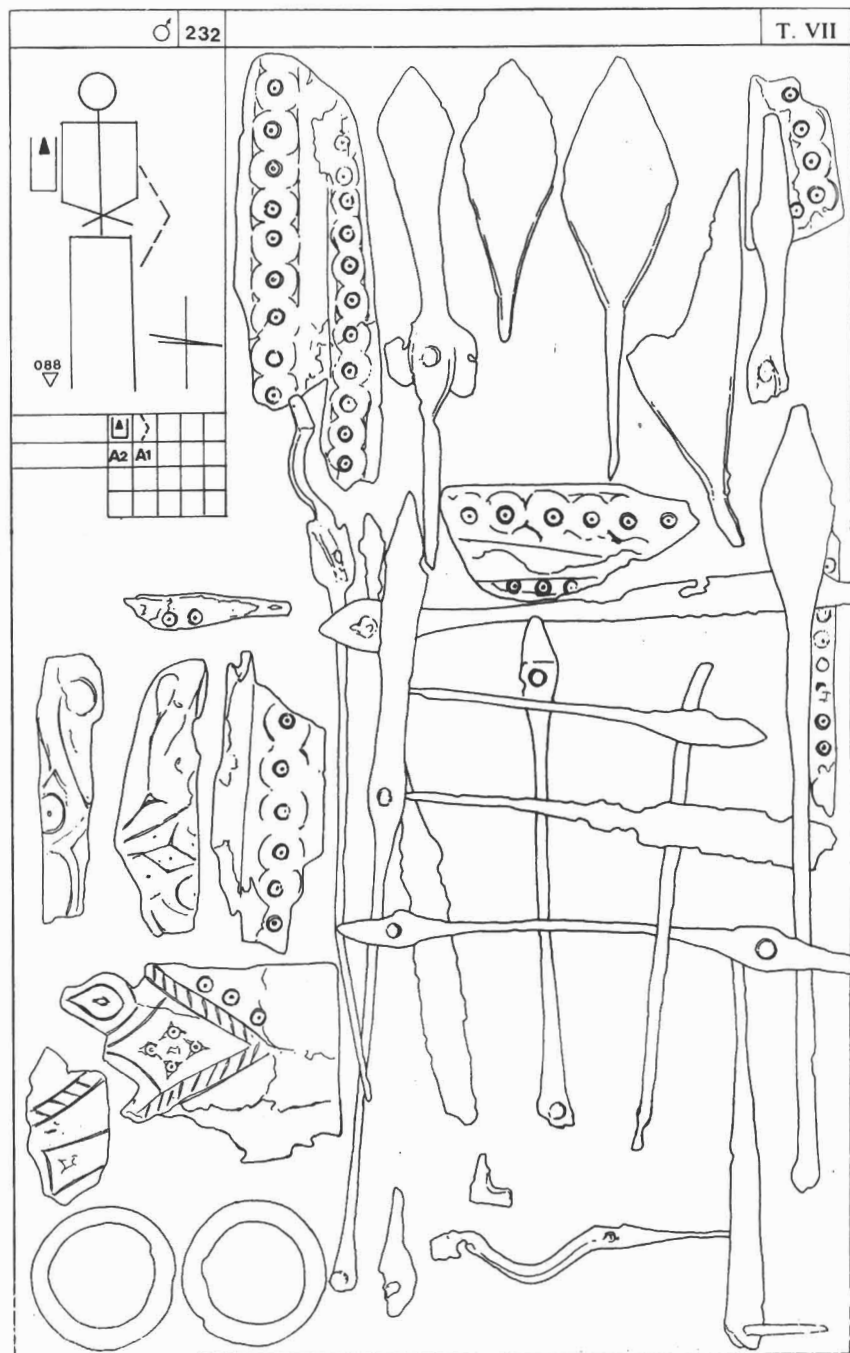
Najbliže analogije narukvica tipa 4 susrećemo u groblju Bijelo Brdo II,⁸⁴ potom u susjednoj Bačkoj u Bogojevu i Lovčencu, odnosno banatskom Arandelovu. Sjeverno od promatranog područja na tlu južne Transdanubije susrećemo narukvice tipa 4 u grobljima Majs, Ellend-Nagygyödör, Pécs-Vasas, odnosno na manjim grobljima u Szárászu i Siklosnagyfalu.⁸⁵ Narukvice tipa 4 javljaju se u groblju Halimba-Cseres.⁸⁶ Ovakve narukvice javljaju se, po Gieslerovu mišljenju od prijelazne faze obilježene nalazima iz groblja u Dobroju⁸⁷ u južnoj Slovačkoj i Hódmezővásárhely-Szakálhát u Potisju, od svršetka rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture, tijekom kraja prve trećine 11. stoljeća.⁸⁸ U velikom groblju na redove u Majsu javljaju se narukvice tipa 4 samo tijekom faze Majs I, dakle tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture.⁸⁹ U preostalim fazama posjedanja groblja ne susrećemo ih. Interesantno je napomenuti da su u fazi Majs I narukvicama tipa 4 pridružene karičice tipa 13, zatim one sa S-petljom (tip I–II), ogrlice-torkvesi (tip I), lijevani lunulasti privjesci (tip 12) i prsteni tipa 24, 25 i 31.⁹⁰ L. Kovács navodi narukvice tipa 4 iz grobalja druge polovice 10. stoljeća u Nagytarcsa⁹¹ i Timár.⁹² Naša analiza pojave narukvica tipa 4 u groblju Bijelo Brdo II pokazala je njihovu učestalost tijekom prve faze posjedanja groblja, dakle u ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture.⁹³ U Bijelom Brdu II narukvice toga tipa zadržale su se u uporabi do u treću fazu posjedanja groblja, dakle do početka II. stupnja bjelobrdske kulture. U vukovarskom groblju na položaju Lijeva bara narukvice tipa 4 zadržale su se u uporabi sve do u četvrtu fazu posjedanja ukopišta. Dakle, u Vukovaru se narukvice tipa 4 kontinuirano pojavljuju od prijelazne faze, preko rane faze I. stupnja do početka II. stupnja bjelobrdske kulture.

U samo tri groba otkriveni su brončani praporci tipa 10 (138, 260 i 408), koji pokazuju kombinacije s karičicama tipa 13 (grob 260), odnosno kresivom (grob 408).

Kartiranje lijevanih šupljih praporaca, koje je Giesler označio kao tip 10, na području između riječnih tokova Mure, Drave, Dunava i Save pokazala je nazočnost čak 17 lokaliteta. U većini slučajeva javljaju se kao pojedinačni nalazi. Valja napomenuti da se javljaju tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture.⁹⁴

Lijevana brončana puceta s ušicom (tip 11) nisu registrirana u inventaru grobova prve faze posjedanja vukovarskog groblja.

Treba naglasiti da su prsteni tipa 22 nađeni samo u grobovima broj 92 (Tab. VI) i 268 (Tab. VIII) u kombinaciji s refleksnim lukom, tobolcem za strelice, strelicama, nožićem, narukvicama tipa 4, kresivom i karičicama tipa 13. Dakle, sve su to odreda predmeti primjereni prijelaznoj fazi koja prethodi čak ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture. Kasnije se unutar groblja na položaju Lijeva bara taj tip prstena više ne susreće. Na temelju iskustva iz Bijelog Brda II slijedimo pojavu te ukrasne tvorevine od rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture do u II. njezin stupanj. U grobu broj 113 u Bijelom Brdu II nalaz prstena datiran je novcem kralja

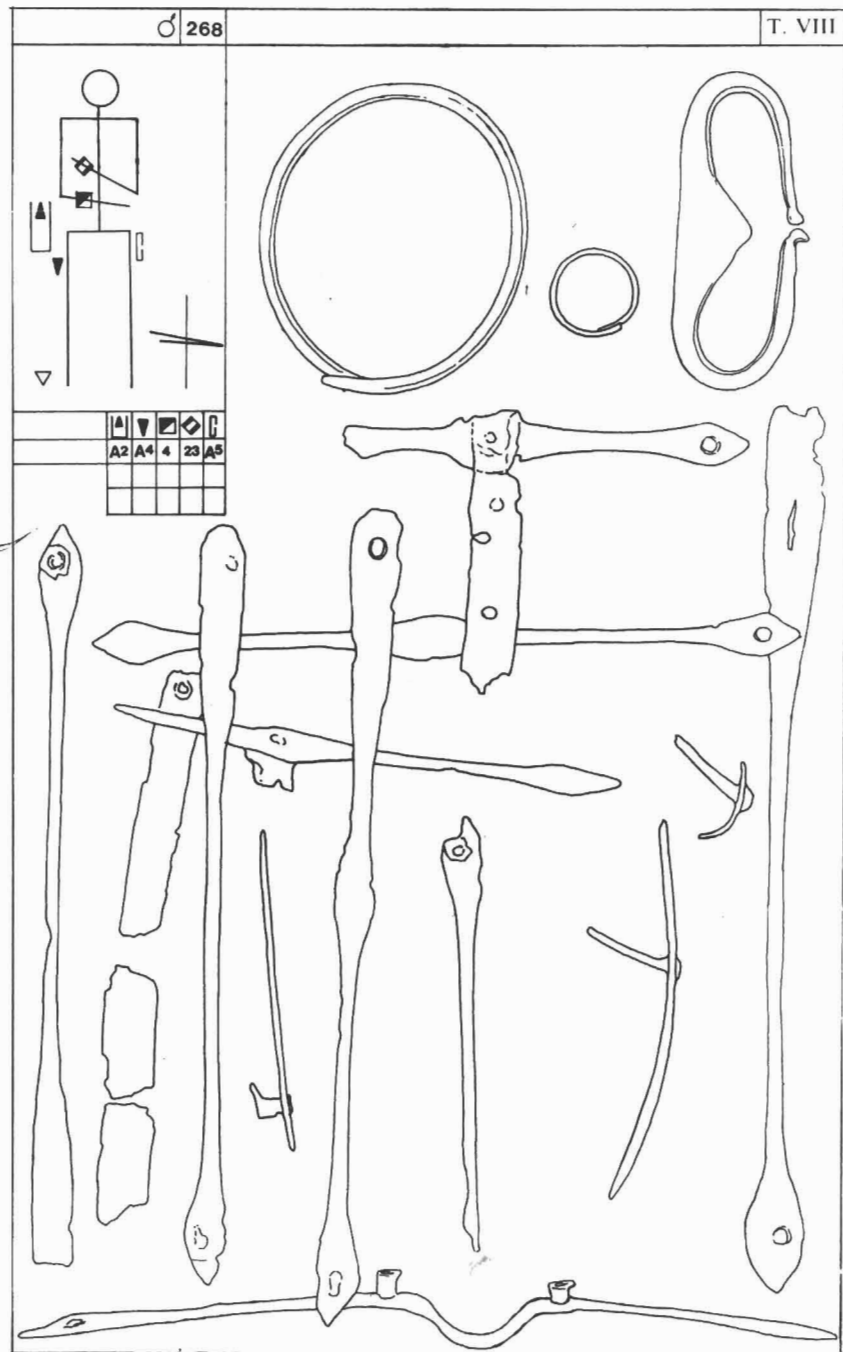
Tab. VII. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 232. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 232. Zeichnung: K. Rončević.

Andrije I (1046–1061) u drugu fazu posjedanja groblja. U velikom groblju na redove u Halimba-Cseres javljaju se prsteni tipa 22 u društvu ranih prijelaznih oblika nakita, kao što su karičice tipa 13, karičice sa S-petljom (tip I–II/1) i nožića.⁹⁵ U groblju Ellend-Nagyödör takovi se prsteni javljaju, kako s ranim oblicima tipa 13 i karičicama sa S-petljom tipa I,8 (grob 153), tako i u kombinaciji s karikama tipa I,7 i prstenima tipa 27 primjerenim inače završnoj fazi I. stupnja bjelobrdске kulture.⁹⁶

U grobu broj 336 vukovarskog groblja pokojniku je osim tobolca sa strelicama priložen i pojasni jezičac.⁹⁷ Usamljene nalaze jezičaca, na koje se svojedobno detaljno osvrnuo Z. Vinski, susrećemo inače i u grobovima broj 53 i 71.⁹⁸ U oba slučaja nađeni su u kombinaciji s odgovarajućim aplikama. Naime, u pitanju je pozlaćeni pojasni jezičac s prikazom čovjeka i okov sa stiliziranim zoomorfnim ornamentom (grob 53), aplikacija s motivom grifona i malim neukrašenim pojasnim jezičcem (grob 71) i prolamani pojasni jezičac sa stiliziranim motivom vitica (grob 336). Pravilnom tipologijskom i stilskom analizom Vinski je navedeni interesantni ansambl nalaza uvrstio u najkasnije avarsko-slavensko doba, tj. na svršetak 8. do oko sredine 9. stoljeća.⁹⁹ Iz toga konteksta izdvojio je Vinski primjerak pojasnog jezičca s antropomorfnim prikazom, koji je smatrao vrlo vjerojatno bizantsko-kasnoantičkog porijekla i sasvim izuzetnim i rijetkim primjerkom avarodobnog sitnog obrta.¹⁰⁰ Općenito, nabrojane primjerke pojasnih jezičaca, kakve zasad nismo susreli drugdje unutar bjelobrdskog areala, Vinski smatra prežicima iz prijašnjeg avaro-slavenskog vremena u kojem su nastali. Naime, pokojnicima pokopavanim unutar vukovarskog groblja na položaju Lijeve bara prilagani su takvi usamljeni predmeti skupljeni vjerojatno na nekom od avaro-slavenskih nalazišta, zacijelo groblja iz okolice srednjovjekovnog slavenskog naselja.¹⁰¹ Riječ je o sekundarnoj uporabi nakitnih tvorevina iz prijašnjeg srednjovjekovnog sloja, odnosno razdoblja života na užem urbanom arealu sadašnjeg Vukovara.

Nalazi refleksnog luka, tobolca za strelice kao i šiljaka strelica predstavljaju, po Gieslerovu mišljenju, oblike koji karakteriziraju prijelaznu fazu prema stvarnoj bjelobrdskoj kulturi.¹⁰² Naime, to su oblici koji su svojstveni staromađarskom i bjelobrdskom horizontu nalaza.

U muškom grobu broj 92 (Tab. VI) groblja Vukovar-Lijeve bara zatekao je Vinski interesantan nalaz koštanih neukrašenih dijelova ojačanja refleksnog luka.¹⁰³ Osim luka nađen je tobolac za strelice, šiljci strelica, željezni nožić, prsten tipa 22, karičice tipa 13 i narukvica tipa 4. Taj bogato opremljen grob i nekolicinu sa srodnim priložima uvrstili smo u prvu fazu posjedanja groblja koju karakteriziraju nalazi staromađarskog kulturnog obilježja (Tab. VI). U preostalim grobnim cjelinama, u kojima su nađeni tobolci za strelice ili šiljci strelica unutar vukovarskoga groblja također su, po mišljenju Vinskog, mogli biti prilagani jednostavniji drveni lukovi. Zbog njihove organske građe, s vremenom su lukovi iščezli.¹⁰⁴ Nalazi koštanih ojačanja lukova poznati su iz Doroslova i Bogojeva u Bačkoj, odnosno Novog Bečeja u Banatu i u Srijemu iz groblja Velika Humka u Batajnicima.¹⁰⁵ U malom groblju Bogojevo-Biboja ulica nađeni su u grobovima muškaraca broj 25 i 26 ostaci koštanih oplata od lukova.¹⁰⁶ Koštana oplata rukohvata luka ukrašena urezivanjem registrirana je u grobu broj 1 u Doroslovu. Ondje su uz ostatke luka nađeni željezna bojna sjekira, pojasna predica i sroljki brončani dvodijelni privjesak.¹⁰⁷ Vrlo lijepa koštana oplata refleksnog luka poznata je i iz groba broj 1 nalazišta Matejski Brod kod Novog Bečeja.¹⁰⁸ Konačno, prigodom preliminarnog objeloda-

Tab. VIII. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 268. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 268. Zeichnung: K. Rončević.

njivanja rezultata istraživanja groblja Batajnica-Velika Humka naveo je autor istraživanja Kovačević u inventaru konjaničkih grobova i staromađarsko oružje luk, tobolac za strelice i šiljke strelica. Još uvijek nije cjelovito objelodanjeno to groblje, tako da navedeni podatak o luku ima isključivo statističko značenje.¹⁰⁹ Iz staromađarskog groblja u pješčari Nagytarcsa spominje L. Kovács u grobnoj cjelini broj 6 koštane dijelove ojačanja refleksnog luka, uz par stremena, žvala, pojasne predice i željeznih šiljaka strelica.¹¹⁰

Na susjednom prostoru Mađarske, posebice u Transdanubiji, susrećemo šiljke strelica u grobljima Ellend-Nagyödör (grob 27 i 29) i Pécs-Vasas (grobovi 22, 27 i 115),¹¹¹ i u groblju Majs u grobovima 52, 97, 129 i B.¹¹² Kovács navodi usamljene primjerke šiljaka strelica iz grobova srednjovjekovnog groblja druge polovice 10. stoljeća u okolici sela Tímára u županiji Szabolcs-Szatmár.¹¹³ Na tom značajnom nalazištu javljaju se u inventaru grobnih cjelina dijelovi jahačke opreme (par stremena), nožići, kresiva, kremen, karičice tipa 13, narukvice tipa 4, praporci tipa 10, lijevana puceta tipa 11, ali i ogrlice-torkvesi (tip 1), te lijevani lunulasti privjesak (tip 12). Groblje u Tímáru, po našem uvjerenju, zorno predočuje koegzistiranje dviju kulturnih grupa, odnosno Gieslerovu prijelaznu fazu prema bjelobrdskoj kulturi.

Analogne nalaze oružja navodi Giesler iz groblja u Nové Zámky, Hurbanovo-Bohatá i Békes-Pováđ, koja pripisuje prijelaznom horizontu.¹¹⁴ Posebno zoran primjer predstavljaju nalazi iz groblja u jugozapadnoj Slovačkoj. Tako su primjerice bogatije opremljene grobne cjeline broj 47 i 55 u groblju Nové Zámky sadržavale žvale, stremene i tobolce sa strelicama, a u čak 22 siromašnije opremljena groba uz pokojnika su priložene karičice tipa 13, narukvice tipa 4 i 5, noževi, kresiva i pojedinačni šiljci strelica.¹¹⁵ S druge strane, groblje u Békes-Pováđ u županiji Békes na krajnjem sjeveroistočnom dijelu Mađarske pokazalo je da se ratnički grobovi, čak sa specifičnim nomadskim jahačkim refleksnim lukom javljaju neposredno na prijelazu u oblikovni krug bjelobrdske kulture.¹¹⁶

Najčešći ukras glave u sklopu tog ranoga horizonta nalaza predstavljaju jednostavne karičice tipa 13, koje se javljaju u ženskim i muškim grobovima, i to podjednako u onim bogatije ili skromnije opremljenim. Taj ukrasni element, po Gieslerovu mišljenju, ograničen je, čini se, isključivo na staromađarski horizont nalaza. Premda se pokoji primjerci kao zaostali mogu javljati i u mlađim grobovima, ipak se prema provjerenom iskustvu J. Gieslera karičice tipa 13 pojavljuju isključivo u dijelovima grobalja na redove primjerice u Halimba-Cseres i Fiad-Képuszta zajedno sa staromađarskim materijalom. Taj oblik nakita, po Gieslerovu mišljenju, ne pokazuje, poput preostalih grobnih priloga, kontinuitet prema bjelobrdskom materijalu.¹¹⁷

U repertoaru oblika grobnih nalaza staromađarskog podrijetla koji su nastavili egzistirati i u okviru oblikovnog kruga bjelobrdske kulture, dakle, po Gieslerovoj podjeli, za tzv. prijelaznu fazu, svojstvena je i pojava nekoliko specifičnih oblika narukvica. To su prije svega jednostavne narukvice okruglog presjeka a rastavljenih krajeva (tip 4), zatim narukvice od lima zaobljenih proširenih završetaka (tip 3), i narukvice također od lima ali uvijenih krajeva (tip 2).¹¹⁸

Valja napomenuti da su narukvice tipa 2 i 4 u groblju Vukovar-Lijeva bara registrirane u čak 10 grobova. Radi dobivanja kompletnije horizontalno-stratigrafske slike obavili smo podrobno kartiranje i te nakitne skupine kao što je to vidljivo iz priloženog situacijskog plana prve faze posjedanja groblja (Tab. V). Narukvice tipa

4 poklapaju se u njihovoj zoni rasprostiranja s ostalim inventarom najstarije faze posjedanja groblja.

Rezimiramo li ovdje iznesene konstatacije o skupinama predmeta koji su prema u praksi provjerenim metodama i zaslugom J. Gieslera svrstani u relativno pouzdane kronologijske okvire, dobivamo slijedeću sliku. Južna skupina grobova unutar groblja Vukovar-Lijeva bara predstavlja, zacijelo, početnu fazu posjedanja ukopišta. Tu ranu fazu karakteriziraju predmeti, koji su, po Gieslerovoj kronologijskoj shemi, *de facto* retardirani oblici iz staromađarskog kruga koji neposredno prethodne bjelobrdskoj kulturi i predstavljaju određenu prijelaznu etapu. Registar tih predmeta najstarije faze posjedanja groblja čine šiljci strelica (tip A3), tobolci sa strelicama (tip A2), refleksni luk (tip A1), nožići (tip A4), željezna kresiva (tip A5), karičice tipa 13, praporci tipa 10 i narukvice tipa 4.

Prikazani na situacijskom planu horizontalne stratigrafije prve faze posjedanja groblja (Tab. V), ti predmeti sugeriraju jasno njihovo rasprostiranje unutar lokaliteta. Tu ranu etapu posjedanja groblja u Vukovaru označili smo uvjetno kao faza Lijeva bara I. Iz priložene kombinacijske tabele groblja vidljivo je i materijalno obilježje te prve faze posjedanja groblja (Tab. XXV).

Međutim, kako bismo kompletirali predodžbu o toj najstarijoj fazi posjedanja vukovarskog groblja, posegnuli smo i za analizom načina polaganja pokojnika u grobnu raku i, prije svega, svjesnog postavljanja pokojnikovih ruku u određene položaje (njem. Totengestus). Naime, već prije su slična istraživanja obreda ukopa u velikom groblju na redove Halimba-Cseres navela autora iskopavanja Gy. Töröka da određenu vrstu arheoloških nalaza, primjerice karičice tipa 13 i prstene tipa 20, dovede u konkretnu vezu s kosturima pokojnika kojima su podlaktice bile povijene prema trupu.¹¹⁹ Upravo taj položaj registriran je u spomenutom najstarijem dijelu groblja Halimba-Cseres.

Kartiranje položaja ruku pokojnika u 52 groba prve faze posjedanja groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru pokazalo je vrlo interesantnu situaciju (Tab. XXIV). Naime, u čak 26 slučajeva utvrđen je položaj ruku na trupu pokojnika, koji je i u groblju Halimba-Cseres ranije primijećen kao najstariji način (*gestus*). U svim grobovima u kojima su pored pokojnika primjerice tobolci sa strelicama (grobovi 92, 232, 268 i 336), s izuzetkom groba 237, zapažen je položaj podlaktica na trupu pokojnika, što nikako ne može biti puka slučajnost. Nadalje, u grobovima u kojima je kod pokojnika zatečena u funkciji nalaza karičica tipa 13 primijećena je također u većini slučajeva pojava polaganja podlaktica na trup pokojnika. U čak 10 od ukupno 22 slučaja nalaza karičica tipa 13 primijećen je taj položaj. Slijedeći je položaj ruku koji je primijećen u toj najstarijoj fazi posjedanja groblja Vukovar-Lijeva bara onaj u kojega su podlaktice pokojnika položene u karlicu (Tab. XXIV). Ta varijanta polaganja podlaktica primijećena je u 11 slučajeva. U idućih 8 slučajeva podlaktice pokojnika bile su ispružene uz trup pokojnika. Konačno, u 7 slučajeva, zbog loše očuvanosti kostura ili dislociranih kostiju, nisu se dali rekonstruirati položaji podlaktica.

Analizom pokretnih nalaza, tj. grobnih priloga, pokušali smo u nalazištu Vukovar-Lijeva bara prepoznati i ostale faze posjedanja tog velikog groblja na redove. Kartiranjem nakitnih tvorevina utvrdili smo postojanje nove etape posjedanja groblja. Riječ je o drugoj fazi posjedanja groblja u kojoj među otkrivenim grobnim inventarom prevladavaju lijevane grozdolike naušnice (tip 14a), narukvice od pletene brončane žice (tip 6), potom narukvice rombasta presjeka i rastavljenih

krajeva (tip 7), te narukvice rastavljenih krajeva sa završecima nalik zmijskim glavama (tip 8), ogrlice-torkvesi (tip 1), ogrlice-derdani (tip 39 i 40) i prsteni različitih inačica (tipovi 21, 22a, 24, 25 i 38b). Tu smo etapu širenja groblja označili uvjetno pojmom faza Lijeve bara II.

U želji da ocrtao jasnije konture te nove faze posjedanja groblja, pristupili smo horizontalno-stratigrafijskom istraživanju svake pojedine skupine nalaza. Na taj način smo kao rezultat našeg kartiranja dobili situacijski plan druge faze posjedanja groblja na položaju Lijeve bara u Vukovaru (Tab. IX). U tu fazu uspjeli smo uvrstiti čak 72 groba s nalazima. Kao u prethodnoj prvoj fazi posjedanja groblja, najveća koncentracija grobova primijećena je u južnoj grupi groblja, potom na istočnom i donekle zapadnom rubu sjeverne grupe groblja (Tab. IX).

Kartiranje nove i osebujne ukrasne fome, tj. lijevanih grozdolikih naušnica tipa 14a, pokazalo je njihovo rasprostiranje isključivo na istočnom obodu groblja (Tab. IX). Naušnice toga tipa otkrivene su u grobovima broj 62 i 440 (Tab. X,2). Lokacija tih grobova potcrtava njihov periferni položaj u odnosu na nalaze prethodne faze.

Kartiranjem lijevanih grozdolikih naušnica (tip 14) uspjeli smo na prostoru međuriječja Drave i Save ubicirati čak 25 lokaliteta na kojima je potvrđena njihova nazočnost u raznim inačicama.¹²⁰ U grobljima međuriječja javljaju se naušnice tipa 14 pretežito u najranijim fazama nalazišta, koje su u načelu istovremene s ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture, po Gieslerovoj kronologijskoj shemi. U istočnom dijelu Slavonije i Srijemu naušnice tipa 14 pojavljuju se u malom broju primjeraka za razliku od preostalog dijela promatranog prostora, gdje su učestalije zastupljene. Kombinacijske tabele groblja Ptuj-Grad, Gomjenica i Bagruša-Peteševci pokazuju da su naušnice tipa 14 u kronologijskom smislu starije od onih tipa 15, 16 i 17, koje ih vrlo jasno smjenjuju u uporabi. Interesantno je napomenuti da se naušnice tipa 14 u susjednoj Mađarskoj susreću u groblju Halimba-Cseres u nekolicini grobova (514, 778, 841, 848, 882 i 918).¹²¹

Nakon kartiranja naušnica pristupili smo podrobnoj analizi horizontalne stratigrafije različitih tipova narukvica. Za razliku od prethodne faze posjedanja groblja u kojoj je dokazano postojanje relativno brojnih narukvica okruglog presjeka stanjenih rastavljenih krajeva (tip 4), novu fazu karakterizira česta pojava novih i raznolikih oblika narukvica. Ti novi oblici koji se prepoznaju prije svega u narukvicama rombasta presjeka rastavljenih stanjenih krajeva (tip 7), zatim pletenim od brončane žice (tip 6) i konačno rastavljenih krajeva u obliku zmijskih glava (tip 8), svojstveni su ne samo novoj, drugoj fazi posjedanja groblja već prije svega tzv. ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture po Gieslerovoj kronologijskoj shemi.¹²² Kartiranjem narukvica došli smo do niza novih spoznaja. Prije svega riječ je o pojedinačnim nalazima narukvice tipa 6 u kombinaciji s narukvicom tipa 4 iz prethodne faze posjedanja, koje su zatečene u grobu broj 159 (Tab. XXVI). U grobu broj 326 (Tab. XII) narukvica tipa 7 nađena je u kombinaciji s ogrlicom torkvesom (tip 1), ogrlicom derdanom (tip 39 i 40), prstenom tipa 38b i šupljim praporcem (tip 10). Na priloženom situacijskom planu druge faze posjedanja groblja (Tab. IX) vidljivo je da su oba spomenuta nalaza novog oblika narukvica locirana na istočnom obodu groblja u južnoj i u sjevernoj grupi groblja. Zasebnu i, rekli bismo, relativno kompaktnu skupinu tvore narukvice rastavljenih krajeva nalik zmijskim glavama (tip 8), koje su grupirane u tri grobne cjeline na zapadnom rubu južne i sjeverne grupe groblja (grobovi 93, 374 i 444). U grobovima broj 93 (Tab. X,1) i 444 uz naru-

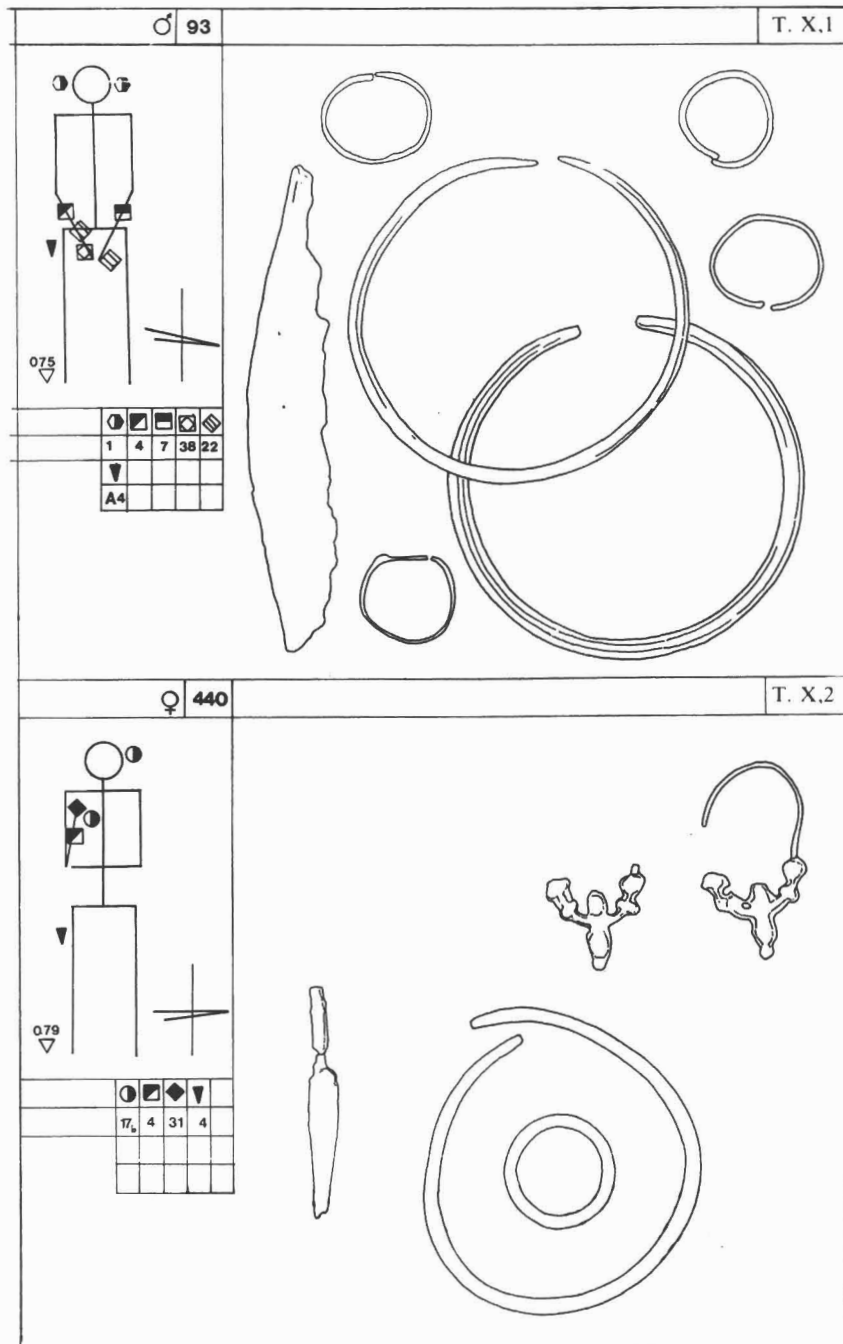

kvice tipa 4 i karičice tipa 13 iz prethodne faze posjedanja groblja, javljaju se nove forme narukvica tipa 8. U grobovima broj 93 (Tab. X,1) i 374 (Tab. XIII,1) narukvice tipa 8 javljaju se u kombinaciji s karičicama tipa 13 i prstenom tipa 38b.

Narukvice tipa 6 susrećemo u savsko-dravskom međuriječju isključivo u istočnom dijelu Slavonije na lokalitetima Bijelo Brdo II, Vukovar-Lijeva bara i u Vinokovcima. Na okolnim područjima javljaju se narukvice toga tipa u Bagruša-Petešovicima, potom u Bačkoj na lokalitetima Subotica i Bogojevo, dok su nam iz Banata poznati nalazi iz Bočara, Crne Bare i Banatskog Arandelova.¹²³ Narukvice tipa 6 susrećemo u Majsu,¹²⁴ češće u Székesfehérváru a usamljeni nalaz u Halimba-Cseres. Po Gieslerovoj kronologijskoj podjeli materijala bjelobrdske kulture u mogućnosti smo slijediti pojavu narukvica tipa 6 od sredine 10. do sredine 11. stoljeća. Naime, po Gieslerovu uvjerenju taj tip ukrasa javlja se poprilično kasno i u staromađarskom horizontu u grobljima mađarskog Potisja na lokalitetima Szegvár-Oromdülő i Csongrád-Vendelhalom.¹²⁵ Po Giesleru, te narukvice predstavljaju nakit kontaktne prijelazne faze dvaju kulturnih krugova. S druge strane, nalaze narukvica tipa 6 iz Békes-Pováda i Halimbe na temelju mladih formi priloga Giesler je uvrstio u svoju kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture.¹²⁶ Naša analiza pokazala je da se taj tip narukvica u istočnom dijelu Slavonije javlja od rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture tijekom čitava toga stupnja do u II. stupanj bjelobrdske kulture. Naime, u Bijelom Brdu II javlja se narukvica tipa 6 u grobnoj cjelini broj 163 u kombinaciji s kasnim oblikom prstena tipa 30 i srebrnim denarom kralja Andrije I (1046–1061). Na taj način pojavu narukvica tipa 6 u nas možemo pouzdano slijediti do sredine 11. stoljeća.

Narukvice tipa 7 registrirane su u nas samo na lokalitetima Vukovar-Lijeva bara i Bijelo Brdo II. Analiza kronologijskog položaja toga tipa narukvica na spomenutim nalazištima određuje njihov vremenski okvir korištenja. Narukvice tipa 7 slijedimo od rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture do u posljednju trećinu 11. stoljeća. Na temelju zapažanja u Halimba-Cseres, Pécs-Vasas i Ellend-Nagyödör odnosno u Csongrád-Máma i Szeged-Makoserdö Giesler naslućuje da se narukvice tipa 7 javljaju tijekom čitava I. stupnja i vjerojatno do sredine 11. stoljeća u II. stupnju bjelobrdske kulture.¹²⁷ Narukvice tipa 7 česta su pojava unutar inventara groblja Majs. Ondje se takve narukvice pojavljuju tijekom prve faze posjedanja groblja u nizu grobnih cjelina u kombinacijama s prstenima tipa 24, 25 i 31, zatim narukvicama sa životinjskim glavama (tip 8), karikama tipa 13, maloformatnim karičicama sa S-petljom tipa I–II, ogrlicama torkvesima (tip 1), ogrlicama-derdanima (tip 40), bušenim rimskim novcem (tip 44a) i privjescima. Nalaze iz prve faze posjedanja groblja u Majsu (Majs I) pripisujemo ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture.¹²⁸ Tijekom kasnijih faza posjedanja ovoga groblja više se ne susrećemo s tom nakitnom formom.

Kartiranje narukvica tipa 8, unutar tokova Drave, Dunava i Save, pokazalo je nazočnost ove osebujne nakitne forme u pet nalazišta istočnog dijela Slavonije i Baranje, dok se jedno nalazište javlja i u bosanskoj Posavini (Kočićevo-Junuzovci). S područja susjedne Bačke poznati su nam nalazi lijevanih narukvica tipa 8 s lokaliteta Riđice i Ruski Krstur,¹²⁹ dok ih dalje prema istoku u Banatu ne susrećemo. Na veću koncentraciju narukvica tipa 8 nailazimo u susjednom mađarskom dijelu Baranje na grobljima u Majsu, Pécs-Vasas, Ellend-Nagyödör, Ellend-Szilfa i Kozármisleny.¹³⁰ Prigodom obrade ranosrednjovjekovnog materijala mađarskog dijela Baranje A. Kiss je objelodanio dosad još nepoznat nalaz narukvica tipa 8. iz Zmajevca u hrvatskom dijelu Baranje. Taj nalaz pohranjen je u Muzeju Jana

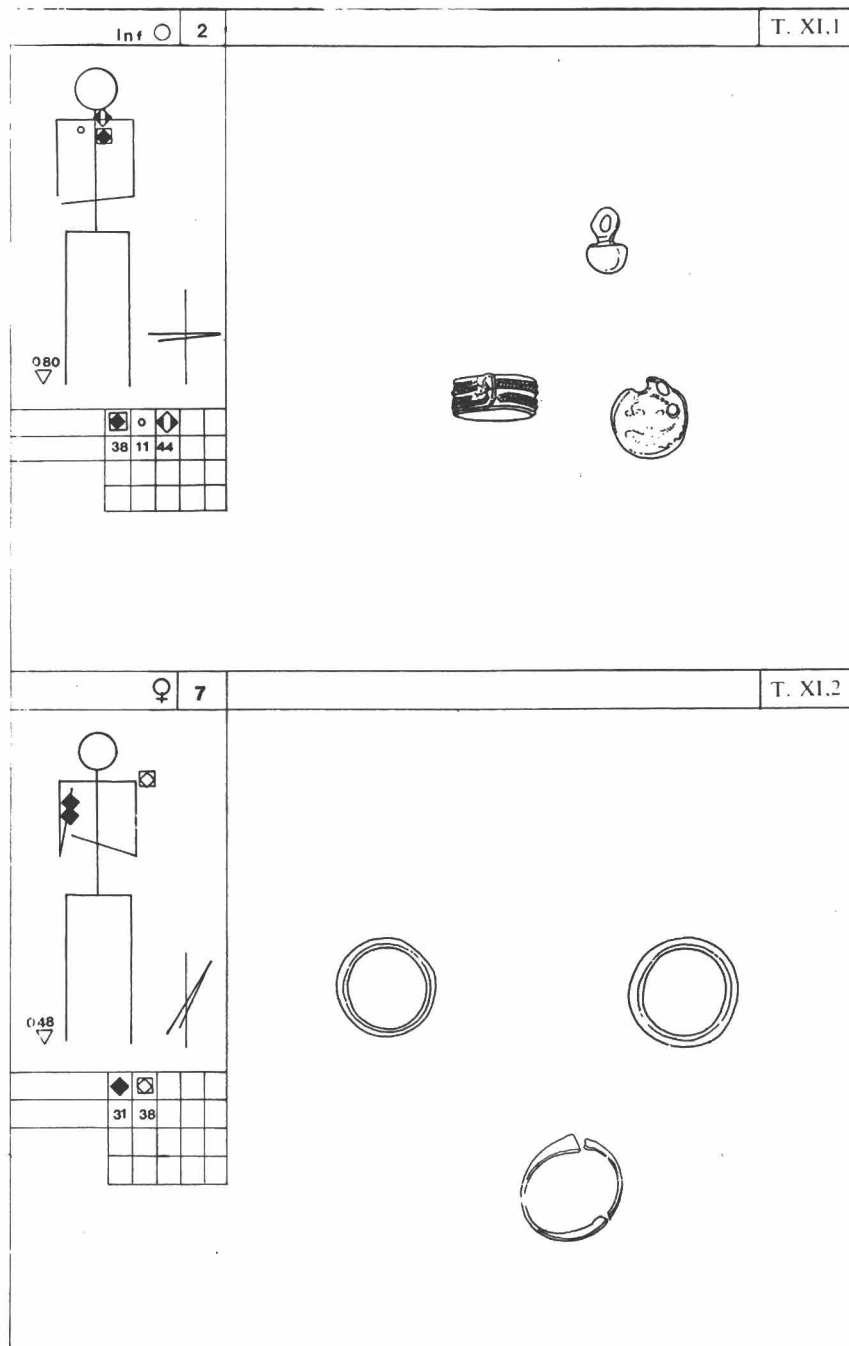
Tab. X, 1. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 93. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 93. Zeichnung: K. Rončević.

Tab. X, 2. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 440. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 440. Zeichnung: K. Rončević.

Pannoniusa u Pečuhu pod nazivom lokaliteta Zmajevac (Vörösmart)-Kigyós, što se odnosi na tamošnje manje groblje na redove koje je 1943. godine istraživao J. Dombay.¹³¹ U Bijelom Brdu II javlja se narukvica tipa 8 u kombinaciji s materijalom koji u apsolutno-kronologijskom smislu odgovara svršetku I. stupnja bjelobrdске kulture.¹³² Nalaz iz Svinjarevca unatoč činjenici da je nađen izvan pouzdanih relativno-kronologijskih okolnosti, tj. u jednom od uništenih grobova, možemo prema sinkronom materijalu (tipovi: 3, 24, 25, 38a i 38b) uvrstiti u I. stupanj bjelobrdске kulture. Tipologijskim vrednovanjem dade se i nalaz iz Kočićeva (prije Junuzovaca) u blizini Bosanske Gradiške pouzdano uvrstiti u I. stupanj bjelobrdске kulture. I dok se na nalazištima unutar riječnih tokova Drave, Dunava i Save narukvice tipa 8 mogu pouzdano smjestiti u okvir od rane faze I. stupnja do svršetka ovog stupnja bjelobrdске kulture, dotle se u Majsu u grobnoj cjelini broj 692 javlja u kombinaciji s prstenima tipa 27, 30, 33, malofORMATNIM srebrnim karičicama tipa II, ogrlicama tipa 40–41 i što je posebice znakovito srebrnim denarom kralja Ladislava I (1077–1095). Na taj način nalaz narukvice iz groba 692 u groblju Majs stavljamo u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdске kulture i datiramo u posljednju trećinu 11. stoljeća. Time smo u mogućnosti okvir pojave narukvice tipa 8 slijediti od rane faze I. stupnja do duboko u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdске kulture. Za razliku od prethodne rane faze, posjedanja vukovarskog groblja, u kojoj nisu registrirani nalazi ogrlica, novu fazu posjedanja groblja obilježenu inače i drugim specifičnim nalazima rane faze I. stupnja bjelobrdске kulture, karakterizira pojava relativno čestih nalaza ogrlica. Utvrđeno je postojanje dva temeljna tipa toga nakita. Naime, razlikujemo karakteristične ogrlice od upletene brončane žice, tzv. ogrlice torkvese (tip 1), odnosno ogrlice od raznoških vrsta perli, tzv. ogrlice đerdane (tip 39 i 40). Kartiranje tih varijanti izrazito bjelobrdskog nakita pokazalo je ovakvu sliku. Ogrlice torkvesi (tip 1) dokazani su u 8 slučajeva (Tab. IX), pri čemu su u tri slučaja (grobovi 298, 355 i 444) otkriveni u kombinaciji sa srodnim bjelobrdskim nakitom, a u čak 5 slučajeva javljaju se uz ogrlice-torkvese tipa 1 i ogrlice đerdani tipa 39 i 40 u kombinaciji s ukrasnim tvorevinama svojstvenim bjelobrdskoj kulturi. Riječ je o grobovima broj 115, 326 (Tab. XII), 383, 391 i 409. Analiza horizontalne stratigrafije ogrlica đerdana (tip 39 i 40) pokazuje najgušću koncentraciju toga oblika nakita u južnoj grupi groblja, gdje je dokazano postojanje čak 15 grobova s tom ukrasnom formom. U nešto manjem broju, tj. u 8 slučajeva, te ogrlice registrirane su na istočnom rubu sjeverne grupe groblja, dok se u ostalim dijelovima groblja ne javljaju (Tab. IX).

Ogrlice torkvese tip 1 smatra J. Giesler jednom od najkarakterističnijih nakitnih formi unutar bjelobrdskog kulturnog kruga.¹³³ Najraniju pojavu unutar bjelobrdске kulture Giesler pripisuje nalazima ogrlica tipa 1 iz groblja u Prši (grob 76) u Slovačkoj i groblju Szentés-Szentlászló u mađarskom Potisju (grob 76).¹³⁴ Pojavu ogrlica torkvesa tip 1 Giesler promatra u vremenskom rasponu od pojave bjelobrdске kulture do svršetka I. stupnja oko 1050. godine,¹³⁵ i konstatira ih unutar cjelokupnog areala manifestiranja te srednjovjekovne kulture. U velikim grobljima na redove Transdanubije u Pécs-Vasas, Halimba-Cseres, Ellend-Nagyödör i Ellend-Szilfa javljaju se ogrlice tipa 1 pretežito u najstarijim fazama posjedanja ukopišta.¹³⁶ Kartiranje ogrlica torkvesa (tip 1) na prostoru savsko-dravskog međuriječja dokazalo je njihovu nazočnost na 10 nalazišta. Na većini analiziranih nalazišta ogrlice torkvesi javljaju se tijekom prvih faza posjedanja groblja i njihovu pojavu slijedimo do svršetka I. stupnja bjelobrdске kulture. Međutim, na grobljima Bijelo

Tab. XI, 1. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 2. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 2. Zeichnung: K. Rončević.

Tab. XI, 2. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 7. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 7. Zeichnung: K. Rončević.

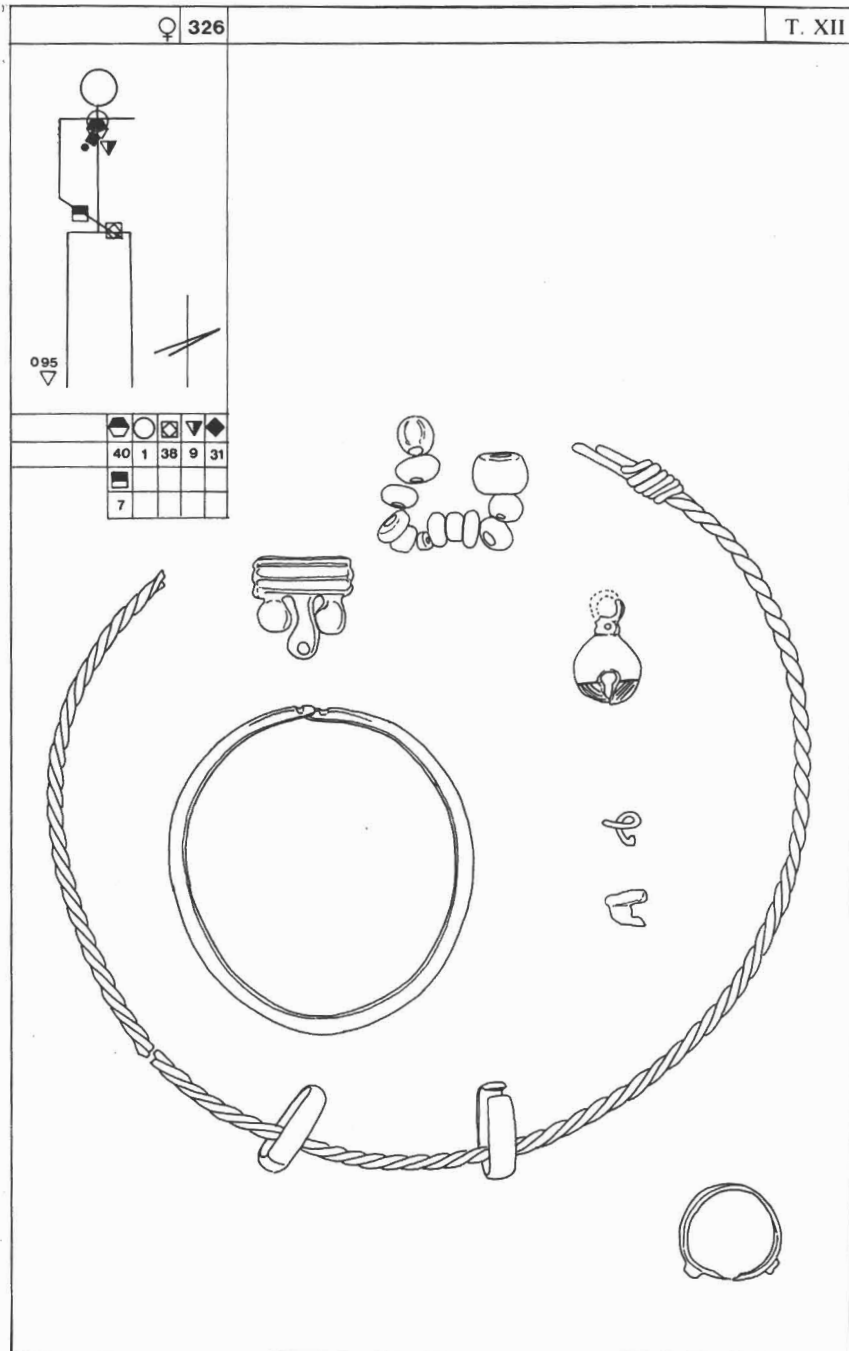
Brdo II, Vukovar-Lijeva bara i Ptuj-Grad zasvjedočena je njihova pojava i tijekom početka II. stupnja bjelobrdske kulture. Samo na groblju Bijelo Brdo II (grob 25) u mogućnosti smo slijediti kontinuitet uporabe torkvesa i početkom kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture.¹³⁷

Problem ogrlica unutar bjelobrdske kulturnog kompleksa J. Giesler je posvetio značajnu pažnju. Izdvojio je tri temeljne varijante (tip 39, 40 i 41) i pokušao ih analizirati u kronologijskom smislu. U tip 39 izdvojio je ogrlice od valjkastih perla s metalnim premazom, dok je varijantu sa sitnim koničnim perlicama označio kao tip 40.¹³⁸ Na temelju analize koju je proveo u velikim grobljima na redove u Fiad-Kérpusztu i Pécs-Vasas dokazao je da se ogrlice tipa 39 javljaju u ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture i da su bile dugotrajno u uporabi. Tu tvrdnju potkrijepio je rezultatima analize iz grobalja Halimba-Cseres i Ellend-Szilfa.¹³⁹ Naime, na tim grobljima ogrlice tipa 39 javljaju se do u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture. Po Gieslerovu uvjerenju ogrlice đerdani tipa 40, tj. od sitnih koničnih perlica, javljaju se od rane faze I. stupnja do duboko u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture, što dokazuje sinkronom pojavom perli tipa 40 od poliedričnih ametistnih perli od ogrlica đerdana tipa 41.¹⁴⁰ Naše kartiranje nalaza ogrlica đerdana tipa 39 i 40 na području omeđenom tokovima Drave, Dunava i Save pokazalo je nazočnost 10 nalazišta te nakitne skupine. Analiza relativno kronologijskih odnosa promatranih nalazišta dokazuje kontinuiranu pojavu ogrlica đerdana tipa 39–40 od rane faze I. stupnja do duboko u II. stupanj bjelobrdske kulture. Na nasebinskom groblju u okolici sela Ciganka kod Podravske Slatine ogrlice đerdani tipa 39–40 mogu se slijediti do u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture.¹⁴¹ Posebno ističemo pojavu bušenog novca kralja Andrije I (1046–1061) u grobnoj cjelini broj 9 toga nalazišta, u kombinaciji s ogrlicom đerdanom tipa 39–40.¹⁴²

Pojava brojnih primjeraka prstena različitih varijanti oblika jedno je od temeljnih obilježja nove faze posjedanja groblja u Vukovaru. Naime, susrećemo se s pojavom prstena rastavljenih krajeva, polukružnog presjeka (tip 22a), konkavnog presjeka (tip 24) i okruglog presjeka (tip 25). Sasvim izuzetno mjesto pripada pojavi relativno brojnih primjeraka prstena tipa 38b. Tu nakitnu varijantu Giesler kronologijski svrstava u ranu fazu I. stupnja bjelobrdske kulture i smatra produktom bizantskog kulturnog kruga ili proizvodom radionica koje djeluju pod utjecajem bizantskog kulturnog kruga.¹⁴³ Kartiranje pojedinih vrsta prstena pružilo je uvid u horizontalno-stratigrafsku sliku te nakitne skupine tijekom druge faze posjedanja groblja Vukovar-Lijeva bara. Podrobnim kartiranjem svake od ovdje spomenutih varijanti prstena dobili smo *de facto* areale njihova rasprostiranja unutar groblja. U južnoj grupi groblja dokazana je nazočnost prstena tipa 22a u grobovima broj 240, 313 i 360. Ta varijanta prstena javlja se kao jedini prilog u grobovima broj 240 i 360, dok se u grobu 313 javlja u kombinaciji s karičicom tipa 13.

Prsteni tipa 24, tj. konkavna presjeka javljaju se u samo 2 slučaja na istočnom (grob 94) i zapadnom (grob 20) rubu sjevernog dijela groblja. U grobu broj 94 prsten tipa 24 javlja se u kombinaciji s nožićem.

Prstene tipa 24 susrećemo na sveukupno šest nalazišta u međuriječju.¹⁴⁴ U nalazištima istočnog dijela međuriječja (Bijelo Brdo II, Svinjarevci i Vukovar-Lijeva bara) prsteni tipa 24 javljaju se tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture.¹⁴⁵ U velikom groblju na redove u Majsu prsteni tipa 24 javljaju se u kombinaciji s karičicama tipa I–II i tipa 13, lunulastim privjescima tipa 12, ogrlicama torkvesima tipa 1, ogrlicama đerdanima tipa 40, perforiranim rimskim novcem (tip 44a) i gli-

Tab. XII. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 326. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 326. Zeichnung: K. Rončević.

nenim posudama (tip 50). U grobnoj cjelini 417 uz prsten tipa 24 javlja se i srebrni denar kneza Petra (1038–1041), koji pouzdano datira nalaz u drugu trećinu 11. stoljeća. Tijekom završne faze I. stupnja bjelobrdске kulture pojavom prstena tipa 33 postupno u groblju Majs nestaju iz uporabe prsteni tipa 24.¹⁴⁶ U groblju Halimba-Cseres dokazao je Giesler pojavu prstena tipa 24 od rane faze I. stupnja do završne faze I. stupnja bjelobrdске kulture.¹⁴⁷ Nešto brojnije su unutar vukovarskog groblja zastupljeni prsteni tipa 25. Ta se varijanta prstena javlja u 5 slučajeva (grobovi 97, 159, 186, 358 i 384). Prsteni tipa 25 javljaju se samostalno (grob 384), u kombinaciji s nožićem (grob 94), potom s karičicom stožastog završetka (tip 19) u grobu broj 358 ili karičicom tipa 13 (grob 186), odnosno uz narukvicu tipa 4 i 6 i prsten tipa 31 u grobu broj 159 (Tab. XXVI).

Kartiranje prstena rastavljenih tupih krajeva i okruglog presjeka, koje je Giesler svojevremeno označio kao tip 25, pokazuje rasprostranjenost na šest bjelobrdskih lokaliteta u međuriječju Drave i Save. Na temelju analize kronologijskog položaja prstena tipa 25 unutar groblja Bijelo Brdo II, Vukovar-Lijeva bara, Svinjarevci, Veliki Bukovac, Ptuj-Grad i Mahovljani, možemo tu ukrasnu tvorevinu vrlo pouzdano uvrstiti u ranu fazu I. stupnja bjelobrdске kulture. Ponegdje se zadržava do početka II. stupnja bjelobrdске kulture. Potpuno identičnu situaciju imamo i u susjednom groblju Majs, gdje su prsteni tipa 25 registrirani čak u grobnim cjelinama datiranim srebrnim denarima Arpadovića. Tako primjerice u grobnoj cjelini 1107 nalazimo prsten tipa 25 u kombinaciji s novcem kralja Stjepana I. Svetog (997/1000–1038), dok se u grobnoj cjelini broj 134 uz taj tip prstena javljaju karičice sa S-petljom tipa I–II i denar kneza Petra (1038–1041). Nadalje, u grobu 221 uz prsten tipa 25 i karičice tipa I–II javlja se srebrni denar kralja Samuela Abe (1041–1044). U groblju Halimba-Cseres pojavu prstena tipa 25 Giesler slijedi do nastupa maloformatnih karičica tipa II/4, tj. do trenutka kada ta nakitna forma nestaje iz uporabe na tom nalazištu.¹⁴⁸ Isto tako i u groblju Fiad-Képuszta može se pojava prstena tipa 25 slijediti samo u početnoj fazi posjedanja groblja kad ih susrećemo u kombinaciji s karikama tipa 13, ogrlicama tipa 39 i velikoformatnim karikama sa S-petljom tipa I,7 i I,6.¹⁴⁹ S druge strane, u groblju Ellend-Nagyödör slijedimo prstene tipa 25 kontinuirano od rane faze I. stupnja do u početak II. stupnja bjelobrdске kulture. Naime, u grobu broj 89 prsten tipa 25 javlja se u kombinaciji s prstenom tipa 27 i 29, maloformatnim karičicama tipa II/4/2 i srebrnim denarom kralja Andrije I (1046–1061).¹⁵⁰ Groblje Pécs-Vasas zasvjedočilo je nazočnost prstena tipa 25 do svršetka I. stupnja bjelobrdске kulture, uz napomenu da se u grobnoj cjelini broj 39 osim navedenog tipa prstena javlja velikoformatna karika sa S-petljom tipa I,6 i denar kralja Stjepana I. Svetog (1000–1038).¹⁵¹

Prsteni tipa 31 nađeni su unutar groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru u čak 7 slučajeva (grobovi: 3, 7, 26, 159, 331, 403 i 440). U 4 slučaja pojavljuju se samostalno (grobovi: 3, 7, 26 i 403), u 1 slučaju (grob 331) u kombinaciji s nožićem, zatim u grobu 440 u kombinaciji s grozdolikom naušnicom tipa 14a, nožićem i narukvicom tipa 4, dok se u već prije spomenutom grobu 159 javlja u kombinaciji s prstenom tipa 25 i narukvicama tipa 4 i 6.

Čini se da je pojava prstena zatvorenog obruča polukružnog a rjeđe i trokutastog presjeka, koji je Giesler označio kao tip 31 na prostoru savsko-dravskog međuriječja registrirana na sveukupno 13 lokaliteta.¹⁵² Na području susjedne Mađarske u Dunantulu (Transdanubiji) prsteni tipa 312 javljaju se posebice detaljno proučeni u velikim grobljima na redove u Halimba-Cseres i Ellend-Nagy-

gödör te u grobljima Pécs-Vasas i Majs. U groblju Halimba-Cseres uspio je Giesler izdvojiti dvije varijante toga tipa prstena: tanju 31a i deblju 31b. Pri tome je dokazao da je varijanta 31a doduše nešto starija, ali da inače obje traju sinkrono.¹⁵³ U groblju Ellend-Nagyödör javljaju se prsteni tipa 31 od samog početka posjedanja groblja tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture a slijedimo ih do pojave maloformatnih karika tipa II,4/1 početkom kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture.¹⁵⁴ Groblje Pécs-Vasas dokazuje pojavu prstena tipa 31 u rasponu od rane faze I. stupnja do početka II. stupnja bjelobrdske kulture.¹⁵⁵ Naša podrobna analiza groblja Majs pokazala je da se ondje prsteni tipa 31 javljaju tijekom rane faze i završnog dijela I. stupnja bjelobrdske kulture.¹⁵⁶ U fazi Majs I koja je sinkrona s ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture susrećemo prstene tipa 31 datirane novcem Arpadovića u dvije grobne cjeline. Riječ je o grobnoj cjelini broj 235, u kojoj je nađen denar Stjepana I (1000–1038) i broj 546 s nalazom denara kneza Petra (1038–1041). Pojava prstena tipa 31 unutar groblja Majs daje se slijediti približno do pojave prstena tipa 33, kad stagnira njegova pojava, odnosno s prstenom tipa 23 kad prsteni tipa 31 potpuno nestaju iz uporabe unutar ovog velikog groblja na redove.

Dosadnja analiza pojave prstena 31 u međuriječju Drave, Dunava i Save dokazala je postojanje te nakitne forme od rane faze I. stupnja do početka II. stupnja bjelobrdske kulture.¹⁵⁷

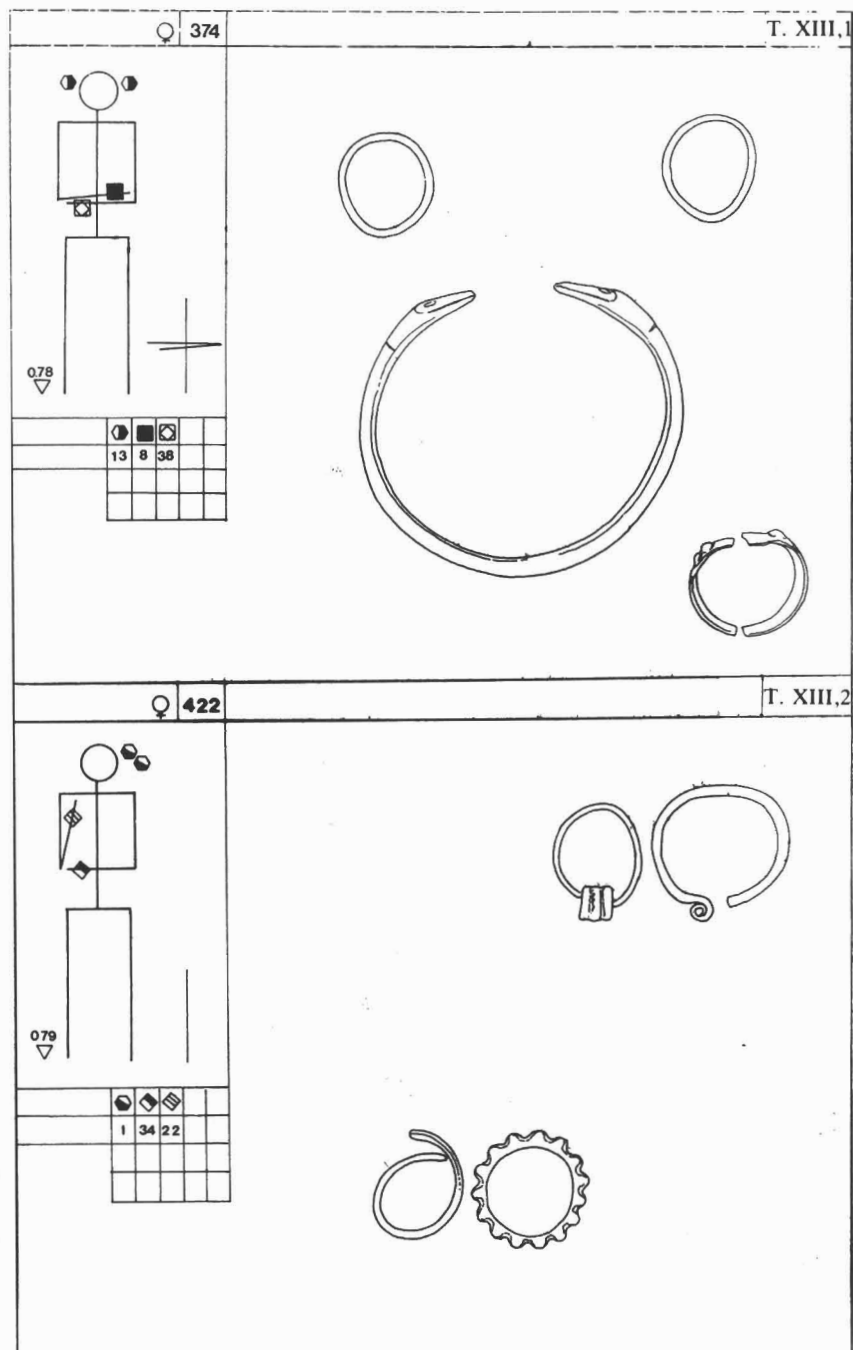
Kartiranje prstena tipa 38b, s ostacima granulacije i umjetnim kamenom ili staklenom pastom, pokazalo je da se ta varijanta ukrasa unutar groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru javlja kao posebno omiljen oblik (Tab. IX). U čak 27 slučajeva dokazano je postojanje te varijante prstena. I dok se prsteni tipa 38b susreću sporadično na zapadnom (grobovi: 93 110 i 151), odnosno istočnom rubu sjevernog dijela groblja (grobovi: 62, 115, 122, 125, 222 i 227), dotle je najveća koncentracija prstena toga tipa dokazana u južnoj grupi groblja. Ondje se prsteni tipa 38b javljaju u 19 slučajeva unutar zone omeđene grobovima: 2 (Tab. XI,1), 14, 228, 229, 291, 297, 326 (tab. XII), 344, 364, 365, 374 (Tab. XIII,1), 386, 409 (Tab. XIV) i 435. Pojavu toga tipa prstena prate vrlo različite kombinacije nakita. Kao jedini nalaz susrećemo ih u grobovima broj: 110, 125, 151, 222, 228, 267 i 435. U kombinaciji s karićicama tipa 13 javljaju se u grobovima: 93 (Tab. X,1), 115, 229, 291, 297, 344, 364, 374, 386, 402, 409 (Tab. XIV). U kombinaciji s ogrlicom torkvesom, odnosno ogrlicom đerdanom, javljaju se prsteni tipa 38b u grobovima 115, 326 (Tab. XII) i 409 (Tab. XIV). Posebno dragocjenom smatramo grobnu cjelinu broj 2 (Tab. XI,1), u kojoj osim prstena tipa 38b susrećemo perforirani zlatnik (solid) bizantskih careva Konstantina VII. Porfirogeneta i Romana II. (948–959), koji je zatečen u funkciji obola u ustima pokojnika. Taj nalaz predstavlja značajno kronologijsko uporište a ujedno dokumentira izoliranu pojavu optjecaja bizantske monete na promatranom prostoru.

Kartiranje nalaza prstena s prilotanim dodacima na proširenim krajevima obruča (tip 38a), odnosno s kamenom u posebnom ležištu (tip 38b), pokazalo je da se ta nakitna skupina u savsko-dravskom međuriječju može registrirati kao, zaci-jelo, vrlo omiljena forma, na čak 12 nalazišta.¹⁵⁸ Analiza prstena tipa 38b na promatranom prostoru dokazuje njihovu pojavu tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture u svim vrednovanim grobljima. U Bijelom Brdu II, Ptuj-Gradu i Vukovaru-Lijevoj bari slijedimo ih tijekom završnog dijela I. stupnja bjelobrdske kulture, a samo unutar vukovarskog groblja neke primjerke slijedimo donekle i

početkom II. stupnja bjelobrdske kulture. Gieslerova statistika nalaza prstena tipa 38, pokazala je, kao i kod raznolikih tipova naušnica, veliku koncentraciju te nakitne forme na prostoru međuriječja, dok ih u znatno manjoj mjeri susrećemo na ostalim dijelovima Karpatske kotline.¹⁵⁹ Vrlo česti su prema Gieslerovu uvjerenju na području Balkana te na području Ukrajine u ostavama Guščino i Kopicjevka.¹⁶⁰ Susrećemo ih i unutar velikomoravskog kulturnog kruga.¹⁶¹ Upravo područje rasprostiranja prstena tipa 38 navelo je Gieslera na ideju da njihovu genezu treba, poput naušnica volinjskog tipa (17a), slijediti u bizantskom kulturnom krugu.¹⁶² Prema njegovu mišljenju takvi prsteni produkt su bizantskog kulturnog kruga ili radionica koje djeluju pod bizantskim utjecajem, što pokazuju poneki luksuzni primjerci ukrašeni u tehnici granulacije i od plemenite kovine koje Giesler smatra prototipom (tip 38a), koji potom slijede skromniji primjerci, odnosno varijanta 38b.¹⁴³ U apsolutno kronologijskom smislu prsteni tipa 38, po Gieslerovu uvjerenju, javljaju se tijekom rane razvojne faze bjelobrdske kulture, a na području Transdunubije, posebice na temelju nalaza iz groblja u Halimba-Cseres, relativno kasno.¹⁶⁴ Tako se prsten tipa 38 u groblju Halimba-Cseres javlja u grobnoj cjelini 359 datiran srebrnim denarom kralja Andrije I (1046–1061).¹⁶⁵ Osobito česta pojava prstena tipa 38 unutar fundusa grobalja Bijelo Brdo II i Vukovar-Lijeva bara, u kojim ih slijedimo tijekom čitavog I. stupnja, govori jasno u prilog njihovoj omiljenosti, ali indiciraju i realnu mogućnost lokalne produkcije, koja je u tim geografskim prostorima mogla biti pod stalnim impulsima iz bizantskog kulturnog kruga. Valja istaknuti da se unutar vukovarskog groblja na položaju Lijeva bara prsteni tipa 38b praktički mogu slijediti u kontinuitetu uporabe od rane faze I. stupnja do samog početka II. stupnja bjelobrdske kulture, tj. od faze Lijeva bara II do faze Lijeva bara IV.

Posebno interesantan fenomen unutar druge faze posjedanja groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru predstavlja pojava malog broja karičica sa S-petljom (tip I–II), svojstvenih upravo ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture, kojoj u cijelosti pripisujemo fazu Lijeva bara II. Nazočnost toga nakita dokazana je u samo 7 slučajeva. Unutar inventara grobnih cjelina broj: 29, 109, 117, 315, 391 i 412 ta nakitna tvorevina javlja se kao jedini prilog (grobovi: 29 i 282), potom nešto češće u kombinaciji s karičicama tipa 13, koje su kao retardirana forma prenesene iz prve faze posjedanja groblja. Pojava karičica sa S-petljom (tip I–II) u toj kombinaciji registrirana je unutar inventara grobnih cjelina broj: 90, 109, 117 i 315.

Postojanje karičica sa S-petljom tipa I i II dokazano je, po našem kartiranju njihove pojave unutar međuriječja, na čak 49 nalazišta.¹⁶⁶ Ta činjenica osobito ne iznenađuje jer je riječ o najčešćem ukrasnom predmetu unutar materijala bjelobrdske kulture. O karičicama sa S-petljom bilo je u arheološkoj znanosti već bezbroj radova, tako da o tom fenomenu postoji opsežna literatura.¹⁶⁷ Na ovom mjestu uslijed opsega teksta ne upuštamo se zasad u temeljitiju analizu karičica tipa I–II, već iznosimo naša sumarna opažanja na nekim grobljima bjelobrdske kulture u međuriječju. U groblju Bijelo Brdo II karičice tipa I–II javljaju se kontinuirano tijekom trajanja posjedanja nalazišta.¹⁶⁸ Unutar groblja na položaju Baltine bare u Gomjenici kod Prijedora početkom posjedanja sporadično se javljaju karičice tipa I–II stupnja bjelobrdske kulture. Tijekom trajanja sve tri faze posjedanja velikog groblja na redove u Ptuj-Gradu susrećemo karičice tipa I–II. Posljednja faza posjedanja toga groblja sinkrona je s početkom II. stupnja bjelobrdske kulture. U groblju usred sela Sv. Juraj u Trnju u Međimurju otkrivene su karičice tipa I–II.

Tab. XIII, 1. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 374. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara geschlossenes Grab 374. Zeichnung: K. Rončević.

Tab. XIII, 2. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 422. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 422. Zeichnung: K. Rončević.

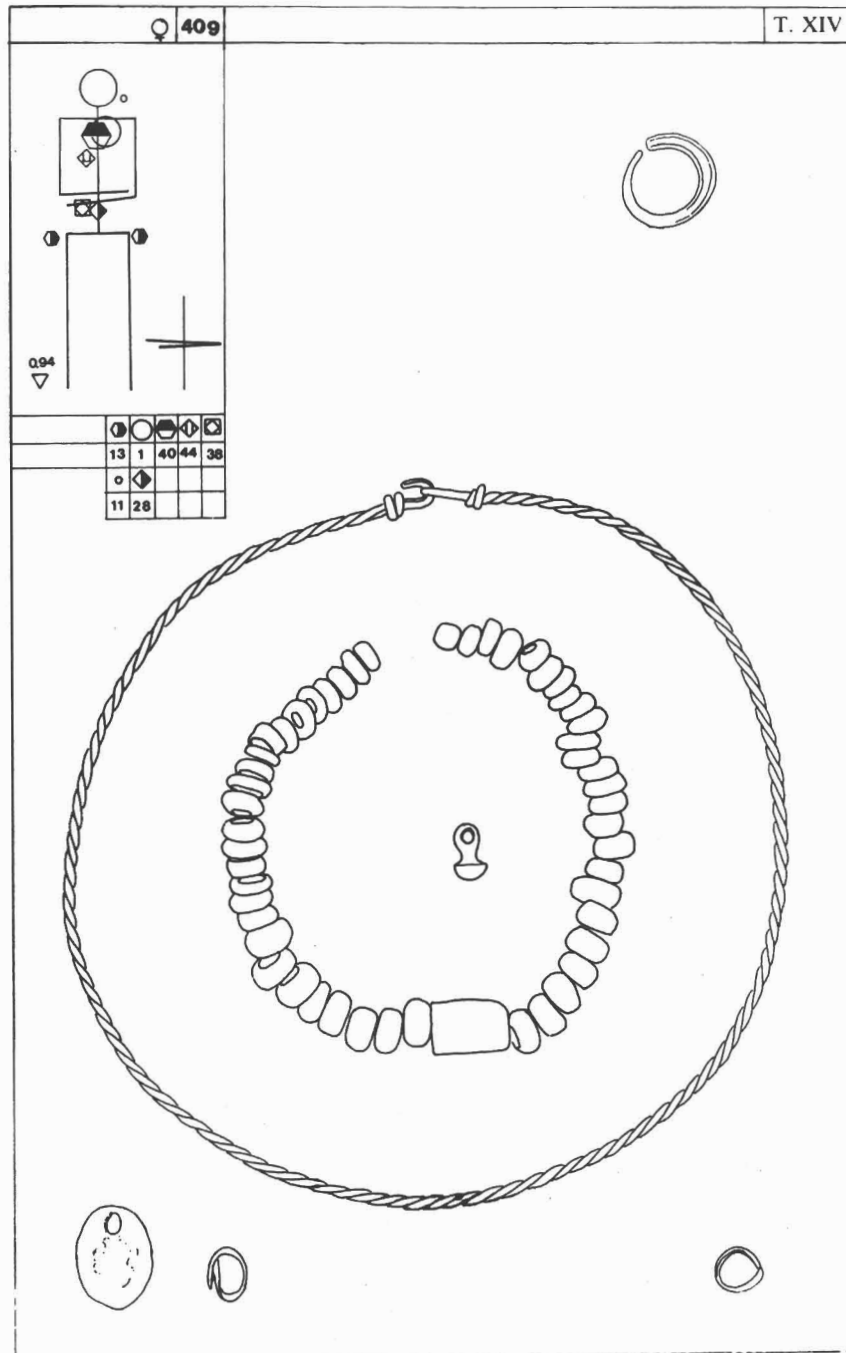
u kombinacijama koje govore o fazi posjedanja ukopišta sinkronoj kasnoj fazi II. stupnja bjelobrdске kulture.¹⁶⁹ Pojava maloformatnih srebrnih karičica tipa II. registrirana je tijekom druge faze posjedanja nasebinskog groblja bjelobrdске kulture u okolici sela Ciganka kod Podravske Slatine.¹⁷⁰ Indikativnom se čini pojava karičica tipa I-II unutar inventara velikog groblja na redove u Majsu. Ondje se u čak 253 grobne cjeline susreću ove nakitne tvorevine, koje su zacijelo bile vrlo omiljene među pučanstvom kojem je pripadalo groblje. Karičice tipa I-II možemo kontinuirano slijediti tijekom svega vremena posjedanja groblja Majs. Ondje one konstantno koegzistiraju s karičicama tipa 13. Dakle, nije došlo do promjene u modnom trendu, što je potcrtalo i istraživanje horizontalne stratigrafije groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru. Jasno je da će tek buduća podrobija i finija vrednovanja karičica tipa I-II na svim bjelobrdskim nalazištima dati i potpuniju sliku njihove pojave u vukovarskom i u ostalim bjelobrdskim grobljima međuriječja, ali i unutar Karpatskog bazena.

Što se tiče preostalih oblika koji su preneseni iz prethodne faze posjedanja groblja, tj. iz faze Lijeva bara I, riječ je o pojavi željeznih nožića (grobvi: 94, 97, 331 i 440), šiljaka za strelice (grobvi: 14 i 344), potom praporaca tipa 10 u grobovima broj 326 (Tab. XII) i 355, odnosno lijevanih dugmeta s ušicom tipa 11 u grobovima broj: 344, 382 i 409 (Tab. XIV). Iz faze Lijeva bara I prenesene su i narukvice tipa 4 koje se javljaju u inventaru grobova broj: 93, 115, 159, 291, 383, 440 i 444.

Nalazi bušenog antičkog novca (tip 44a) registrirani su u fazi Lijeva bara II u samo 2 slučaja na krajnjem sjevernom rubu groblja (grobvi: 252 i 271).

Prilikom objelodanjanja nalaza iz Bijelog Brda II i groblja u Svinjarevcima Brunšmid je prvi put posvetio pozornost pojavi prilaganja novca u sklopu bjelobrdске kulture.¹⁷¹ Već tad primijetio je pojavu antičkog perforiranog novca, pretežito 2, 3. i 4. stoljeća, koji su prema njegovu uvjerenju služili kao amuleti ili privjesci u sklopu ogrlica đerdana. Rasprostiranje perforiranih primjeraka antičkog novca, koji smo, u nedostatku Gieslerove oznake, obilježili kodnom oznakom tip 44a primijetili smo u međuriječju Drave, Dunava i Save, te u bosanskoj Krajini i Posavini na devet lokaliteta.¹⁷² Vrlo indikativan podatak je da na području susjedne Bačke i Banata nisu primijećeni nalazi bušenog antičkog novca. U grobljima Bijelo brdo II, Ptuj-Grad, Mahovljani i Bagruša-Petoševci javljaju se bušeni rimski novci tijekom trajanja lokalnih faza posjedanja koje odgovaraju I. stupnju bjelobrdске kulture. Tijekom II. stupnja bjelobrdске kulture ne susrećemo više perforirane rimske novce tipa 44a za što nalazimo potvrdu u svim analiziranim grobljima međuriječja Drave, Dunava i Save. Interesantno je napomenuti da se perforirani rimski novci (tip 44a) javljaju samo tijekom prve faze posjedanja velikog groblja na redove Majs, dok se u kasnijim fazama ne pojavljuju. Prva faza posjedanja groblja u Majsu apsolutno-kronologijski odgovara ranoj fazi I. stupnja bjelobrdске kulture. U Halimba-Cseres primjećujemo perforirane rimske novce u vrlo malo grobnih cjelina pretežito tijekom samog početka posjedanja groblja, te u drugoj fazi posjedanja.¹⁷³ Pojava sekundarne uporabe rimskog novca kao dijelova ogrlica široko je rasprostranjena unutar bjelobrdskih grobalja i zacijelo je odraz običaja i mode ukrašavanja novcem tijekom 10. i 11. stoljeća.¹⁷⁴

Unutar inventara druge faze posjedanja vukovarskog groblja na redove posebno mjesto pripada probušenom i izlizanom zlatnom novčiću bizantskih careva Konstantina VII. Porfirogeneta i Romana II. (948-959), koji je nađen u dječjem

Tab. XIV. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 409. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 409. Zeichnung: K. Rončević.

grobu broj 2 (Tab. XI,1) na zapadnom rubu južne grupe groblja (Tab. IX). Uz spomenuti novčić, koji Vinski smatra obolom, nađen je u istom grobu i srebrni prsten ukrašen filigranskom žicom (tip 38a), odnosno puca s ušicom (tip 11b).¹⁷⁵ Zlatni novčić cara Konstantina VII. Porfirogeneta autor istraživanja ocjenjuje s obzirom na mjesto nalaza »... ispod gornjih vratnih kralježaka, odnosno u usnoj šupljini...« kao obol.¹⁷⁶ Činjenica da je novčić bušen, ponešto oštećen i dosta izlizan, govori o njegovoj mogućoj primarnoj uporabi kao dijela ogrlice, tj. privjeska na ogrlici, a tek sekundarno i kao obola, s obzirom na njegovo nalaženje unutar usne šupljine pokojnika. Naime, kurentni novac tijekom života služio je u tom slučaju kao ukras a nakon smrti djeteta stavljen je u usnu šupljinu kao obol. Takvo tumačenje navodi nas na pretpostavku da taj dragocjeni nalaz smatramo važnim osloncem u datiranju grobne cjeline 2. Riječ je o tome da taj nalaz predstavlja *terminus post quem non* za grobnu cjelinu 2, ali i za vremenski limit druge faze posjedanja groblja na položaju Lijeve bara u Vukovaru. Taj limit je nakon prve godine vladavine careva Konstantina VII. Porfirogeneta i Romana II. (948–959) godina 948.¹⁷⁷

Na području međuriječja bizantski novci su uistinu rijetka pojava. Naime, zasad raspoložemo samo s dva arheološka nalazišta koja su dala bizantski novac, odnosno kako smo označili tip 44c. Riječ je o položaju Lijeve bara u Vukovaru i groblju Mačvanska Mitrovica.¹⁷⁸ Nalaz bizantskog zlatnika u grobu broj 2 vukovarskog groblja dragocjen je dokaz o ranim bizantskim interesima za područje Srijema i istočnog dijela Slavonije, odnosno uže promatrano Povučje. Odras tih impulsa iz bizantske interesne i kulturne sfere predstavljaju osim spomenutog zlatnika prve polovice 10. stoljeća vrlo česti nalazi specifičnih prstena tipa 38b u inventaru vukovarskog groblja. Nije bez razloga sinkrona pojava bizantskog zlatnika i prstena tipa 38b u spomenutom grobu broj 2 (Tab. XI,1).

U osvrtu na ovdje analiziranu horizontalnu stratigrafiju pokretnih arheoloških nalaza možemo konstatirati kako je u drugoj fazi posjedanja vukovarskog groblja, tj. u fazi Lijeve bara II, potvrđena nazočnost brojnih ukrasnih tvorevina primjerenih ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture prema predloženoj Gieslerovoj shemi. Dakle, nakon starije faze Lijeve bara I, koja označava početak posjedanja groblja, i koju karakteriziraju pretežito predmeti primjereni staromađarskom oblikovnom krugu i predstavljaju *de facto* određeni prijelazni horizont prema bjelobrdskoj kulturi, slijedi nešto vremenski mlađa faza posjedanja (Lijeve bara II) za koju su karakteristične tipične ukrasne tvorevine primjerene bogatom oblikovnom registru predmeta bjelobrdske kulture. Dakle, nastupila je rana faza I. stupnja bjelobrdske kulture. Kao što je poznato, Giesler je proveo detaljnu horizontalnostratigrafsku analizu većine ukrasnih predmeta u bjelobrdskim grobljima susjedne Transdanubije. Ta analitička proučavanja uvjerala su ga u postojanje određenih prijelaznih oblika, koji po njegovu uvjerenju ilustriraju prijelaz iz staromađarskog u bjelobrdski kulturni krug.¹⁷⁹ U slučaju Vukovara-Lijeve bare riječ je o naušnicama tipa 14a koje se uklapaju u Gieslerov prijelazni horizont. Inače u groblju na položaju Lijeve bara u Vukovaru mnogo pokretnih nalaza ove rane faze bjelobrdske kulture ilustriraju prsteni raznih varijanti oblika i ogrlice. U tom smislu osobito iskazljive su upravo ogrlice torkvesi koje predstavljaju specifičan oblik u repertoaru bjelobrdske kulture. Naime, tako oblikovane ogrlice potpuno su nepoznate u repertoaru nalaza iz grobova staromađarskog kruga. Bitnu odrednicu te faze posjedanja groblja čini, prije svega, masovna pojava prstena tipa 38b, zacijelo iz radionica bliskih bizantskom kulturnom krugu. S druge strane sporadična pojava karičica sa S-pet-

ljom, inače tipičnih upravo za ovu fazu bjelobrdske kulture, svakako predstavlja podatak kojem će u budućnosti svakako trebati posvetiti više pozornosti. Pojava kurentnog bizantskog novca (grobna cjelina 2) potcrtava još jednom utjecaj iz bizantskog kulturnog kruga. Ne samo pojava bizantskog novca, već prije svega njegova funkcija, kao obola, naglašava snagu tih utjecaja.

Kartiranje položaja podlaktica kod pokojnika zakopanih, na temelju analize tvornih pokazatelja i provedene horizontalne stratigrafije, tijekom druge faze posjedanja groblja, pokazuje karakterističnu situaciju (Tab. XXIV). Analizom je dokazano da je dominantna varijanta, kao i u prethodnoj fazi posjedanja, ona u kojoj su podlaktice položene na trup pokojnika. Naime, taj je položaj (*gestus*) konstatiran u čak 34 slučaja. Na situacijskom planu položaja podlaktica označili smo taj *gestus* krugovima (Tab. XXIV). Jasno možemo zamijetiti dominantnu koncentraciju te pojave u južnoj grupi groblja. U samo 11 slučajeva registriran je položaj podlaktica na zdjelici pokojnika. Taj položaj označen je trokutima. Malobrojniju varijantu prezentiraju slučajevi s podlakticama uz trup pokojnika. Ta varijanta registrirana je u 7 slučajeva i označena kvadratima. U daljih 16 slučajeva zbog vrlo lošeg stanja skeleta nije se mogao rekonstruirati izvorni položaj polaktica. Te smo slučajeve označili zvjezdicama.

Daljom analizom horizontalne stratigrafije vukovarskog groblja dokazano je postojanje nekolicine grobnih cjelina u kojima je konstatirana nazočnost predmeta primjerenih kasnoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture. Riječ je prije svega o pojavi novih vrsta prstena. Tako je primijećena pojava prstena rombasta presjeka i rastavljenih suženih krajeva (tip 27), zatim lijevanih prstena valovito reljefno istaknutog grebena (tip 34b) i lijevanih prstena s poprečnim urezima (tip 33).

Uz te nove forme prstena značajnu novost predstavlja pojava lijevanih naušnica volinjskog tipa. Po Gieslerovoj tipologijskoj shemi riječ je o tipu 17b. Kao reminiscenciju iz prethodnih faza posjedanja groblja zapažamo u grobnim cjelinama treće faze posjedanja ogrlice đerdane (tip 39 i 40), narukvice tipa 2 i 4, karičice sa stožastim završetkom (tip 19), lijevana dugmeta s ušicom (tip 11) i konačno prstene tipa 38b.

Provedenom analizom obuhvaćeno je osam grobnih cjelina groblja na položaju Lijeva bara u kojima smo primijetili pojavu prije nabrojanih ukrasnih tvorevina. Rezultati njihova kartiranja pokazuju interesantnu pojavu (Tab. XV). Naime, grobne cjeline nove faze posjedanja groblja, koju smo označili nazivom faza Lijeva bara III, raspoređene su na istočnom i zapadnom obodu groblja. Na istočnom rubu sjeverne grupe groblja otkriven je u grobnoj cjelini 66 (Tab. XVII) uz desnu sljepoočnicu novi tip lijevane naušnice. Riječ je o tzv. volinjskoj naušnici, odnosno o tipu 17b prema tipologijskoj shemi J. Gieslera. Na Tab. XVII. nismo bili, na žalost, u mogućnosti reproducirati taj nalaz, ali nam je podatak bio dostupan na temelju grobnog protokola nastalog tijekom arheoloških istraživanja u Vukovaru. U grobnoj cjelini broj 66 nova nakitna tvorevina javlja se u kombinaciji s ogrlicom torkvesom (tip 1), narukvicom tipa 4 i prstenom tipa 38b. Napominjemo da nije riječ o usamljenom nalazu ovoga tipa naušnica jer primjerice u grobu broj 426 susrećemo par srebrnih naušnica volinjskog tipa (Tab. XVI, 1). Naušnice se u grobu 426 javljaju u kombinaciji s prstenom tipa 38b, odnosno s dvije brončane narukvice tipa 4.

Valja napomenuti da je volinjski tip naušnica koji je Giesler u svojoj tipologijskoj shemi označio kao tip 17 s dvije varijante (17a i 17b), jedan od najraspro-

stranjenijih tipova nakita, točnije rečeno naušnica unutar bjelobrdske kulture na ovdje promatranom prostoru međuriječja. Danas u međuriječju brojimo sveukupno čak 22 lokaliteta na kojima je dokazano postojanje te osebujne nakitne skupine.¹⁸⁰ Registrirali smo šest nalazišta na kojima su registrirane volinjske naušnice rađene od srebra u tehnici filigrana i granulacije (tip 17a), što je inače uobičajeno kod ovog luksuznog tipa grozdolikih naušnica. Što se tiče lijevane rustične varijante ovoga tipa naušnica (tip 17b), registrirano je sveukupno 18 lokaliteta na promatranom prostoru. Interesantno je napomenuti da se na lokalitetima Bijelo Brdo II i Vukovar-Lijeva bara javljaju varijante 17a i 17b istovremeno. Po rezultatima našeg kartiranja volinjske naušnice 17a registrirane su pretežito u istočnom dijelu međuriječja, dok se lijevane volinjske naušnice tipa 17b kao omiljena ukrasna forma javljaju na cjelokupnom prostoru međuriječja. Pri tome valja naglasiti da se zapaža jasno primjetna gustoća naušnica 17b u njegovu zapadnom dijelu. Izoliranu pojavu volinjskih naušnica susrećemo i na području Transdanubije u grobljima Halimba-Cseres i u većem broju u Majsu.¹⁸¹ Dosad najcjelovitiji prikaz te nakitne skupine dao je Z. Vinski.¹⁸² Dokazao je da se naušnice volinjskog tipa, nazvane prema njihovu izvorištu u Voliniji u zapadnom dijelu Ukrajine, ne pojavljuju prije sredine, odnosno druge polovice 10. stoljeća.¹⁸³ Rađen prema bizantskom prototipu taj staroruski nakit bio je naknadno, vjerojatno u vrijeme vladavine kralja Stjepana I. Svetog (1000–1038) i kijevskog velikog kneza Vladimira Svjatoslavića (980–1015), izravno importiran u ranom 11. stoljeću u Karpatsku kotlinu.¹⁸⁴ U panonsko Podunavlje i međuriječje Drave i Save volinjske naušnice dolazile su istočnim transkarpatskim putem.¹⁸⁵ Lokalno pučanstvo je prema luksuznim pretežito granuliranim predlošcima naušnica (17a) staroruskog radioničkog porijekla, nastavilo u panonskom Podunavlju proizvodnju lijevane varijante (17b).¹⁸⁶ Tu na području koje je inače bogato tradicijom izrade lijevanih naušnica raznolikih tipova, tijekom 11. stoljeća liju se po uzoru na volinjski tip (17a) njihove replike (17b). Volinjske naušnice Vinski datira u početak 11. stoljeća, odnosno, istovremeno s ostavom iz Tokaja.¹⁸⁷ Giesler je granulirane volinjske naušnice varijante 17a smjestio u prijelaznu fazu između staromađarskog i bjelobrdskog horizonta. To se jasno razabire i iz njegova tabelarnog prikaza kronologijske podjele materijala bjelobrdske kulture, u kojem naušnice tipa 17a zauzimaju vremenski raspon od oko 950. do potkraj vladavine ugarskog kralja Stjepana I. Svetog (1000–1038).¹⁸⁸ Za to Giesler nalazi jasnu potvrdu u inventaru groba 225 u groblju Bijelo Brdo II, u kojem se uz fragmentarno očuvani primjerak naušnice 17a susreću staromađarski objekti (tip 10 i 11a), odnosno nakit primjeren bjelobrdskom kulturnom krugu (tip 31 i 38).¹⁸⁹ U pojavi lijevanih volinjskih naušnica (17b) Giesler je logički prepoznao određenu kronološku iskazljivost, pa je na području međuriječja, točnije u groblju Gomjenica, pokušao doći do odgovora kad je došlo do pojave lijevanih naušnica.¹⁹⁰ Njegova su istraživanja horizontalne stratigrafije groblja u Gomjenici pokazala da se naušnice 17b javljaju nakon pojave lijevanih grozdolikih naušnica tipa 14, 15 i 16. Istu situaciju Giesler je zatekao i u groblju Halimba-Cseres (grob 70), pa je na taj način dokazao da se ta varijanta lijevanih volinjskih naušnica (17b) ondje pojavljuje nakon ostalih lijevanih oblika naušnica.¹⁹¹ Giesler je sasvim opravdano pretpostavio i postojanje jednog vremena u kojem su granulirane i lijevane naušnice paralelno egzistirale, ali u vrijeme nastanka njegove rasprave za to nije bilo dokaza.

Naša valorizacija naušnica tipa 17b u međuriječju dokazala je da se u većini analiziranih grobalja one javljaju u završnom dijelu I stupnja bjelobrdske kulture. Naime, Bijelo Brdo II, Ptuj-Grad, Gomjenica i Majs, pokazuju u fazama posje-

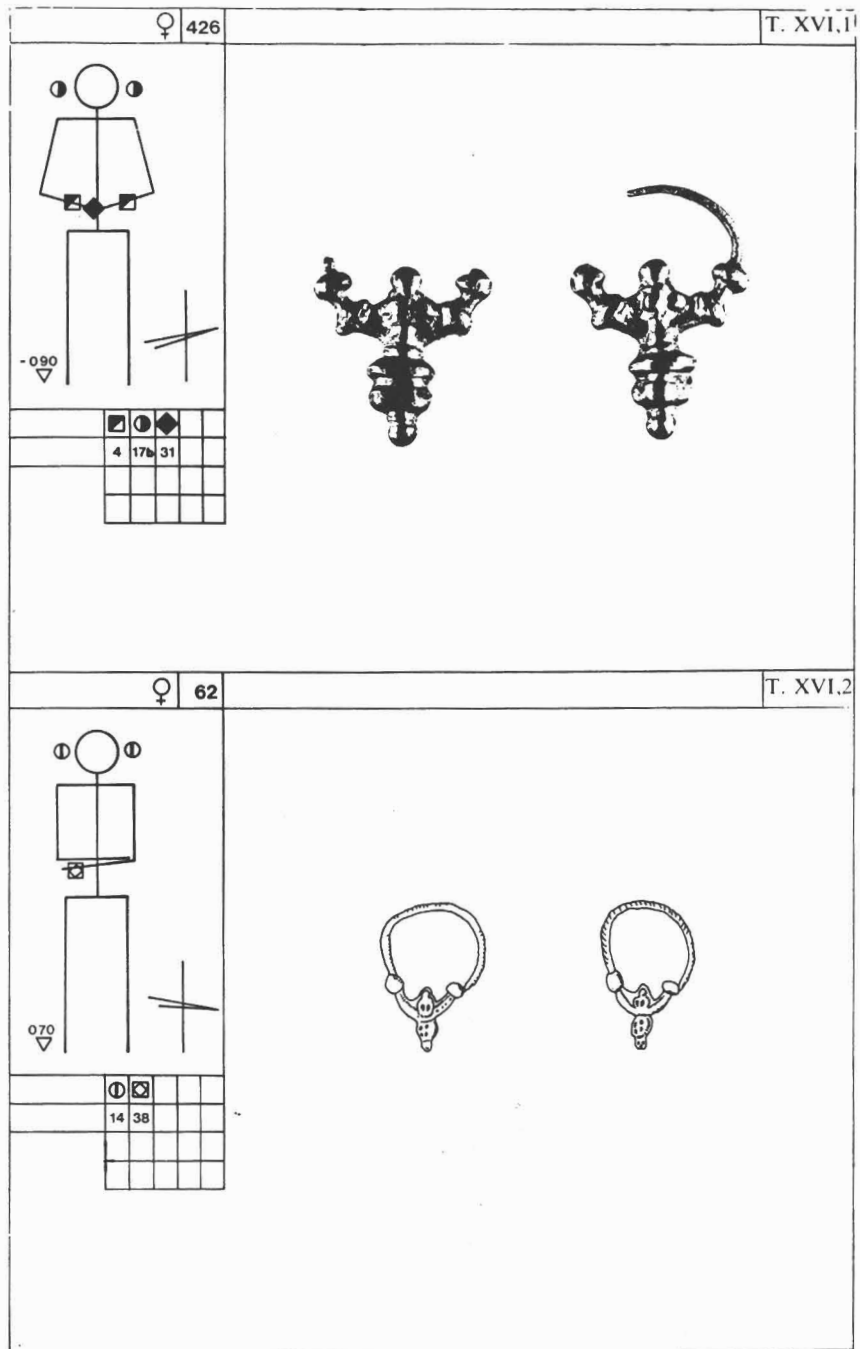
danja koje su istovremene s I. stupnjem bjelobrdске kulture, punu afirmaciju te nove i vrlo omiljele ukrasne forme. Naušnice tipa 17b ostale su u uporabi relativno dugo, jer ih u grobljima Sv. Juraj u Trnju u Međimurju i Ciganka kod Podravske Slatine susrećemo u okolnostima koje sugeriraju njihovo zadržavanje u upotrebi do nastupa kasne faze II. stupnja bjelobrdске kulture, odnosno neposredno u tu fazu.

Pojava novog oblika prstena tipa 27 primijećena je unutar vukovarskog groblja u 5 slučajeva (grobovi: 108, 316, 362, 370 i 422). Ta forma prstena nije registrirana niti u jednom drugom dijelu groblja već isključivo na zapadnom rubu južne grupe groblja a u jednom jedinom slučaju i na istočnom obodu ovog dijela groblja (grob 422). Prsten tipa 27 javlja se u dva slučaja (grobovi 362 i 370) kao jedini nakit pokojnika, dok su u preostala tri slučaja uz njih nađene narukvice tipa 4 (grob 108, 316), odnosno karičice tipa 13 (grob 316) ili karike tipa 19 (grob 422).

Kartiranje nalaza prstena rombasta presjeka rastavljenih suženih krajeva, tj. tipa 27 pokazalo je njegovu pojavu na području savsko-dravskog međuriječja u devet slučajeva.¹⁹² Ondje se na temelju našeg praćenja njihove pojave u grobljima Bijelo Brdo II,¹⁹³ Ptuj-Grad, Gomjenica, Mahovljani i Ciganka¹⁹⁴ može njihovo pojavljivanje u međuriječju pripisati vremenu prijelaza od završnog razdoblja I. stupnja do u početno razdoblje II. stupnja bjelobrdске kulture.¹⁹⁵ Analiza inventara groblja Majs dokazala je njegovu usamljenu pojavu početkom II. stupnja bjelobrdске kulture. Naime, u Majsu se prsten tipa 27 javlja u grobnoj cjelini 472 u kombinaciji s narukvicom tipa 8, srebrnim maloformatnim karičicama sa S-petljom (tip II), ali i srebrnim prstenom ispletenim od tri žice (tip 30) i ogrlicom đerdanom tipa 39–40.¹⁹⁶

Prsten tipa 34b nađen je unutar vukovarskog groblja samo u grobu broj 422 na istočnom rubu južne grupe groblja u kombinaciji s karikom tipa 19 i prstenom tipa 27 (Tab. XVI,1). Prigodom analize pojave prstena srednjeg istaknutog grebena u odnosu na dvije bočne glatke zone (tip 34b), mogli smo unutar međuriječja registrirati osam nalazišta te ukrasne tvorevine.¹⁹⁷ Ondje je njihova pojava registrirana u rasponu od sredine kasne faze I. stupnja do svršetka rane faze II. stupnja bjelobrdске kulture. Pojavu prstena tipa 34 pratio je Giesler na groblju Halimba-Cseres u rasponu od pojave maloformatnih karičica sa S-petljom tipa II/2, do onih tipa II/5.¹⁹⁸ Ondje ih susrećemo i s prstenom tipa 33, kao i ogrlicama tipa 39–40, a u grobnoj cjelini 770 i s denarom kralja Andrije I. (1046–1061). U groblju Ellend-Nagyödör prsten tipa 34 javlja se u kombinaciji s maloformatnim karikama sa S-petljom tipa II/5, dok u groblju Pécs-Vasas dolaze s narukvicama tipa 7 i 8, ogrlicama torkvesom tipa 1, ogrlicama đerdanima tipa 39–40 i velikoformatnim karikama sa S-petljom tipa I,6.¹⁹⁹ Prema Gieslerovoj kronologijskoj shemi, susreću se prsteni toga tipa od svršetka I. stupnja do početka II. stupnja bjelobrdске kulture, uz mogućnost da su barem u grobljima koja nije analizirao ti prsteni mogli biti prisutni i u ranoj fazi I. stupnja, odnosno i u kasnoj fazi II. stupnja bjelobrdске kulture.²⁰⁰ Vrlo je interesantno napomenuti da je u Karpatskoj kotlini prsten tipa 34 prilično rijedak. Naime, ondje ga susrećemo u mađarskom dijelu Potisja (Alpar i Csongrad), potom zapadno od Blatnog jezera (Zalavar-Kö i Halimba-Cseres), odnosno u mađarskom dijelu Baranje (Pécs-Vasas, Ellend-Nagyödör i Majs), i konačno u Bačkoj na lokalitetima Bač, Bogojevo i Ruski Krstur.²⁰¹ Kako je najveća koncentracija te nakitne forme upravo na našem području međuriječja, govorila bi njihova brojnost u prilog postojanju lokalne produkcije lijevanih prstena tipa 34 upravo na tom južnom obodu Karpatskog bazena.

Tab. XVI, 1. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 426. Crtež: S. Lebarić, dipl. inž. arh. – *Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 426. Zeichnung: S. Lebarić, Dipl.-Ing.*

Tab. XVI, 2. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 62. Crtež: S. Lebarić, dipl. inž. arh. – *Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 62. Zeichnung: S. Lebarić, Dipl.-Ing.*

Prsteni tipa 33 nađeni su u repertoaru grobnih priloga groba 211 na krajnjem sjeveroistoku, odnosno u grobu 314 na krajnjem jugozapadu vukovarskog groblja. Taj tip prstena nađen je u kombinaciji s karičicom tipa 13 i prstenom tipa 38b (grob 314), odnosno s prstenom tipa 38b i narukvicama tipa 2 i 4 u grobu broj 211.

Kartiranje prstena tipa 33, odnosno lijevanog prstena zatvorenog obruča polukružnog presjeka, koji je izvana kaneliran ili urezivan, dokazalo je njihovu pojavu na sedam nalazišta u savsko-dravskom prostoru.²⁰² Prema rezultatima relativno kronologijske analize pojave te vrste prstena možemo konstatirati da ih na promatranom području susrećemo u najvećem broju slučajeva tijekom završnog dijela I. stupnja, dok ih samo u Bijelom Brdu II i groblju Ptuj-Grad možemo slijediti i tijekom početka II. stupnja.

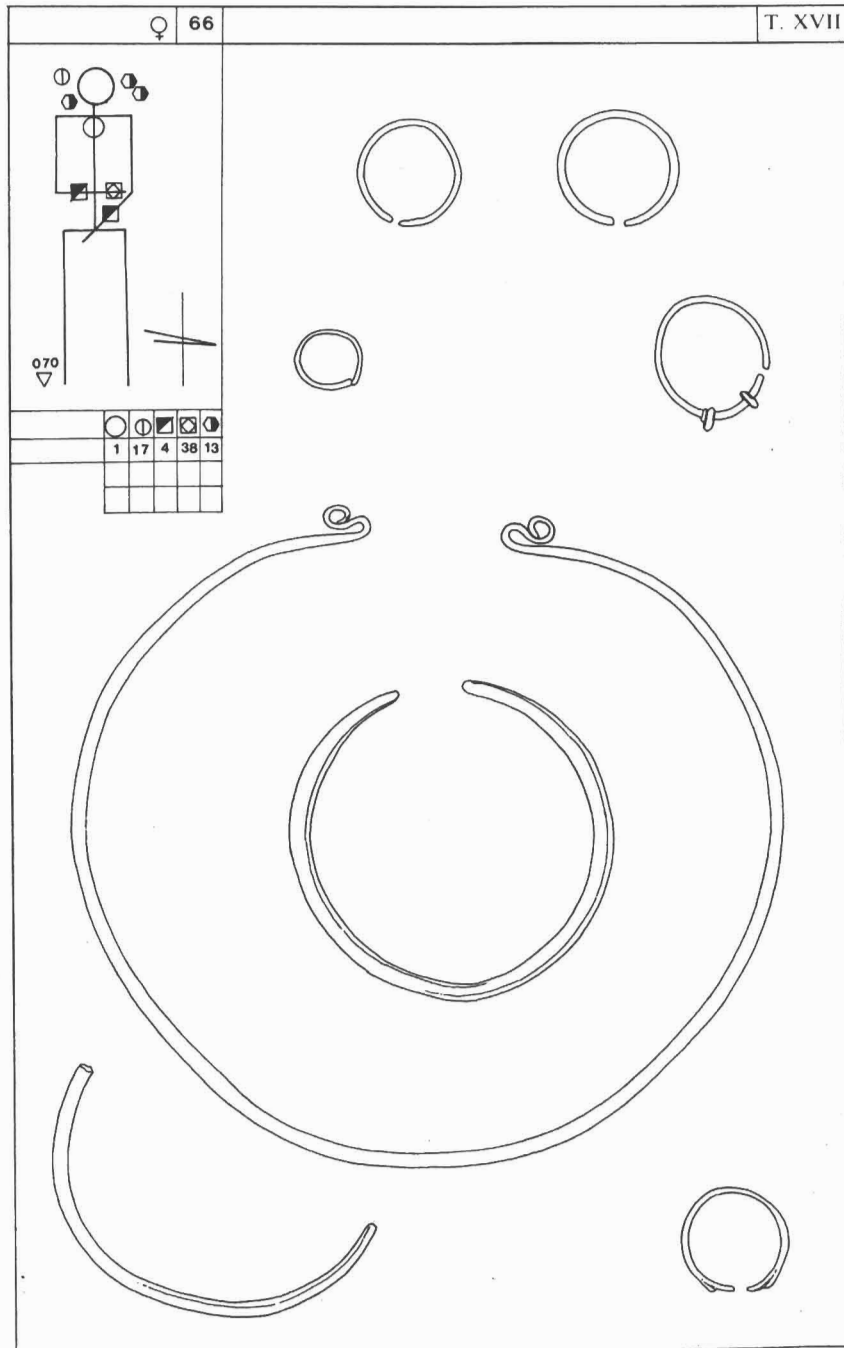
Kartiranje običaja polaganja podlaktica pokojnika u spomenutih osam grobnih cjelina te nove faze posjedanja pokazalo je u čak 7 slučajeva položaj podlaktica na trupu pokojnika (Tab. XXIV), dok su u samo jednom slučaju podlaktice bile položene u krilo pokojnika (grob 211).

Treća faza posjedanja vukovarskog groblja repertoarom ukrasnih oblika lijevanih volinjskih naušnica (tip 17b), te prstena tipa 27, 33 i 34b potpuno logički uklapa se u svršetak trajanja I. stupnja bjelobrdske kulture, kako se to jasno razabire iz kombinacijske tabele groblja (Tab. XXV). Naša horizontalna stratigrafijska istraživanja groblja Vukovar-Lijeva bara pokazala su postojanje jasno izdvojene, zacijelo, kratkotrajne faze posjedanja ukopišta, koju smo obilježili pojmom faza Lijeva bara III.

Neposrednom autopsijom pokretnog arheološkog fundusa vukovarskog nalazišta zapazili smo pojavu niza novih varijanti prstena. Riječ je o prstenima tipa 23, 26, 29 i 30, koji prema Giesleru predstavljaju dio repertoara karakterističnog za ranu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture. Po Giesleru, repertoar je te faze upotpunjen još i karikama tipa 18, karičicama sa S-petljom od srebra tipa I–II, potom podjednakih takvih karičica od olova, odnosno narebrene petlje ali i pojava malofornatnih karičica sa S-petljom (tip II,4-Halimba), odnosno novog tipa ogrlica derdana s bušenim poliedarskim perlama od ametista i fluorita (tip 41).²⁰³

Kartiranje novozastupljenih oblika prstena tipa 23, 26, 29 i 30 u sklopu vukovarskog groblja uputilo je na postojanje skupine od 24 groba unutar koje je podrobnije provedena horizontalna stratigrafijska analiza grobnog inventara (Tab. XVIII). Koncentracija grobova s materijalom karakterističnim za, očito, novu fazu posjedanja groblja takva je da je neznatna prevaga ponovno na južnom segmentu lokaliteta, gdje je izdvojeno 13 grobnih cjelina, dok je preostalih 11 grobnih cjelina grupirano prilično ravnomjerno po sjevernom dijelu groblja (Tab. XVIII).

Kartiranje prstena tipa 23, tj. prstena rastavljenih krajeva koji prelaze jedan preko drugoga, pokazalo je da se u vukovarskom groblju javljaju u vrlo velikom broju, tj. u čak 17 slučajeva. U 7 slučajeva javljaju se kao jedini prilozi uz pokojnika (grobovi: 13, 165, 196, 250, 268, 395, 420 i 436), u dva slučaja u kombinaciji s karičicama sa S-petljom (tip I–II), točnije u grobovima broj 349 (Tab. XX) i 417. U tri slučaja javljaju se uz prstene tipa 23 i ogrlice torquesi (tip 1). Riječ je o grobovima broj: 138, 217 i 349 (Tab. XX). U kombinaciji s karičicama tipa 13, koje su kao stariji ukrasni oblik prenesene iz ranijih faza posjedanja ovog groblja, susrećemo prstene tipa 23 u grobovima broj: 48, 60, 196, 263 i 324. U kombinaciji s ogrlicama derdanima javljaju se prsteni tipa 23 u grobovima broj: 138, 217 i 394.

Tab. XVII. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 66. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 66. Zeichnung: K. Rončević.

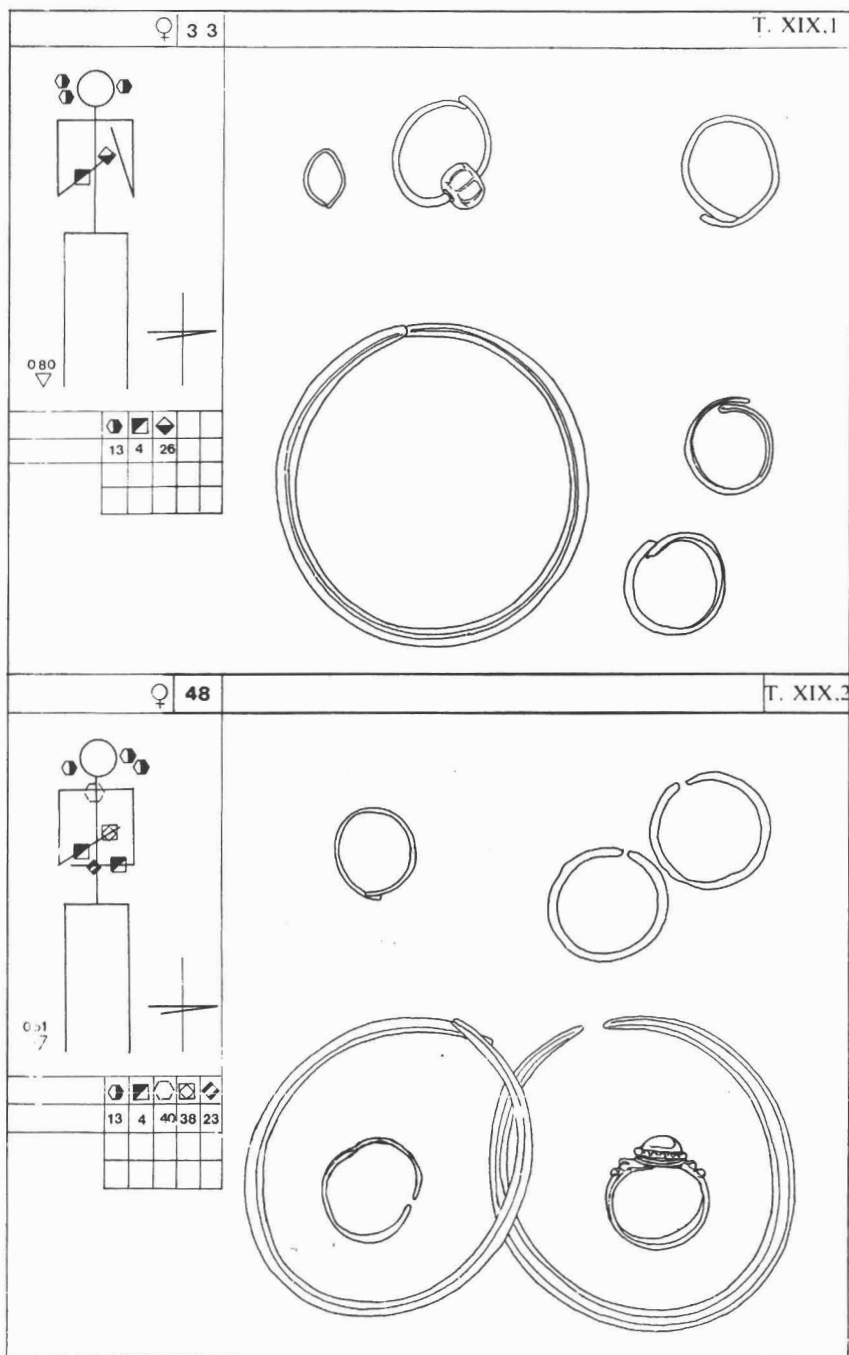
Naše analiziranje pojave prstena tipa 23 pokazalo je da se u međuriječju Save i Drave javljaju na samo četiri nalazišta.²⁰⁴ Na promatranom prostoru prsteni tipa 23 javljaju se samo tijekom početnog dijela II. stupnja bjelobrdске kulture, a samo u groblju Bijelo Brdo II u grobnoj cjelini 87 seže vjerojatno i u kasnu fazu ovog stupnja.²⁰⁵ Unutar groblja Majs, kako to pokazuje naša analiza, prsten tipa 23 javlja se tijekom faze Majs III, koju smatramo sinkronom početnom razdoblju II. stupnja bjelobrdске kulture. Zahvaljujući analizi koju je u groblju Halimba-Cseres proveo Giesler, u mogućnosti smo pratiti pojavu prstena tipa 23 u jednoj kasnoj fazi posjedanja groblja, kako nam to dokumentiraju nalazi iz grobova 334 i 770. Naime, u grobu broj 770 javlja se uz prsten tipa 23 i srebrni denar kralja Andrije I. (1046–1061), a u grobu broj 334 susrećemo uz maloformatnu karičicu tipa II,5–6 i denar kralja Ladislava I. (1077–1095). Na taj način dobili smo relativno pouzdan vremenski okvir u kojem se u groblju Halimba-Cseres javljaju prsteni tipa 23.²⁰⁶ Prsten tipa 23 registrirali smo i u dječjem grobu broj 7 manjeg naseobinskog groblja Lovćenac u Bačkoj. Ondje se takav prsten javlja u kombinaciji s glinenim loncem, ogrlicom tipa 39–40, maloformatnim karičicama tipa II i srebrnom monetom kralja Andrije I. (1046–1061).²⁰⁷ U groblju Pusztaszentlászló u zaladskoj županiji otkriveni su prsteni tipa 23 u nekolicini grobova, ponekad kao u grobnoj cjelini broj 76, s maloformatnim masivnim karičicama sa S-petljom tipa II ili novcem kralja Ladislava I. (1077–1095), odnosno s četiri srebrne karičice tipa II u grobnoj cjelini broj 102.²⁰⁸

Kartiranje prstena tipa 26 unutar groblja Vukovar-Lijeve bara pokazalo je njihovo rasprostriranje u samo 4 slučaja, tj. u grobovima broj: 24, 33 (Tab. XIX,1), 279 (Tab. XXI,1) i 415. Pri tome se prsten toga tipa javlja u samo jednom slučaju u južnom segmentu groblja, dok su preostali primjerci registrirani pretežito u zapadnom dijelu istraženog sjevernog segmenta groblja. U dva slučaja javljaju se kao jedini grobni prilog (grobovi 24 i 415), dok se u dva slučaja uz njih nalaze karičice tipa 13 (grobovi: 32 i 279), zatim narukvica tipa 34 (grob 33), odnosno u grobu 279 i ogrlica đerdan tipa 39 i 40 (Tab. XXI,1).

Prstene tipa 26 uspjeli smo kartirati na sveukupno četiri bjelobrdска nalazišta u savsko-dravskom međuriječju.²⁰⁹ Prstene tipa 26 ili, točnije rečeno, prstene rastavljenih suženih krajeva koji prelaze jedan preko drugoga a okruglog su presjeka susrećemo diljem Karpatske kotline od austrijskih nalazišta (Wallern, Thunau am Kamp), preko Slovačke (Nitra, Dolny Peter, Nove Zámky i Dévin) i Dunántúla (Halimba-Cseres, Ellend-Nagygyödör, Ellend-Szilfa, Fiad-Kerpuszta) do Potisja (Sárbogard, Berettyóúfalu).²¹⁰ Na promatranom prostoru koji se poklapa pretežito s državom Arpadovića Giesler je prstene tipa 26 uvrstio u II. stupanj bjelobrdске kulture. Ovome načelu ne proturiječe ni rezultati naše analize, uz napomenu da je u međuriječju Drave, Dunava i Save pojava te ukrasne forme uvrštena u početno razdoblje II. stupnja bjelobrdске kulture. Novi oblik prstena od dvostruko pletene žice rastavljenih tupih krajeva, tzv. tipa 29 registriran je u samo jednom slučaju. Riječ je o grobu broj 379 (Tab. XXI, 2) u središnjem dijelu južne grupe groblja. Ondje se javlja u kombinaciji s prstenom tipa 38b, koji je zacijelo, kao omiljena ukrasna forma, prenesen iz prethodne faze posjedanja groblja.

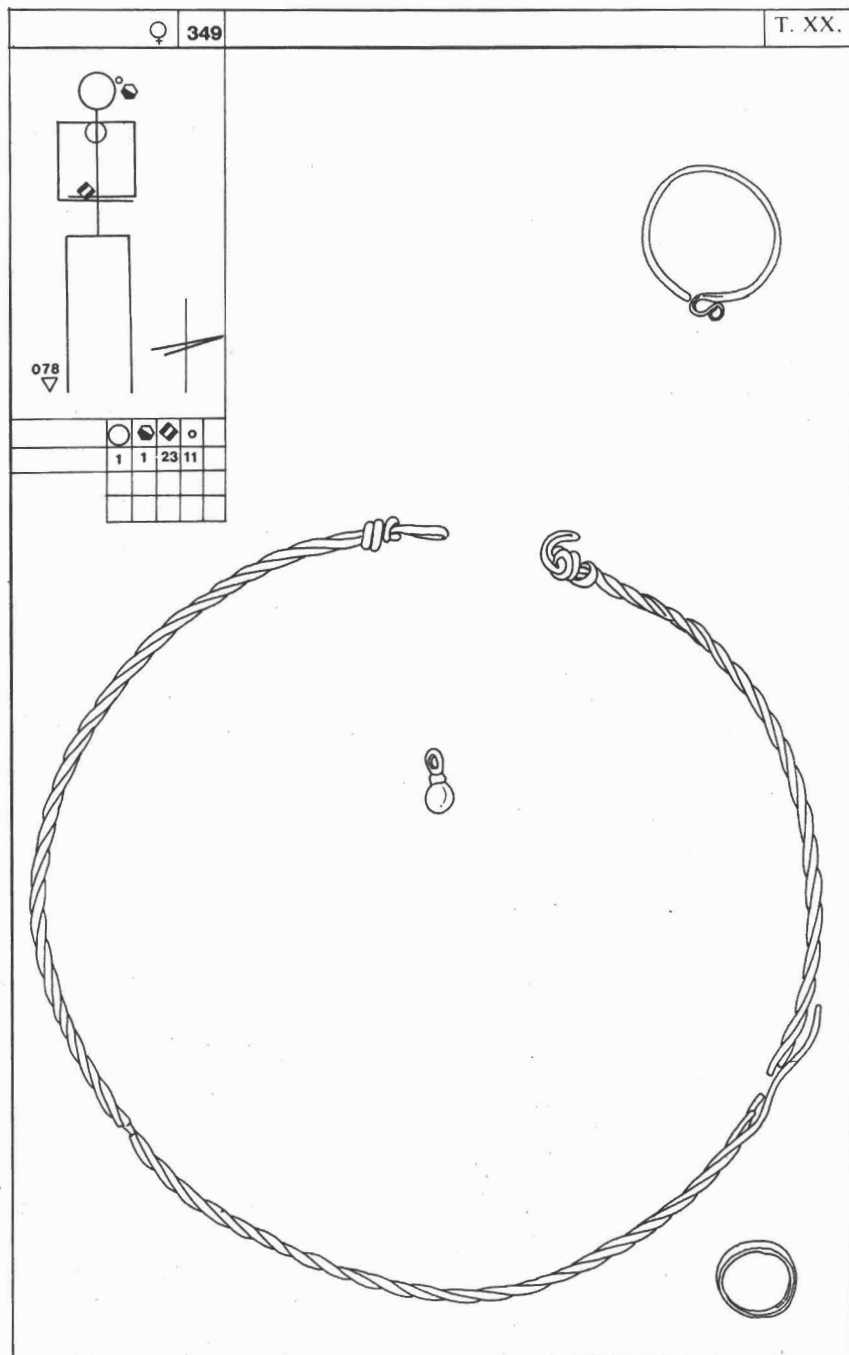
Ta ukrasna forma se u našem međuriječju javlja na samo tri lokaliteta.²¹¹ Riječ je o prstenima rađenim od tordiranih žica. Osim Vukovara-Lijeve bare prsteni tipa 29 javljaju se u groblju kod Gomjenice u kombinaciji s maloformatnim srebrnim karikama tipa II,4–5 i prstenima tipa 34a tijekom treće faze posjedanja toga groblja,

Tab. XIX, 1. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 33. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 33. Zeichnung: K. Rončević.

Tab. XIX, 2. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 48. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 48. Zeichnung: K. Rončević.

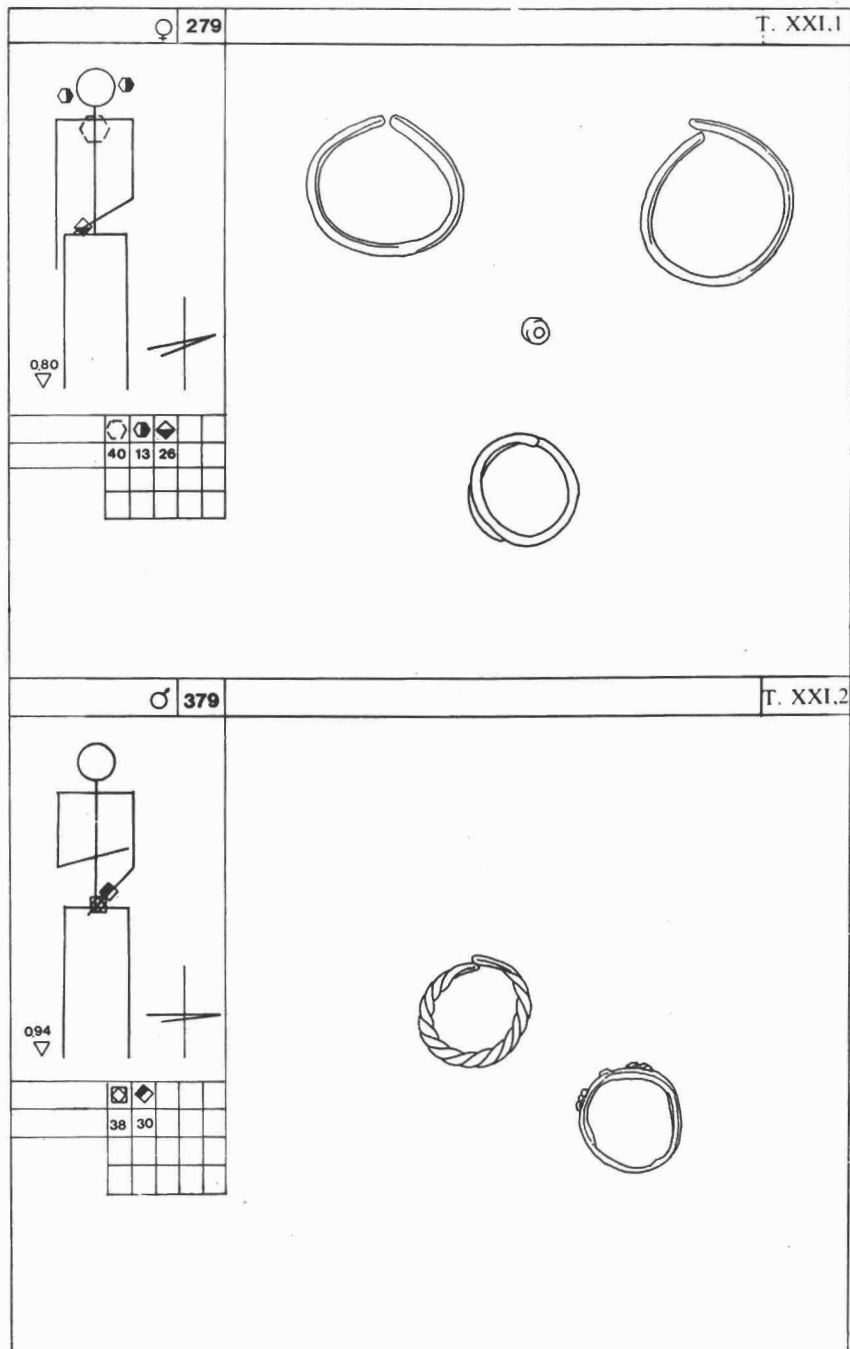
Tab. XX. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 349. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 349. Zeichnung: K. Rončević.

koja je sinkrona s početnim razdobljem II. stupnja bjelobrdске kulture. U najnovije vrijeme na novootkrivenom bjelobrdskom groblju pokraj podravskog sela Ciganke registriran je prsten tipa 29 zajedno s prstenom tipa 30 i lijevanim privjeskom tipa 11 u grobnoj cjelini broj 5. Tu grobnu cjelinu uvrstili smo u početno razdoblje II. stupnja bjelobrdске kulture.²¹² Dakle, u savsko-dravskom međuriječju prstene tipa 29 datiramo u početno razdoblje II. stupnja bjelobrdске kulture. U velikom groblju na redove u Majsu prsteni tipa 29 pojavljuju se u kombinaciji s prstenom tipa 30 i maloformatnim karičicama tipa II. u grobnoj cjelini broj 186. Ondje se prsteni tipa 29 pojavljuju u trećoj fazi posjedanja groblja, koja je sinkrona početnom razdoblju II. stupnja bjelobrdске kulture.²¹³ Giesler je na nekolicini grobalja mađarskog Dunántúla, odnosno Transdanubije, obavio analizu prstena tipa 29. U groblju Halimba-Cseres, gdje se prsteni toga tipa javljaju u kombinaciji s maloformatnim karičicama tipa II,4–6 u grobnoj cjelini broj 412 susrećemo i srebrni denar kralja Salomona (1063–1074), koji tamošnji nalaz prstena datira u posljednju fazu posjedanja groblja.²¹⁴ U Fiad-Kérpuszta prsteni tipa 29 javljaju se u posljednjoj fazi posjedanja groblja u kombinaciji s karičicama tipa I,6, I,8 i II,4–5.²¹⁵ Konačno u groblju Pécs-Vasas u srednjoj fazi posjedanja groblja, obilježenoj nalazima prstena tipa 30, karičicama tipa I,6–7 i II,5, kao i ogrlicama torkvesima tipa 1 i ogrlicama derdanima tipa 40, susrećemo i prstene tipa 29.²¹⁶ Giesler zaključuje da se prsteni tipa 29 javljaju tijekom II. stupnja bjelobrdске kulture, što s obzirom na naše rezultate analize svakako možemo akceptirati.

Prsteni od trostruko pletene žice rastavljenih stanjenih krajeva koje je Giesler označio kao tip 30 karakteristična je ukrasna tvorevina upravo za ranu fazu II. stupnja bjelobrdске kulture. Unutar groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru prsteni tipa 30 javljaju se u inventaru muškog groba 74 i ženskog groba broj 403. Ondje se javljaju kao jedini ukras (Tab. XXV).

Unutar rječnih tokova Drave, Dunava i Save registrirali smo devet nalazišta prstena tipa 30.²¹⁷ Češća nalazišta te ukrasne forme susrećemo u Bačkoj (Senta i Horgoš), u mađarskom Potisju, u Dunántúlu i Slovačkoj.²¹⁸ Unutar groblja Majs prsten tipa 30 predstavlja čestu ukrasnu formu unutar repertoara niza grobnih cjelina tijekom treće faze posjedanja, koja je sinkrona II. stupnju bjelobrdске kulture. U grobnoj cjelini broj 322 zahvaljujući nalazu srebrnog denara kralja Andrije I (1046–1061) možemo odrediti i vremenski okvir pojave prstena na groblju. Podjednako kao u Bijelom Brdu II,²¹⁹ i u Majsu susrećemo novcem datirane nalaze prstena tipa 30, koje možemo pouzdano uvrstiti u sredinu 11. stoljeća i u II. stupanj bjelobrdске kulture. Našom analizom potkrijepili smo rezultate kronoloških istraživanja koja je glede prstena tipa 30 obavio J. Giesler na grobljima Fiad-Kérpuszta i Ellend-Nagyödör.²²⁰ Posebno ilustrativnim smatramo nalaze prstena tipa 30 otkrivene u grobnim cjelinama broj 246 i 264 u groblju Ellend-Nagyödör,²²¹ gdje se prsteni tipa 30 javljaju u kombinaciji s karičicama tipa II,4 i srebrnim denarima kralja Andrije I (1046–1061). Na potpuno identičnu situaciju nailazimo u groblju Pustzaszentlászló u županiji Zala.²²² U tom naseobinskom groblju bogate zajednice koja je pokopavala pokojnike potkraj 11. stoljeća, primjećujemo prsten tipa 30 vrlo masivne izvedbe u grobnoj cjelini broj 113 u kombinaciji s masivnim maloformatnim srebrnim karikama tipa II, koje imaju narebrenu S-petlju, pa zatim s ogrlicom od poliedarskih facitiranih ametistnih i fluoritnih bušenih perla (tip 41) i konačno sa srebrnim denarom kralja Ladislava I. (1077–1095). Prema iskustvima iz toga bogatog groblja možemo trajanje prstena tipa 30 kontinuirano slijediti u novcem

Tab. XXI, 1. Vukovar – Lijevo bara, grobna cjelina 279. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijevo bara, geschlossenes Grab 279. Zeichnung: K. Rončević.

Tab. XXI, 2. Vukovar – Lijevo bara, grobna cjelina 379. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijevo bara, geschlossenes Grab 379. Zeichnung: K. Rončević.

datiranim grobnim cjelinama od sredine do svršetka 11. stoljeća. U novije vrijeme u mađarskoj znanstvenoj literaturi pojavio se kritički osvrt na poneke Gieslerove preciznije datacije određenih ukrasnih formi. Izdvajamo mišljenje L. Kovácsa glede prstena tipa 30.²²³ On se oslanja na mišljenje Szökea,²²⁴ po kojima se taj tip prstena navodno javlja prije, već početkom 11. stoljeća. Podjednako iznosi i mišljenje istih autora glede fluoritnih perla tipa 41, koje se navodno pojavljuju već na prijelazu 10. u 11. stoljeće.²²⁵ Naša analiza unutar Majsja, Pusztaszentlászlóa i Ciganke potvrdila su ispravnost Gieslerovih mjerila glede prstena tipa 30.

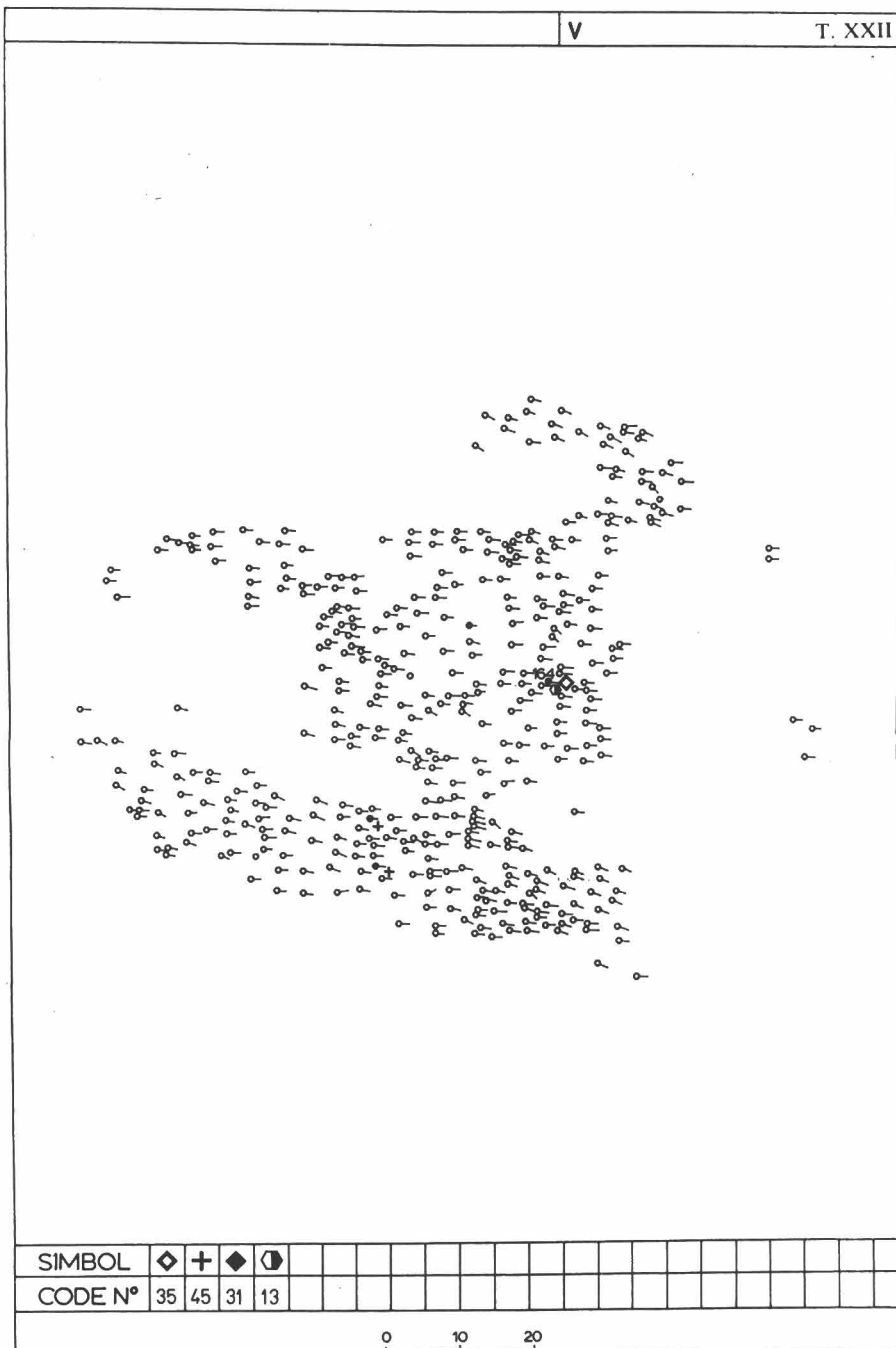
Uz ovdje nabrojane i kartirane nove oblike prstena, koji zapravo reprezentiraju ranu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture u grobnom inventaru te faze posjedanja groblja, javljaju se forme prenesene iz starijih faza posjedanja groblja. Riječ je o karičicama tipa 13 koje su registrirane u pet slučajeva (33, 48, 60, 263, 279 i 324), narukvicama tipa 4 koje su registrirane čak u četiri slučaja (grobovi: 33, 48, 217 i 394), ogrlicama torkvesima (grobovi: 138, 217 i 349), ogrlicama đerdanima (grobovi: 138, 217, 279 i 394), prstenima tipa 38b (grobovi: 48, 138 i 379) i u jednom slučaju o pojavi nožića (grob 324). I opet nas kao i u prethodnoj, trećoj fazi posjedanja groblja iznenađuje vrlo rijetka pojava karičica sa S-petljom. Naime, u toj četvrtoj fazi posjedanja groblja susrećemo ih u grobovima broj 349 (Tab. XX) i 417.

Opisanu četvrtu fazu posjedanja groblja u Vukovaru označili smo pojmom faza Lijeva bara IV. Temeljna karakteristika te faze je pojava novih formi prstena (tip 23, 26, 29 i 30), kako je to vidljivo iz kombinacije tabele nalazišta (Tab. XXV).

Analiza položaja podlaktica kod pokojnika ukopanih tijekom četvrte faze posjedanja groblja pokazala je slijedeću situaciju (Tab. XXIV). Od sveukupno 24 analizirana groba te faze u čak 15 slučajeva primijećeno je polaganje podlaktica na trupu. Na priloženom situacijskom planu taj položaj označen je krugom. Nadalje, u tri slučaja registrirano je polaganje podlaktica na zdjelicu (grobovi 263, 394 i 420). Taj položaj označen je na planu znakom trokuta. U grobu broj 138 podlaktice su ispružene uz trup pokojnika. Taj je položaj označen kvadratom. Interesantan je ukop u grobu broj 60. Ondje je pokojnik zatečen u položaju nalik hokeru. Uslijed dislokacije kostiju ili loše uočvanosti skeleta nije se moglo odrediti položaj podlaktica u grobovima broj 165, 250 i 436. Dakle, i u fazi Lijeva bara IV koju, na temelju inventara, poistovjećujemo s ranom fazom II. stupnja bjelobrdske kulture, primjećujemo prevladavanje običaja pokopavanja pokojnika s podlakticama na trupu.

U središnjem dijelu sjeverne grupe grobova na položaju Lijeva bara u Vukovaru zapazili smo u dva slučaja pojavu nove varijante oblika prstena koja je prema Gieslerovoj tipologijskoj shemi označena kao tip 35. Riječ je o jednostavnom trakastom prstenu, koji je najčešće s vanjske strane ukrašen raznolikim cikcak-urežima, motivom niza kvadrata ili slično. Taj posljednji u nizu noviteta ukrašavanja unutar bjelobrdske kulture predstavlja i njezinu dekadenciju. Naime, potkraj manifestiranja bjelobrdske kulture susrećemo obično u grobovima izuzetno malo grobnih priloga ili ih čak niti nema. U vukovarskom groblju prsten tipa 35 registriran je u grobu broj 164 (Tab. XXIII,2). U tom grobu osim prstena tipa 35 javlja se u kombinaciji i karika tipa 13, kao jasna reminiscencija iz prijašnje faze posjedanja groblja.

Interesantno je napomenuti da se u kasnoj fazi II. stupnja bjelobrdske kulture uz spomenutu varijantu prstena tipa 35 u skromnom repertoaru grobnih nalaza na

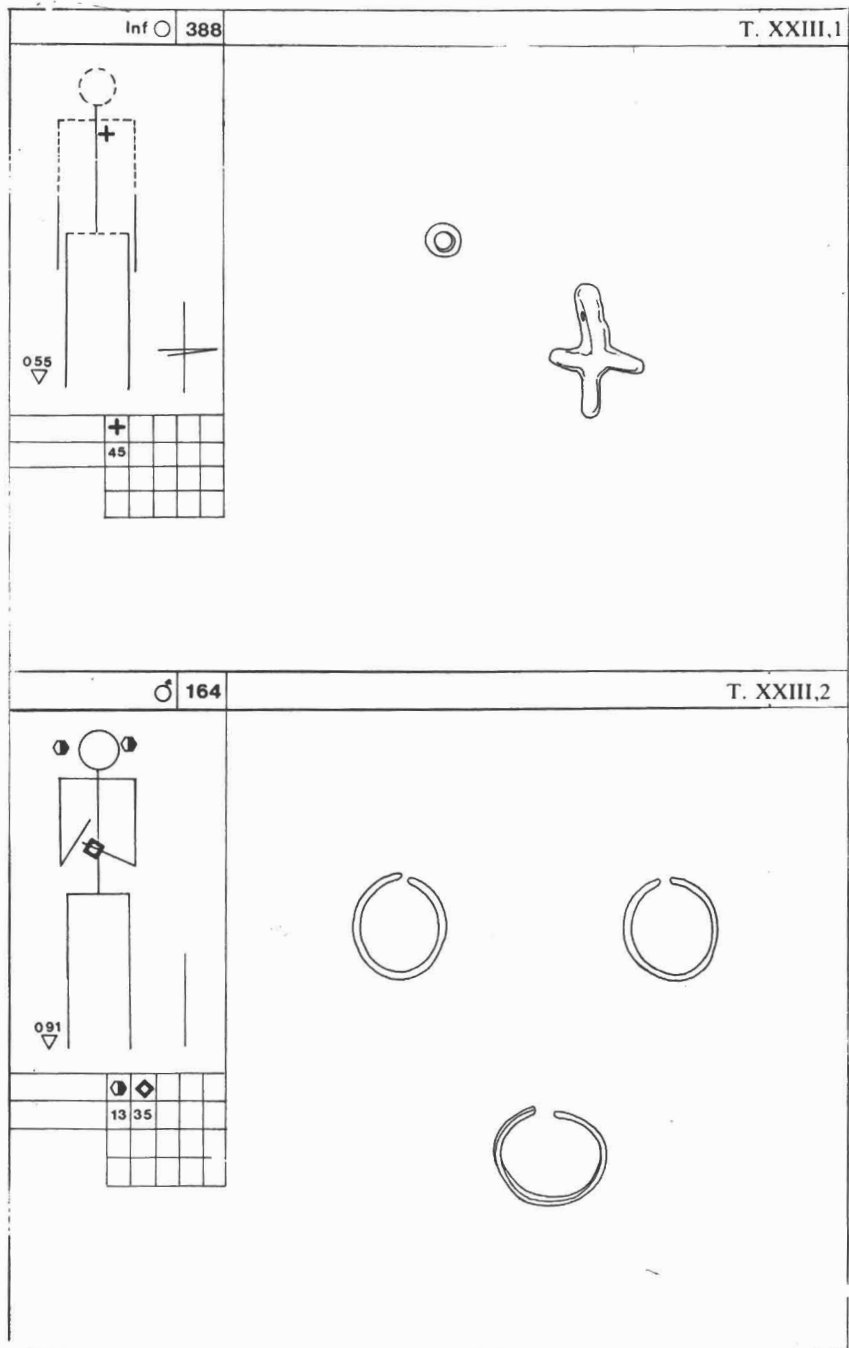
Tab. XXII. Vukovar – Lijeva bara, situacijski plan pete faze posjedanja groblja (Lijeva bara V). Crtež: S. Lebarić, dipl. inž. arh. – Vukovar – Lijeva bara, Lageplan der fünften Belegungsphase (Lijeva bara V). Zeichnung: S. Lebarić, Dipl.-Ing.

drugim nalazištima susreću maloformatne karičice sa S-petljom, koje su, po Gieslerovu prijedlogu, označene kao tip II,5–6 Halimba. Takve karičice nisu mogle biti izdvojene i konstatirane unutar materijala posljednje faze posjedanja vukovarskog groblja.

Naše kartiranje prstena tipa 35, većinom zatvorenog tankog trakastog obruča, koji je s vanjske strane najčešće ukrašen, upozorilo je na postojanje sedam arheoloških nalazišta te ukrasne forme unutar riječnih tokova Drave, Dunava i Save.²²⁶ Unutar groblja Bijelo Brdo II nailazimo na prstene tipa 35 tijekom četvrte faze posjedanja eponimskog groblja, koja odgovara kasnoj fazi II. stupnja bjelobrdske kulture.²²⁷ Posljednja faza posjedanja groblja u Bijelom Brdu II obilježena je nalazima srebrnih denara mađarskih kraljeva Andrije I. (1046–1061) i Bele I. (1060–1063). Unutar groblja kod sela Svinjarevci primjećujemo prsten tipa 35 u kombinaciji s karikama sa S-petljom (tip I–II) i srebrnim denarom kralja Ladislava I. (1077–1095) u grobnoj cjelini broj 45.²²⁸ Taj grobni nalaz odraz je posljednje faze posjedanja groblja u Svinjarevcima koja je sinkrona kasnoj II. fazi bjelobrdske kulture. Tijekom naših najnovijih arheoloških istraživanja bjelobrdskog kulturnog kompleksa konstatirana je pojava prstena tipa 35 unutar inventara naseobinskog groblja u selu Sv. Juraj u Trnju u Međimurju²²⁹ i u okolici sela Ciganka kod Podravske Slatine.²³⁰ Unutar grobne cjeline broj 6 u groblju Sv. Juraj u Trnju javlja se prsten tipa 35 u kombinaciji sa srebrnom lijevanom volinjskom naušnicom (tip 17b) i ogrlicom od poliedarskih facetiranih ametistnih i fluoritnih perla (tip 41).²³² Interesantna je pojava srebrnog prstena otvorenog trakastog ukrašenog obruča tipa 35 u grobnoj cjelini broj 12 groblja na redove kod sela Ciganka.²³³ Ondje se ta forma prstena javlja usamljena u grobu muškaraca.

Prstene tipa 35 Giesler je uvrstio u završni stupanj bjelobrdske kulture, a njihovu pojavu preciznije locira u okvir od vremena vladavine kralja Salomona (1063–1074) do Kolomana (1095–1116). Temelj takvu gledanju Giesler nalazi u pojavi prstena tipa 35 u groblju Halimba-Cseres. Naime, ondje susrećemo prsten tipa 35 unutar inventara grobne cjeline broj 412 u kombinaciji s prstenom tipa 29, ali i maloformatnim karičicama tipa II,5.²³⁴ Inače u posljednjoj fazi posjedanja groblja Halimba-Cseres vrlo često susrećemo prstene tipa 35 u kombinaciji s novcem kralja Ladislava I. (1077–1095), ogrlicama od poliedarskih facetiranih ametistnih i fluoritnih perli (tip 41), maloformatnim srebrnim karičicama sa S-petljom (tip II/2 i II/5), a u jednom slučaju i s glinenom posudom.²³⁵ Unutar groblja Fiad-Képuszta Gieslerova kombinacijska tabela prikazuje usamljeni nalaz prstena tipa 35, u trenutku pojave maloformatnih karičica sa S-petljom tipa II,4/1.²³⁶ Na svršetku razmatranja te forme prstena možemo konstatirati da su naše analize na više bjelobrdskih groblja u savsko-dravskom međuriječju pokazale točnost Gieslerove tvrdnje o kasnoj pojavi prstena tipa 35, koju je on temeljio samo na njihovoj nazočnosti unutar velikog groblja na redove u Halimba-Cseres.

Pretpostavljamo da je središnji dio sjeverne grupe groblja bio poprištem pokopavanja pučanstva iz tadanjeg vukovarskog naselja, kod kojeg zbog ojačanog procesa kristijanizacije potpuno shvatljivo nedostaju prilozima, ili su vrlo skromni pa ih čine relativno-kronologijski mladi nalazi prstena tipa 35. U prilog takvoj pretpostavci o afirmaciji kršćanstva na promatranom prostoru govore osobito jasno nalazi križića u grobovima južne grupe groblja. Ondje se u grobnim cjelinama broj 378 i 388 (Tab. XXIII, 1) susreću u funkciji grobnih priloga kovinski križići. U inače gotovo potpuno uništenom grobu malog djeteta starosti 1–2 godine, označenom na

Tab. XXIII, 1. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 388. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 388. Zeichnung: K. Rončević.

Tab. XXIII, 2. Vukovar – Lijeva bara, grobna cjelina 164. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossenes Grab 164. Zeichnung: K. Rončević.

priloženom situacijskom planu groblja (Tab. XXII) brojkom 378, nađen je na rebrima brončani križić s naznačenim ljudskim likom. Sličan primjer predstavlja i jedva prepoznatljiv dječji grob broj 388 u kojem je ispod vrata na lijevoj strani pokojnika nađen olovni privjesak u obliku križa (Tab. XXIII,1). Uz spomenuti križić u grobu malog djeteta, vjerojatno pokopanog u starosti 1–2 godine, nađeno je s lijeve strane pod vratom i ukrasno zrno kao ostatak ogrlice.

Grobove 378 i 388 s obzirom na nalaz križića skloni smo također uvrstiti u posljednju ili petu fazu posjedanja vukovarskog groblja. Tu smo fazu nazvali Lijeva bara V. U cijelosti odgovara kasnoj fazi II. stupnja bjelobrdske kulture po Gieslerovoj apsolutno-kronologijskoj shemi.

U Brunšmidovim »Hrvatskim srednjovječnim starinama« susrećemo se s prvim detaljnim prikazom nalaza brončanog križića na jednom bjelobrdskom nalazištu. Riječ je o brončanom križiću s rustikalnim prikazom Krista otkrivenim u inventaru groblja na redove u Kloštru Podravskom.²³⁷ Od tog prvog letimičnog prikaza te specifične forme u sklopu bjelobrdske oblikovne kruga proteklo je sedam desetljeća do cjelovitog i temeljitog osvrta na problem pojave križeva. Tom problemu posvetio je pozornost Z. Vinski pretežitom u svezi s nalazom urezanog prikaza križića na jednoj plohi čuvenog sisačkog kalupa. Taj detalj bio je poticajan za nastanak solidno potkrijepljene teze o postojanju domaćih radionica zlatara, koji tijekom 11. stoljeća djeluju u Sisku.²³⁸ Manji kovinski križevi, kojima smo u nedostatku Gieslerove tipologijske oznake dali kodni naziv tip 45, pojavljuju se, po mišljenju Vinskog, kao privjesci, gotovo uvijek u rustikalnoj izradi u grobnom inventaru bjelobrdske kulturne pripadnosti i kao jasna indicija početnog stadija tek površno prihvaćenog kršćanstva u panonskih Slavena.²³⁹ Takvi križići privjesci (tip 45) lijevani su ponajčešće u jednodijelnim kalupima s glatkom poledinom, dok su vrlo rijetki primjerci rađeni u dvodijelnim kalupima. Gdje se javljaju s prikazom Kristova lika. Po uvjerenju Vinskog, takvi rustikalni primjerci u lokalnoj izradi oponašali su bizantske križeve, odnosno i enkolpione, a na području Karpatskog bazena predstavljaju relativno rijetku pojavu.²⁴⁰ Njihovu pojavu na tom području Vinski vezuje uz proces kristijanizacije u ranoarpadovskoj Mađarskoj tijekom vladavine kralja Stjepana I. Svetog (1000–1038). Primjerke križeva susrećemo u grobljima mađarskog Potisja (Szentés Szent László), rumunjskog Banata (Arad Földvár), zatim u županiji Szabolcs (Karász) i županiji Nógrád (Szob Vendelin),²⁴¹ odnosno u velikom groblju na redove Majs u mađarskom dijelu Baranje.²⁴² Kartiranje križića, koje je svojedobno proveo Vinski, dokazalo je njihovu nazočnost na šest nalazišta u koja je uključio i sisački nalaz kalupa. Tom popisu pridružujemo i nalaz križića iz groblja kod sela Popovec u Kalničkom prigorju.²⁴³ Na neke nalaze križića unutar fundusa groblja u Majsu, gdje se javljaju u grobnim cjelinama broj 234, 275, 770 i 1031 osvrnuo se I. Bóna recenzirajući Kissov prikaz toga groblja. Tom prigodom tri primjerka smatrao je spomenicima kršćanstva ranog arpadovskog vremena.²⁴⁴ Inače je Vinski radionice križeva bjelobrdske kulturne pripadnosti lokalizirao »u regije bliske neposrednom utjecaju Bizanta«, odnosno i ondje gdje je trajnije tinjala kasnoantička tradicija.«²⁴⁵ Lijewane križiće nađene u dječjim grobnim cjelinama broj 378 i 388 groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru Vinski datira u 11. stoljeće.²⁴⁶

Križiće iz velikog groblja u Majsu, u mogućnosti smo slijediti tijekom posljednje faze posjedanja ukopišta, koja općenito odgovara početnom dijelu II. stupnja bjelobrdske kulture. Naime, u grobnoj cjelini broj 275 lijevani križić privjesak jav-

lja se u kombinaciji s dijelom ogrlice đerdana (tip 40) i srebrnim denarom mađarskog kralja Andrije I. (1046–1061). U grobnoj cjelini broj 234 križić s ušicom za vješanje i reljefnim prikazom Krista javlja se u kombinaciji s dijelovima ogrlice đerdana (tip 40).²⁴⁷ U grobnoj cjelini broj 1031 lijevani križić se javlja u kombinaciji s maloformatnim karičicama (tip II), praporcem (tip 10), parom lunulastih privjesaka (tip 12) i s dva neidentificirana tipa prstena.²⁴⁸ Po dosadanjim rezultatima naših istraživanja pojave križića na nekolicini bjelobrdskih grobalja možemo pouzdano konstatirati da tu formu susrećemo od sredine 11. stoljeća nadalje, dakle tijekom čitavog II. stupnja bjelobrdске kulture.

U osvrtu na posljednju fazu posjedanja vukovarskog groblja možemo konstatirati da se u njoj pojavljuju usamljeni primjerci prstena tipa 35 i lijevanih kovinskih križića privjesaka. Ta faza, jamačno, odražava skromnost prilaganja uvjetovanu jačanjem procesa kristijanizacije koji je zahvatio i pučanstvo pokopavano tijekom druge polovice 11. stoljeća na položaju Lijeve bara u Vukovaru.

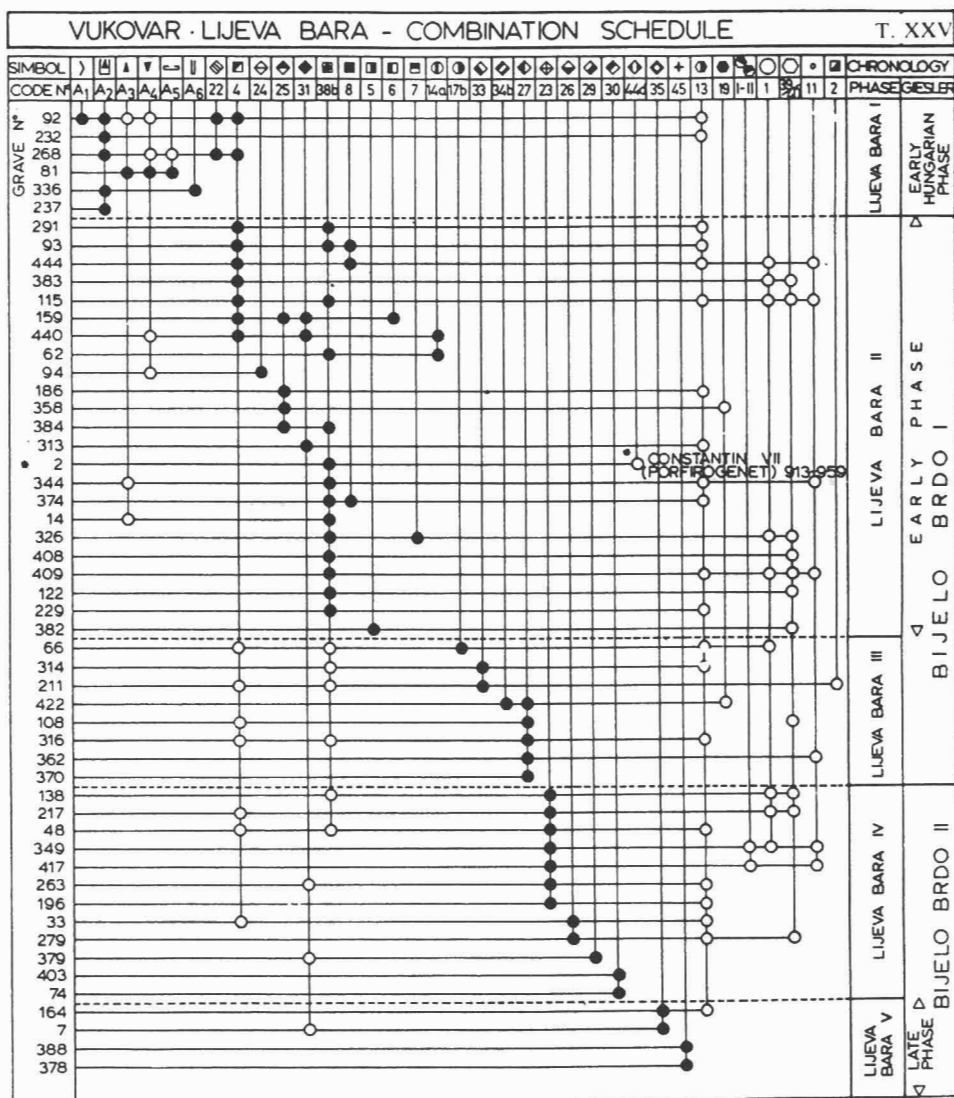
* *
*

Na temelju podrobne analize horizontalne stratigrafije velikog naseobinskog groblja na položaju Lijeve bara usred Vukovara u mogućnosti smo dati sažetu rekapitulaciju relativno kronologijskih odnosa koji se vrlo jasno dadu prepoznati u pet uzastopnih faza posjedanja. Te faze posjedanja označili smo nazivima Lijeve bara I–V, a posebice jasno se razabiru na temelju priložene kombinacijske tabele vukovarskog groblja (Tab. XXV). Premda moramo konstatirati da srednjovjekovno groblje, po iskazu autora istraživanja Z. Vinskog, nije svojedobno moglo biti u cijelosti istraženo, pa ono zapravo ne može dati potpuno autentičnu sliku stvarnog stanja u njemu, pa time niti potpuniju predodžbu o habitusu pučanstva koje je u njemu bilo kontinuirano pokopavano, ipak nam postojeći fundus ukopišta daje čvrsta uporišta za relativno pouzdano vrednovanje. U mogućnosti smo pratiti slijed pokopavanja pokojnika tijekom pet izdvojenih faza posjedanja koje se očituju u nastupu novih ukrasnih oblika.

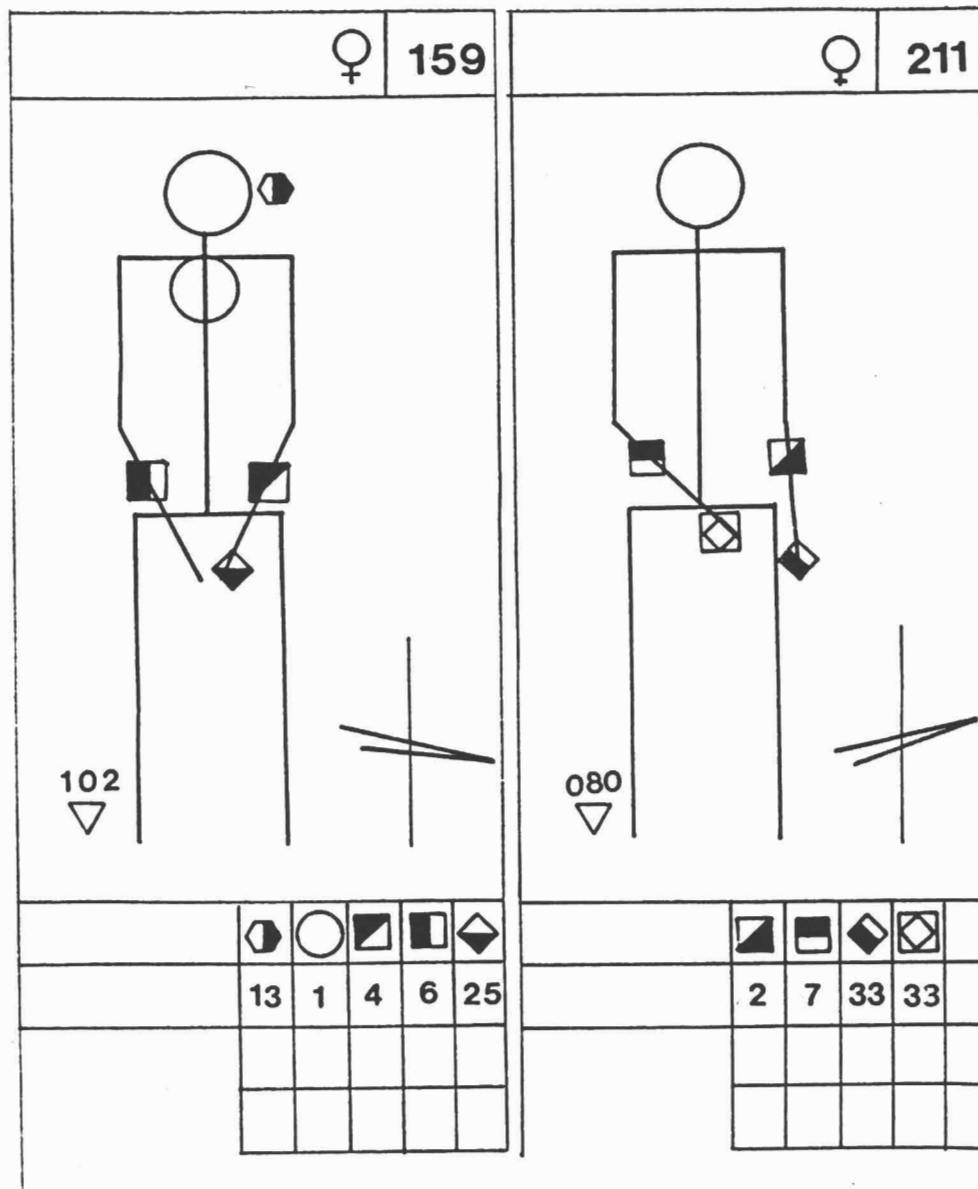
Južna skupina grobova unutar groblja Vukovar-Lijeve bara predstavlja, jamačno, početnu fazu posjedanja ukopišta, koju smo označili pojmom faza Lijeve bara I (Tab. V). Tu najraniju etapu karakteriziraju nalazi primjereni staromađarskom kulturnom krugu koji prethode bjelobrdskoj kulturi i predstavljaju određenu prijelaznu etapu (Tab. XXV). U registru oblika nalaza faze Lijeve bara I. susrećemo: refleksni luk (tip A1), tobolce za strelice (tip A2), šiljke strelica (tip A3), nožice (tip A4), kresiva (tip A5), karičice rastavljenih krajeva (tip 13), šuplje lijevane praporce (tip 10) i narukvice okruglog presjeka rastavljenih stanjenih krajeva (tip 4).

U najstarijim grobovima vukovarskog groblja prevladava karakterističan položaj podlaktica na trupu pokojnika a manje u karlici pokojnika.

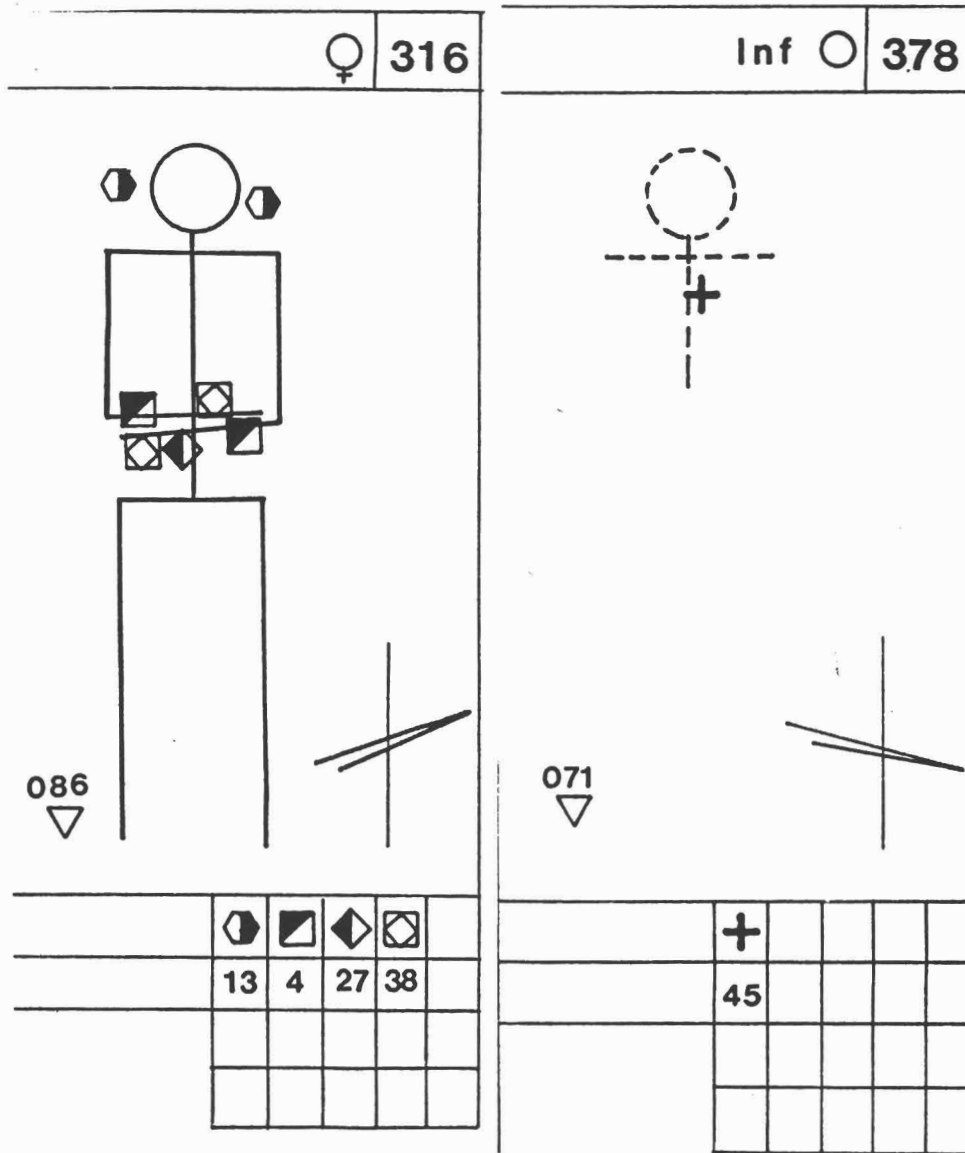
Fazu Lijeve bara II koja se kontinuirano nadovezuje na prethodnu najraniju fazu posjedanja ukopišta prepoznali smo na temelju pojave novih ukrasnih tvorevina (Tab. IX). Riječ je o lijevanim grozdolikim naušnicama (tip 14a), narukvicama od pletene brončane žice (tip 6), narukvicama rombasta presjeka i rastavljenih krajeva (tip 7), narukvicama rastavljenih krajeva sa završecima nalik zmijskim glavama (tip 8), ogrlicama torkvesima (tip 1), ogrlicama đerdanima (tip 39 i tip 40), prste-

Tab. XXV. Vukovar - Lijeva bara, kombinacijska tabela nalaza. Crtež: S. Lebarić, dipl. inž. arh. - Vukovar - Lijeva bara, kombinationsstatistische Tabelle der Fundstücke. Zeichnung: S. Lebarić, Dipl.-Ing.

Tab. XXVI. Vukovar – Lijeva bara, Grobne cjeline br. 159, 211. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossene Gräber 159, 211. Zeichnung: K. Rončević.

Tab. XXVII. Vukovar – Lijeva bara. Grobne cjeline broj 316 i 378. Crtež: K. Rončević. – Vukovar – Lijeva bara, geschlossene Gräber 316, 378. Zeichnung: K. Rončević.

nima rastavljenih krajeva i polukružnog presjeka (tip 22a), potom prstenima konkavna presjeka (tip 24), pa okrugla presjeka (tip 25), zatim tipa 31 i 38b. U malom broju javljaju se karičice sa S-petljom (tip I–II). Sa samo dva primjerka zastupljeni su perforirani rimski novci (tip 44a). Izuzetno značajan nalaz predstavlja perforirani zlatnik bizantskih careva Konstantina VII. Porfirogeneta i Romana II, koji je *terminus post quem non* druge faze posjedanja vukovarskog groblja, jer grobnu cjelinu 2 pouzdano datira u prvu godinu vladavine careva, tj. 948. godinu. To je ujedno i najstariji nalaz obola u savsko-dravskom međuriječju. Fazu Lijeve bara II, po našoj podrobnoj analizi, prezentiraju tipične ukrasne tvorevine primjerene bogatom oblikovnom registru predmeta bjelobrdске kulture u njezinoj ranoj fazi I. stupnja po Gieslerovom apsolutnom kronologijskom prijedlogu.

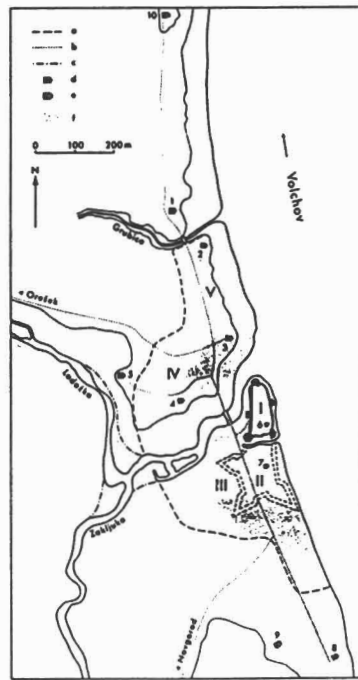
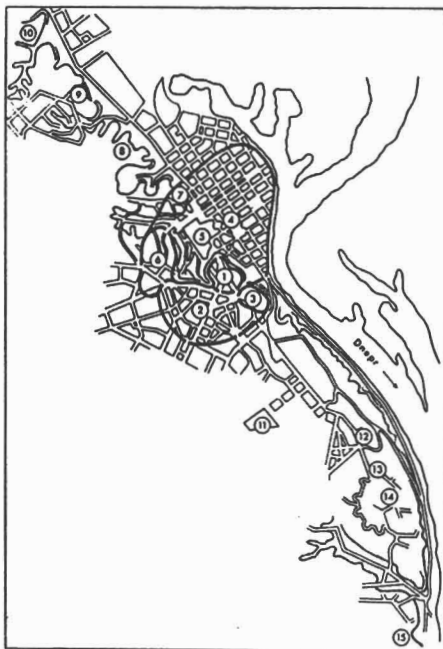
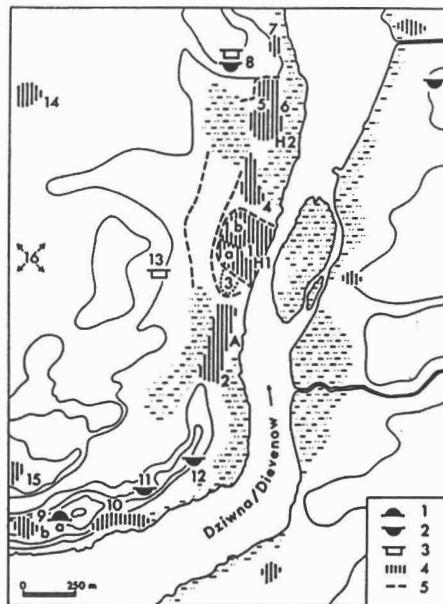
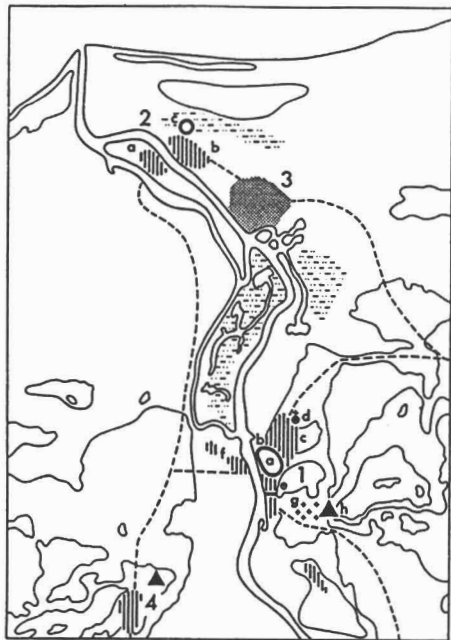
Masovna pojava prstena tipa 38b iz radionica bliskih bizantskom kulturnom krugu i bizantske kurentne monete u sekundarnoj uporabi potkrijepljuje naše uvjerenje o snažnom utjecaju iz spomenute kulturne sfere. Pojava lijevanih grozdolikih naušnica (tip 14a) ističe u prvi plan moguće oživljavanje lokalne zlatarske produkcije.

Kao u prethodnoj fazi, tako i u fazi Lijeve bara II dominantan je položaj podlaktica na trupu pokojnika, a u znatno manjoj mjeri na zdjelici pokojnika. U toj fazi registriran je najveći broj grobova, koji su dali pouzdane mogućnosti kombinacija (Tab. XXIV).

Treća faza posjedanja groblja u Vukovaru, označena kao faza Lijeve bara III, zastupljena je manjom skupinom grobova (Tab. XV) u kojoj se javljaju potpuno nove ukrasne tvorevine primjerene kasnoj fazi I. stupnja bjelobrdске kulture prema apsolutno-kronologijskoj shemi J. Gieslera.

Riječ je prije svega o pojavi srebrnih lijevanih volinjskih naušnica (tip 17b). Usamljeni slučajni raniji nalaz granulirane filigranom ukrašene volinjske naušnice (tip 17a), također u Vukovaru predstavlja svakako dopunu te nove faze posjedanja groblja. Osim naušnica javljaju se prsteni rombasta presjeka i rastavljenih suženih krajeva (tip 27), potom lijevani prsteni s poprečnim urezima (tip 33) i s valovito, reljefno istaknutim grebenom (tip 34b) (Tab. XXV). Tu kratkotrajnu fazu zastupljenu manjim brojem grobova obilježava, zacijelo, znakovita pojava lijevanih i luksuznih volinjskih naušnica (tip 17a i 17b). I dok je luksuzna inačica na tlo Povučja dospjela, jamačno, trgovačkim putem iz daleke Kijevske Rusi, dotle lijevane inačice (17b) predstavljaju jasnu potvrdu o lokalnoj zlatarskoj djelatnosti koja je naznačena i u prethodnoj fazi posjedanja groblja. Stvorene su jasne trgovačke veze a ojačala je i domaća produkcija nakita. Naime, osim naušnica i neke od novih formi prstena, primjerice tip 33 i 34b, također se proizvode lijevanjem. U toj fazi analiziranih grobova također se primjećuje položaj podlaktica na trupu pokojnika.

Nova, četvrta faza posjedanja groblja koju smo označili terminom faza Lijeve bara IV (Tab. XVIII) najavljena je pojavom niza novih prstena (Tab. XXIV). Riječ je o prstenima rastavljenih krajeva koji prelaze jedan preko drugoga (tip 23), potom prstenima tipa 26 i prstenima rastavljenih krajeva koji su pleteni od dvije (tip 29) ili tri srebrne žice (tip 30). U fazi Lijeve bara IV javljaju se prilično sporadično karičice sa S-petljom (tip I–II). Ta faza posjedanja na temelju tipologijske analize može se pouzdano pripisati ranoj fazi II. stupnja bjelobrdске kulture po apsolutno-kronologijskoj shemi koju je predložio Giesler. Za fazu Lijeve bara IV također je značkovito polaganje ruku na trup pokojnika kao dominantan položaj.

Tab. XXVIII. Primjeri ranosrednjovjekovnih slavenskih urbanih naselja na rijekama: 1 Kolobrzeg, 2 Wolin, 3 Kiev, 4 Stara Ladoga. Prema: BRGK 69/1988. – Frühmittelalterliche slawische, an den Flüssen gelegene städtische Siedlungen (Beispiele): 1 Kolobrzeg, 2 Wolin 3 Kiev, 4 Stara Ladoga. Laut BRGK, 69/1988.

Posljednja, peta faza posjedanja vukovarskog groblja, koju smo nazvali faza Lijeva bara V (Tab. XXII) obilježena je izoliranom pojavom ponekog prstena trakasta obruča (tip 35), potom u dva slučaja i križića privjesaka (tip 45). Ti skromni nalazi indicija su za tvrdnju o jačanju procesa kristijanizacije, jer se u grobovima vrlo često osim ovih skromnih nalaza više ne susreću nikakvi predmeti. Ujedno u cijelosti iščezavaju iz uporabe i karike sa S-petljom (Tab. XXIV). Faza Lijeva bara V korespondira s kasnom fazom II. stupnja bjelobrdske kulture po Gieslerovoj shemi.

* *
*

Kontinuitet posjedanja velikog naseobinskog groblja na redove na položaju Lijeva bara u Vukovaru poput zrcala odražava segment života pripadajućeg srednjovjekovnog naselja, koje je svojevremeno logički pretpostavio voditelj višegodišnjih istraživanja toga nalazišta. Pretpostavljamo da je istraženi dio vukovarskog groblja bio neprekidno u uporabi od sredine 10. do potkraj 11. stoljeća. Posebice nas interesira donja vremenska granica korištenja srednjovjekovnog vukovarskog groblja, jer ona ujedno jasno upućuje na postojanje odgovarajućeg ranog oblika naseljavanja tijekom prve polovice 10. stoljeća. Materijalni tragovi najranije faze posjedanja ukopišta, koju smo označili pojmom faza Lijeva bara I, upućuju na mogućnost pokopavanja tijekom prve polovice 10. stoljeća. Među zatečenim materijalnim nalazima susrećemo predmete primjerene staromađarskom horizontu, po Gieslerovom viđenju bjelobrdske kulture. Ti nalazi mogu biti, uz određenu rezervu, reminiscencija eventualnog ranog mađarskog prodora u Povučje, u kojem svakako već postoji određeni oblik utvrđenog slavenskog naselja na utoku Vuke u Dunav. Poznato je da Mađari od 934. godine provaljuju svake treće ili četvrte godine na područje bizantskog carstva i da je njihov interes za plodne prostore istočnog dijela Slavonije, Baranje i Srijema porastao osobito nakon njihova poraza 955. godine kod Augsburga. Tada je njihova pozornost skrenuta prema jugoistoku.²⁴⁹ Za vladavine bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (912–959) Mađari sklapaju prijateljski savez i desetgodišnje primirje.²⁵⁰ Faza Lijeva bara I odgovarala bi vremenu mađarskog prodora koji je, jamačno, bio prije zaključenja ugovora o primirju s Konstantinom VII. Porfirogenetom. Odgovor na pitanje o kojem je mađarskom pohodu riječ daje nam možda tvrdnja anonimnog notara kralja Bele III. (1172–1196) kojoj suvremena hrvatska historiografija ne nalazi ozbiljnog prigovora.²⁵¹ Riječ je o podatku da su ugarski vojskovođe zauzeli, vraćajući se iz Italije i prešavši Kupu i Savu utvrde: Zabrag, Pozegu i Vukovo.²⁵² Ne samo da nam je anonimni notar mađarskog kralja ostavio dragocjeni podatak o mogućem postojanju tri utvrde u zahvatu riječne doline Save koje su stajale na pravcu ugarskoga povratka iz sjeverne Italije, već materijalno dokazuje postojanje jasnih oblika jednog prijašnjeg naseljavanja međuriječja Drave, Dunava i Save. Ujedno je taj podatak i krucijalni dokaz o postojanju autohtonog naseljenja koje dočekuje povremene ugarske inkurzije, ali i druge oblike stranih utjecaja. Anonimni notar Bele III obogatio je nesvjesno i srednjovjekovnu kartu Hrvatske dokazima o postojanju zacijelo slavenskog naselja na desnoj dunavskoj obali. Da je u to vrijeme utvrda Vukovo bila značajnije slavensko naselje dokazuje interes Mađara da ga pljačkaju. Taj podatak govori i o mogućem karakteru ranosrednjovjekovnog naselja, koje je nastalo na prijašnjem slavenskom temelju i razvilo se tijekom 9. stoljeća za vladanja

Pribine i Kocela u važnije utvrđeno trgovište te regije, zadržalo taj status tijekom 10. i 11. stoljeća i dočekalo prvi pisani spomen u ranom 13. stoljeću.

Odabir tako povoljnog položaja naselja na sigurnoj prirodnoj terasi ponad Dunava nalazi brojne sinkrone primjere u genezi trgovačkih mjesta i protourbanih naselja diljem zapadnoslavenskog i istočnoslavenskog svijeta. Navodimo samo neke primjere kao što su: Starigrad/Oldenburger, Wolin na Dziwni (Tab. XXVIII, 2), Kolobrzeg (Tab. XXVIII, 1), Szczecin na Odri, Stara Ladoga (Tab. XXVIII, 4) i Novgorod na rijeci Volchov i Kiev na Dnjepru (Tab. XXVIII, 3).²⁵³ Sličan je konačno i primjer Ptuja i Siska.

U takvu kontekstu valja i sve dokazane prethodne slojeve života naselja na utoku Vuke u Dunav te srednjovjekovni sloj Vukovara tumačiti kao potvrdu značaja ove optimalne lokacije. Takva regionalna središta srednjovjekovnog života uspostavljaju logične odnose s neposrednim okruženjem ali i s udaljenim područjima, pri čemu trgovina, odnosno općenito izmjena dobara i utjecaja, ima prioritet. Kontakti srednjovjekovnog Vukovara i njegova okruženja ostvareni su, po dosadanjim spoznajama koje izlaze iz analize materijalnih izvora groblja na položaju Lijeva bara i okolnih nalazišta bjelobrdske kulture, na velike daljine, primjere s Kalifatom (ogrlice od kauri pužića), Bizantom (novci i neke vrste nakita), staromađarskim kraljevstvom Arpadovića (novci i neke vrste nakita, oružje), Kijevskom Rusi (volinjske granulirane naušnice), starohrvatskim kulturnim krugom. Kao važno trgovište i utvrda ranosrednjovjekovni je Vukovar privlačio pozornost Arpadovića od vremena Stjepana I. Svetog (997–1038), koji je uz Dunav organizirao svojevrstu krajišku marku i pridonio sveukupnoj rekristijanizaciji toga dijela dravsko-savskog mađuriječja, posebice ranim osnivanjem biskupije u Pečuhu (1009). Doista je riječ o procesu rekristijanizacije autohtonog pučanstva, jer je prostor mađuriječja Drave, Dunava i Save, promatran u cjelini, rano kristijaniziran nastavio gajiti stariju kršćansku tradiciju i prihvaćati djelovanja udaljenih zapadnih eklezijastičkih središta. Taj utjecaj zapadne crkve održao se na tim prostorima do naših dana.

Interes za Povučje pokazali su 1071. godine, na povratku s pljačkaškog pohoda i Pečenegi, koji pustoše, svakako ne bez razloga upravo u kraju oko Vuke. Je li cilj njihova interesa i pljačke tadašnje utvrđeno trgovačko naselje na Dunavu?

Pojava Mađara kao nove europske srednjovjekovne sile bila je sudbonosna i za zbivanja u tom podunavskom prostoru, jer je izazvala dugotrajne sukobe s bizantskim carevima glede Srijema. Ti sukobi kraljeva iz kuće Arpadovića kulminiraju početkom 12. stoljeća kad je interes Bizanta osobito jasno izrazila dinastija Komnena. Zbog vitalnih strateških ciljeva Arpadovići uspostavljaju stalnu utvrdu poznatu u kasnijim srednjovjekovnim pisanim vrelima pod imenom *castrum Wolco*, a u mađarskom obliku *Wolcowar*.

¹ S. Dimitrijević, Sjeverna zona, Neolit u centralnom i zapadnom dijelu sjeverne Jugoslavije, *PJZ*, II, Sarajevo 1979, 229–360.

² S. Dimitrijević, Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, *PJZ*, III, Sarajevo 1979, 267–342.

³ S. Dimitrijević, Rezultati arheoloških iskopavanja na području Vinkovačkog muzeja od 1957. do 1965. godine – prehistorija i srednji vijek, *Acta musei Cibalensis*, I, Vinkovci 1966, 35 sq, 60 sq.

- ⁴ K. Vinski-Gasparini, Srednje brončano doba savsko-dravskog međuriječja i Bosanske posavine, *PJZ*, IV, Sarajevo 1983, 496 sq.
- ⁵ Z. Vinski, Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar, *VAMZ*, 3. s., I, Zagreb 1958, 1 sq, tab. I-X.
- ⁶ K. Vinski-Gasparini, *o. c.* (n. 4), 500-501.
- ⁷ K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama sa svojim grupama, *PJZ*, IV, Sarajevo 1983, 599-617.
- ⁸ K. Vinski-Gasparini, *o. c.* (n. 7), 604.
- ⁹ K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar 1973, tab. 119, 13-18.
- ¹⁰ K. Vinski-Gasparini, *o. c.* (n. 9), tab. 130B, 10-11.
- ¹¹ *Ibidem*, 171.
- ¹² N. Majnarić-Pandžić, Prilog problematici kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji, *OA*, 9, Zagreb 1984, 24, 26.
- ¹³ Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, *Situla*, 2, Ljubljana 1957, 31 sq, fig. 77.
- ¹⁴ Z. Vinski, *o. c.* (n. 13), 32 sq, fig. 78-79.
- ¹⁵ Z. Bojčić, Pregled istraživanja i rasprostranjenosti ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza u istočnoj Slavoniji i Baranji, *Izdanja HAD*, 9, Zagreb 1984, 214 sq, fig. 1.
- ¹⁶ Z. Vinski, *o. c.* (n. 13), 27 sq, fig. 31; D. Dimitrijević-J. Kovačević-Z. Vinski, Seoba naroda, Arheološki nalazi jugoslavenskog Podunavlja, Zemun 1962, 76-77.
- ¹⁷ Z. Vinski, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400-800 godine, *VAMZ*, ser. 3, sv. V, Zagreb 1971, 56-57.
- ¹⁸ D. Dimitrijević-J. Kovačević-Z. Vinski, *o. c.*, 97; S. Dimitrijević, Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata, *Izdanja HAD*, 4, Vinkovci 1979, 190-191.
- ¹⁹ D. Dimitrijević-J. Kovačević-Z. Vinski, *o. c.*, 77, 111.
- ²⁰ Z. Vinski, *o. c.* (n. 17), 49.
- ²¹ *Ibidem*, 62-63.
- ²² *Ibidem*, 62.
- ²³ *Ibidem*, 62.
- ²⁴ D. Dimitrijević-J. Kovačević-Z. Vinski, *o. c.*, 115; Z. Vinski, *o. c.* (n. 17), 62; Z. Bojčić, *o. c.* (n.15), 215.
- ²⁵ Z. Vinski, *o. c.* (n. 17), 61-62; Z. Bojčić, *o. c.*, 215.
- ²⁶ Z. Vinski, O nalazima 6. i 7. st. u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata, *OA*, III, Zagreb 1958, 26, T. XI, 1-10.
- ²⁷ Z. Vinski, *o. c.*, (n. 26), 26-27, T. XII, T. XIII; D. Dimitrijević-J. Kovačević-Z. Vinski, *o. c.*, 69-71.
- ²⁸ Z. Vinski, *o. c.*, (n. 17), 66; Z. Bojčić, *o. c.*, 215.
- ²⁹ Z. Vinski, Prethodni izvještaj o iskopavanjima nekropole na Lijevoj Bari u Vukovaru, *Ljet. JAZU*, 60, Zagreb 1955, 241; D. Dimitrijević-J. Kovačević-Z. Vinski, *o. c.*, 67-71, 75, 107. sqq.
- ³⁰ Z. Vinski, *o. c.* (n. 17), 66.
- ³¹ *Ibidem*, 66.
- ³² D. Csallány, Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Budapest 1956, 112; Z. Vinski, *o. c.* (n. 26), 26, T. XII; D. Dimitrijević-J. Kovačević-Z. Vinski, *o. c.*, 113.
- ³³ Z. Bojčić, *o. c.*, 215, fig. 7.
- ³⁴ *Ibidem*, 215-217, fig. 2-5.

- ³⁵ *Ibidem*, 212.
- ³⁶ M. Šmalcelj, Privlaka – Gole njive (općina Vinkovci), nekropola VII–IX st., *AP*, 15, Beograd 1973, 117–119; *Eadem*, Privlaka – Gole njive (općina Vinkovci), nekropola VII–IX st., *AP*, 18, Beograd 1976, 127–128; S. Dimitrijević, Četiri groba iz slavenske nekropole u Otoku kod Vinkovaca, *OA*, II, Zagreb 1957, 21–38.
- ³⁷ S. Dimitrijević, *o. c.* (n. 18), 191, fig. 11, 3.
- ³⁸ Z. Vinski, *o. c.* (n. 17), 67.
- ³⁹ N. Klaić, Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku, *Izdanje Gradskog muzeja Vukovar*, 4, Vukovar 1983, 19, cf. n. 69.
- ⁴⁰ Z. Vinski, *o. c.* (n. 29), 60, 241–250; Z. Bojčić, *o. c.*, 212, cf. n. 11.
- ⁴¹ Z. Vinski, *o. c.* (n. 17), 66; Z. Bojčić, *o. c.*, 215, cf. n. 65.
- ⁴² N. Klaić, *o. c.* (n. 39), 33, cf. n. 119.
- ⁴³ I. A. Mirnik, Coin Hoards in Yugoslavia, *BAR International Series*, 95, Oxford 1981, 33 sq, 232, 234–236, 238, 240, 241.
- ⁴⁴ I. A. Mirnik, *o. c.* (n. 43), 91, 238. – Godine 1891. kod sela Petrovci, nedaleko Rume u Srijemu otkriveni su, osim nakita i zlatni abasidski novci emira Abdul Abbas as Saffaha, Mohammad el Mehdi, Haroun al Rashida i Muse. Taj vrijedan nalaz, jamačno grobnog inventara 9. stoljeća, pohranjen je u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
- ⁴⁵ N. Klaić, *o. c.* (n. 39), 34–35.
- ⁴⁶ N. Klaić, Koprivnica u srednjem vijeku, *Biblioteka »Podravskog zbornika«*, 19, Koprivnica 1987, 24, cf. n. 7.
- ⁴⁷ N. Klaić, Povijest Zagreba, I. Zagreb u srednjem vijeku, Zagreb 1982, 21; *Eadem*, *o. c.* (n. 46), 25.
- ⁴⁸ Z. Vinski, *o. c.* (n. 29); *Idem*, Ausgrabungen in Vukovar, *AJ*, III, Beograd 1959, 99.
- ⁴⁹ Z. Vinski, Ausgrabungen in Vukovar, *AJ*, III, Beograd 1959, 107.
- ⁵⁰ J. Brunšmid, Hrvatske sredovječne starine, *VHAD*, n. s. VII, 1903/4, 30–97; Ž. Tomičić, Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II, *Prilozi*, 8, Zagreb 1991, 95–148.
- ⁵¹ A. Dorn, Kliško groblje, Klisa, Vukovar – srednjovjekovna nekropola, *AP*, 20, Beograd 1978, 130–132.
- ⁵² J. Brunšmid, *o. c.* (n. 50), 86 sqq.
- ⁵³ S. Dimitrijević, *o. c.* (n. 3), 195–198.
- ⁵⁴ M. Hörnes, Funde verschiedener Alterstufen aus dem westlichen Syrmien, *MPK*, I, No. 5, Beč 1901, 276.
- ⁵⁵ Podatak iz dokumentacije Arheološkog muzeja u Zagrebu. Koristimo prigodu da se zahvalimo Upravi Muzeja i posebice kolegici Katici Simoni na susretljivosti prigodom obrade dokumentacije i fundusa vukovarskog groblja.
- ⁵⁶ Z. Vinski, *o. c.* (n. 49), 99.
- ⁵⁷ *Ibidem*, 102.
- ⁵⁸ *Ibidem*, 99.
- ⁵⁹ A. Dorn, Pregled arheoloških lokaliteta na području Vukovara, *Ogledi*, 1/11, Vukovar 1969, 36–37; *Idem*, Neobjavljeni nalazi bjelobrdske kulture iz Vukovara, *Radovi Centra JAZU Vinkovci*, 4, Vinkovci 1980, 203–214.
- ⁶⁰ Prigodom podrobnog vrednovanja fundusa srednjovjekovnog groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru koristili smo se provjerenom tipologijskom podjelom koju je svojedobno predložio J. Giesler 1980 godine (Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, Jahrgang 10, Heft 1, Mainz 1980, 85–98; *Idem*, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur, *PZ*, Heft I, Berlin-New York 1981).
- ⁶¹ Z. Vinski, *o. c.* (n. 29), 251.
- ⁶² Z. Vinski, *o. c.* (n. 49), 107.

- ⁶³ *Ibidem*, 107.
- ⁶⁴ *Ibidem*, 105, T. XXXVI, 13, T. XXXVII, 14.
- ⁶⁵ Z. Vinski, *o. c.* (n. 29), 244, cf. n. 21, 22.
- ⁶⁶ *Ibidem*, 246.
- ⁶⁷ *Ibidem*, 247.
- ⁶⁸ *Ibidem*, 247.
- ⁶⁹ Z. Vinski, *o. c.* (n. 49), 104.
- ⁷⁰ J. Giesler, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur, *PZ*, 56, Heft 1, Berlin-New York 1981, 19–33, T. 53, 1–2.
- ⁷¹ Z. Vinski, *o. c.* (n. 49), 105, T. XXXVI, 13, T. XXXVII, 14.
- ⁷² L. Kovács, Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrészlet, *Communicationes archaeologicae Hungariae* 1986, Budapest 1986, 94, fig. 5.
- ⁷³ L. Kovács, *o. c.* (n. 72), 113.
- ⁷⁴ J. Giesler, *o. c.* (n. 70), 89.
- ⁷⁵ *Ibidem*, 89, n. 194.
- ⁷⁶ *Ibidem*, 27, n. 71.
- ⁷⁷ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine, Biblioteka znanstvenih djela. 2. Čakavski sabor, Split 1976, 93–94; J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća, Zagreb 1980, 86.
- ⁷⁸ D. Jelovina, *o. c.* (n. 77), 93 sq, T. XXXVII, T. XLIV, T. XLVI–T. XLVIII, T. LI, T. LIV, T. LV, T. LX, T. LXII–T. LXIV, T. LXXXI, T. LXXXV, n. 32 s literaturom; Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, *Rad JAZU*, 268, Zagreb 1940, 11, fig. 9, 12, fig. 10, 31, fig. 30.
- ⁷⁹ J. Belošević, *o. c.* (n. 77), 85–86.
- ⁸⁰ *Ibidem*, 86.
- ⁸¹ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), T. 27.
- ⁸² I. Bóna, Bemerkungen zum I. Bd. des Werkes: Das Landnahme- und Früharpadenzeitliches Fundmaterial Ungarns, *Acta AHung*, 36, Budapest 1984, 290–291.
- ⁸³ Ž. Tomičić, Arheološka slika međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materijalnih izvora bjelobrdskeg kulturnog kompleksa, Zagreb 1989 (doktorska disertacija), 354–355, T. L.
- ⁸⁴ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), T. 27.
- ⁸⁵ A. Kiss, Baranya megye X–XI. századi sírleletei, *Magyarország honfoglalás és kora Arpád-kori temetőinek leletanyaga*, 1, Budapest 1983, fig. 22, fig. 25.
- ⁸⁶ J. Giesler, *o. c.* (n. 70), T. 22, T. 30.
- ⁸⁷ *Ibidem*, 22, n. 58, fig. 2, 3.
- ⁸⁸ *Ibidem*, n. 197.
- ⁸⁹ Ž. Tomičić, New Investigations of the Bijelo Brdo Culture in Croatia, Acts of the XII-th Congress – International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Bratislava 1991 (u tisku), T. III.
- ⁹⁰ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), T. L, 512.
- ⁹¹ L. Kovács, *o. c.* (n. 72), fig. 4.
- ⁹² L. Kovács, A tímári honfoglalás kori temetőmaradványok, *Communicationes archaeologicae Hungariae*, Budapest 1988, fig. 3, fig. 11, fig. 12, fig. 14.
- ⁹³ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), 102, T. 27.
- ⁹⁴ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 488–489, T. 196.
- ⁹⁵ J. Giesler, *o. c.* (n. 70), T. 30.
- ⁹⁶ *Ibidem*, T. 40.
- ⁹⁷ Z. Vinski, *o. c.* (n. 49), 105.
- ⁹⁸ *Ibidem*, 103–104, T. XXXVIII, 20–23.

- ⁹⁹ *Ibidem*, 104.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, 104, cf. n. 22.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, 104.
- ¹⁰² J. Giesler, *o. c.*, 88, cf. n. 238.
- ¹⁰³ Z. Vinski, *o. c.* (n. 49), 105, T. XXXVI, 13, T. XXXVII, 14.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, 105, cf. n. 33.
- ¹⁰⁵ N. Stanojević, Nekropole X–XV veka u Vojvodini, Arheološko društvo Vojvodine, Katalog 1, Novi Sad 1989, 25, fig. 133, 134, 45, fig. 228, 63, fig. 333; J. Kovačević, Velika Humka kod Batajnice, *Starinar*, n. s. XII, Beograd 1961, 282–283.
- ¹⁰⁶ N. Stanojević, *o. c.* (n. 105), 25, fig. 133–134.
- ¹⁰⁷ *Ibidem*, 45, fig. 228.
- ¹⁰⁸ *Ibidem*, 63, fig. 333.
- ¹⁰⁹ J. Kovačević, *o. c.* (n. 105), 282.
- ¹¹⁰ L. Kovács, *o. c.* (n. 72), 94, fig. 5.
- ¹¹¹ J. Giesler, *o. c.* (n. 70), 88, cf. n. 192.
- ¹¹² A. Kiss, *o. c.* (n. 85), T. 15, T. 17, T. 20, T. 100.
- ¹¹³ L. Kovács, *o. c.* (n. 92), fig. 3, fig. 8, fig. 10.
- ¹¹⁴ J. Giesler, *o. c.*, 29 sq.
- ¹¹⁵ M. Rejholcová, Pohrebisko z 10–12. storočia v Nových Zámkoch, SA, 22, Bratislava 1974, 435 sq.
- ¹¹⁶ J. Giesler, *o. c.*, 30–31, cf. n. 85 s literaturom.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, 89.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, 89, cf. n. 197 s analogijama.
- ¹¹⁹ Gy. Török, Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, *ArchHung.*, 39, Budapest 1962, 12 sq.
- ¹²⁰ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 409–410.
- ¹²¹ J. Giesler, *o. c.*, 37.
- ¹²² *Ibidem*, 120–124.
- ¹²³ N. Stanojević, *o. c.* (n. 105), 15, fig. 35, 25, fig. 136, 33, fig. 183, 121, fig. 661, 129, fig. 708–709; Z. Žeravica, Ranoslavenska nekropola Bagruša u Petoševcima, *GZM (A)*, N. S. 40/41, Sarajevo 1985/86, 134, T. II, 14.
- ¹²⁴ A. Kiss, *o. c.* 125; J. Giesler, *o. c.* 121, cf. n. 285–286.
- ¹²⁶ *Ibidem*, 120, cf. n. 283.
- ¹²⁷ *Ibidem*, 124, cf. n. 300.
- ¹²⁸ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 516–517, T. L.
- ¹²⁹ N. Stanojević, *o. c.*, 101, fig. 532, 102, fig. 536–537.
- ¹³⁰ A. Kiss, *o. c.*, fig. 37, 12, T. 15, T. 30, T. 32, T. 39, T. 48, T. 61, T. 72, T. 83, T. 88, T. 96.
- ¹³¹ *Ibidem*, 273–274, fig. 44, 23.
- ¹³² Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), T. 27.
- ¹³³ J. Giesler, *o. c.*, 116–119, cf. n. 271.
- ¹³⁴ *Ibidem*, 26 sq, 93, 116.
- ¹³⁵ *Ibidem*, 116 sq, T. 50, 2, T. 53, 2.
- ¹³⁶ *Ibidem*, 117, cf. n. 279.
- ¹³⁷ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), 102; T. 25.
- ¹³⁸ J. Giesler, *o. c.*, 131–132.
- ¹³⁹ *Ibidem*, 131, cf. n. 324.
- ¹⁴⁰ *Ibidem*, 132, cf. n. 325–326.

- ¹⁴¹ Ž. Tomičić, Tragom novijih istraživanja bjelobrdske kulture u slavonskom dijelu Podravine, *Prilozi 7*, Zagreb 1990, 88 sq, T. XI,2
- ¹⁴² *Ibidem*, 89, T. X, 1, T. XI, 2.
- ¹⁴³ J. Giesler, *o. c.*, 111–112.
- ¹⁴⁴ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 534–535, T. 201.
- ¹⁴⁵ *Ibidem*, 534.
- ¹⁴⁶ *Ibidem*, 535.
- ¹⁴⁷ J. Giesler, *o. c.*, 54, T. 53, 1–2.
- ¹⁴⁸ *Ibidem*, T. 30, 110.
- ¹⁴⁹ *Ibidem*, T. 34.
- ¹⁵⁰ *Ibidem*, T. 40.
- ¹⁵¹ *Ibidem*, T. 45.
- ¹⁵² Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 539–543, T. 201.
- ¹⁵³ J. Giesler, *o. c.*, T. 30.
- ¹⁵⁴ *Ibidem*, T. 40.
- ¹⁵⁵ *Ibidem*, T. 45.
- ¹⁵⁶ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 354, T. L.
- ¹⁵⁷ *Ibidem*, 543, T. 210.
- ¹⁵⁸ *Ibidem*, 546–551, T. 210.
- ¹⁵⁹ J. Giesler, *o. c.*, 111, cf. n. 263, T. 48.
- ¹⁶⁰ *Ibidem*, 111, cf. n. 264.
- ¹⁶¹ B. Dostál, Slovanské pohrebište ze strední doby hradištní na Morave, Praha 1966, 56 sq, fig. 12, 25–27.
- ¹⁶² J. Giesler, *o. c.*, 112,
- ¹⁶³ *Ibidem*, 112.
- ¹⁶⁴ *Ibidem*, 112, cf. n. 265–267.
- ¹⁶⁵ *Ibidem*, cf. n. 267.
- ¹⁶⁶ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 373–386, T. 182.
- ¹⁶⁷ *Ibidem*, 325–357, 362.
- ¹⁶⁸ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), T. 27.
- ¹⁶⁹ Ž. Tomičić, Srednjovjekovni arheološki izvori u međuriječju Mure i Drave – prikaz rezultata novijih istraživanja, Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, *Izdanja HAD*, 14, Koprivnica 1990, 115–129.
- ¹⁷⁰ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 141), 87–88, T. II, T. IV, T. VII,1, T. IX,2, T. X,1, T. XI,2.
- ¹⁷¹ J. Brunšmid, *o. c.* (n. 50), 34–35, fig. 1, fig. 2, 10–11.
- ¹⁷² Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 573–579, T. 205.
- ¹⁷³ Gy. Török, *o. c.* (n. 119), T. XXXVI., – T. XXXVIII, T. XLII.
- ¹⁷⁴ L. Kovács, Zur Deutung der Münze mit der Umschrift Lancea Regis, *ActaArchHung.*, 28, Budapest 1976, 124–125, n. 11 s literaturom.
- ¹⁷⁵ Z. Vinski, *o. c.* (n. 49), 107, T. XXXIX, 41.
- ¹⁷⁶ Z. Vinski, grobni protokol za grobnu cjelinu broj 2. Arhiv Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu.
- ¹⁷⁷ L. Kovács, Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.*, 37, Budapest 1985, fig. 4: 84, 217; *Idem*, A Magyar honfoglalás kori pénzleletek keltezőértékéről, *Különlenyomat a Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXV–XXVI, Kötetéből, Miskolc 1988, 164.
- ¹⁷⁸ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 578, T. 205.
- ¹⁷⁹ J. Giesler, *o. c.*, 19–33, T. 53, 1–2.

- ¹⁸⁰ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 433–449, T. 191–192.
- ¹⁸⁰ A. Kiss, *o. c.* (n. 85), fig. 5; J. Giesler, *o. c.*, 91–93, 94 sq.
- ¹⁸² Z. Vinski, O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *VAMZ*, ser. 3, fasc. IV, Zagreb 1970, 58 sq.
- ¹⁸³ *Ibidem*, 63, cf. n. 101.
- ¹⁸⁴ *Ibidem*, 69, n. 131.
- ¹⁸⁵ *Ibidem*, 68, n. 127.
- ¹⁸⁶ *Ibidem*, 70.
- ¹⁸⁷ *Ibidem*, 63, n. 103.
- ¹⁸⁸ J. Giesler, *o. c.*, 93, T. 53, 2.
- ¹⁸⁹ *Ibidem*, 93, n. 213.
- ¹⁹⁰ *Ibidem*, 100.
- ¹⁹¹ *Ibidem*, 103.
- ¹⁹² Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 551–553, T. 203.
- ¹⁹³ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), 103–104, T. 27.
- ¹⁹⁴ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 141), 89, T. IX, 1, T. XI, 2.
- ¹⁹⁵ *Ibidem*, *o. c.* (n. 83), 533, T. 210.
- ¹⁹⁶ *Ibidem*, T. 177.
- ¹⁹⁷ *Ibidem*, 555–560, T. 203.
- ¹⁹⁸ J. Giesler, *o. c.*, T. 30.
- ¹⁹⁹ *Ibidem*, T. 40, T. 45.
- ²⁰⁰ *Ibidem*, T. 53, 2.
- ²⁰¹ *Ibidem*, T. 48, T. 49; N. Stanojev, *o. c.*, 22, fig. 108, 29, fig. 152, 103, fig. 538.
- ²⁰² Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 554, T. 203.
- ²⁰³ J. Giesler, *o. c.*, 146–147.
- ²⁰⁴ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 561–563, T. 204.
- ²⁰⁵ *Ibidem*, T. 210; *idem*, *o. c.* (n. 50), 100, T. 27.
- ²⁰⁶ J. Giesler, *o. c.*, T. 30.
- ²⁰⁷ N. Stanojev, *o. c.*, 22, fig. 108, 29, fig. 152, 103, fig. 538.
- ²⁰⁸ B. M. Szöke – L. Vandor, Pustzaszentlászló Arpad-kori temetője, *Fontes Arch. Hung.*, Budapest 1987, fig. 55, 6, fig. 60, 11.
- ²⁰⁹ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 563, T. 204.
- ²¹⁰ J. Giesler, *o. c.*, T. 48.
- ²¹¹ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 564, T. 204.
- ²¹² *Ibidem*, *o. c.*, (n. 141), 89, T. VIII, 2 T. XI, 2.
- ²¹³ Ž. Tomičić, *o. c.*, (83), 566, T. L.
- ²¹⁴ J. Giesler, *o. c.*, T. 30.
- ²¹⁵ *Ibidem*, T. 34.
- ²¹⁶ *Ibidem*, T. 40.
- ²¹⁷ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 567, T. 204.
- ²¹⁸ N. Stanojev, *o. c.*, fig. 568, fig. 593, fig. 605, fig. 692.
- ²¹⁹ Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), 104, T. 20, T. 27.
- ²²⁰ J. Giesler, *o. c.* T. 34, T. 40.
- ²²¹ *Ibidem*, T. 40.
- ²²² B. M. Szöke-L. Vandor, *o. c.* (n. 208), fig. 62, 8.
- ²²³ L. Kovács, *o. c.* (n. 177), 212.
- ²²⁴ B. M. Szöke-L. Vandor, *o. c.*, 213; B. Szöke, a honfoglaló és kora Arpád-kori magyarság régészeti emlékei, *Rég. Tan.*, I, Budapest 1962, 97.

- 225 B. M. Szöke-L. Vándor, *o. c.*, 163–164; L. Kovács, *o. c.* (n. 177), 212.
- 226 Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 83), 569–572, T. 204, T. 210.
- 227 Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 50), 104 sq, T. 27.
- 228 J. Brunšmid, *o. c.*, 88, fig. 45, 89, fig. 40, 2; J. Giesler, *o. c.*, 150, fig. 19, cf. n. 365–366.
- 229 Ž. Tomičić, *o. c.* (n. 169), 116–120, fig. 3, fig. 4.
- 230 *Ibidem*, *o. c.* (n. 141), T. XI, 2.
- 231 *Ibidem*, *o. c.* (n. 169), fig. 4.
- 232 *Ibidem*, *o. c.* (n. 83), T. I.
- 233 *Ibidem*, *o. c.* (n. 141), T. 4, T. XI, 1–2.
- 234 J. Giesler, *o. c.*, T. 30.
- 235 *Ibidem*, T. 30.
- 236 *Ibidem*, T. 34.
- 237 J. Brunšmid, *o. c.*, 83, fig. 31, 4.
- 238 Z. Vinski, *o. c.* (n. 182), 52–56, T. III, 2, 4.
- 239 *Ibidem*, 53, sq.
- 240 *Ibidem*, 53.
- 241 *Ibidem*, 53, n. 45–46.
- 242 A. Kiss, *o. c.* T. 26 (grob 234), T. 27, T. 70, T. 92 (grob broj 1031).
- 243 Ž. Tomičić, Popovec/Breg, Ranosrednjovjekovno groblje, *AP*, 29, (1988), Ljubljana (1988), 198–200.
- 244 I. Bóna, *o. c.* (n. 82), 286–287.
- 245 Z. Vinski, *o. c.* (n. 182), 56.
- 246 *Ibidem*, 54.
- 247 A. Kiss, *o. c.*, T. 26.
- 248 *Ibidem*, T. 92.
- 249 B. Hóman, Geschichte des ungarischen Mittelalters, I, Berlin 1937, 132; N. Klaić, *o. c.* (n. 46), 24.
- 250 N. Klaić, *o. c.* (n. 46), 24.
- 251 *Ibidem*, 25.
- 252 *Ibidem*, *o. c.* (n. 48), 312 sq.
- 253 K. W. Struve, Starigard-Oldenburg. Der historische Rahmen, *BRGK*, 69, Mainz 1988, 20–47; W. Filipowiak, Handel und Handelsplätze an der Ostseeküste Westpommerns, *BRGK*, 69, Mainz 1988, 690–719; A. N. Kirpičnikov, Staraja Ladoga/Alt-Ladoga un seine überregionalen Beziehungen im 8.–10. Jahrhundert, *BRGK*, 69, Mainz 1988, 307–337; V. L. Janin, Das frühe Novgorod, *BRGK*, 69, Mainz 1988, 338–343; P. P. Toločko, Kiev und seine überregionalen wirtschaftlichen Verbindungen im 9–11. Jahrhundert, *BRGK*, 69, Mainz 1988, 344–357.
- 254 S. Pavičić, Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća, I. dio, JAZU, Hrvatska naselja, Knjiga 1, Zagreb 1940, 40 sq. – D. Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II, Kötet, Budapest 1894, 289.

Zusammenfassung

**EIN BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG DER CHRONOLOGIE
DES MITTELALTERLICHEN GRÄBERFELDES AN DER FUNDSTELLE
LIJEVA BARA IN VUKOVAR***Hommage à Vukovar*

Vierzig Jahre sind seit dem Beginn einer systematischen Erforschung des grössten, bisher bekannten Reihengräberfeldes der Bijelo Brdo-Kultur in Kroatien vergangen. In der Zeitspanne zwischen 1951–1953, nämlich, organisierte der Doyen der kroatischen Archäologie des Mittelalters, Dr. Zdenko Vinski, umfangreiche und modern konzipierte Grabungen an der Fundstelle Lijeva bara in Vukovar. Dank der Zuvorkommenheit und dem kollegialen Verständnis von Dr. Z. Vinski, benutzen wir jetzt die Gelegenheit, das mittelalterliche Reihengräberfeld von Vukovar im Lichte neuer Betrachtungsweisen auszuwerten und aufgrund einer Analyse des archäologischen Fundstoffes eine mögliche Lebensdarstellung der damaligen Bewohnerschaft dieser bekannten Stadt an der Donau zu umreißen. Durch die Veröffentlichung des relevanten Teils des archäologischen Inventars wird nicht nur ein jahrhundertealtes Sediment von einem bedeutenden Lebensabschnitt des mittelalterlichen Vukovars entfernt, sondern auch eine wissenschaftliche Hommage an diese Stadt gerichtet, die solcher wie kaum eine andere würdig ist. Das Aufheben einer gewissen Anonymität des Gräberfeldbestandes an der Fundstelle Lijeva bara in Vukovar gehört zu den Pflichten der jetzigen Generation der Spezialisten für die Archäologie des Mittelalters, insbesondere in Anbetracht der Notwendigkeit, diese bedeutende Fundstelle sowie die Gesamtheit der Bijelo Brdo-Fundstellen in Kroatien in das allumfassende wissenschaftliche und kulturelle Erbe Europas einzugliedern. Gerade dieses Gräberfeld an der Fundstelle Lijeva bara stellt jenes Kettenglied dar, das zur besseren Kenntnis der Beziehungen innerhalb des Bijelo Brdo-Kulturkomplexes im Karpatenbecken gefehlt hat und zu diesem Komplex gehört auch das Drau-Savegebiet (Zwischenstromland), im engeren geographischen Sinne auch das beobachtete Vukagebiet mit der Stadt Vukovar.

Seit den vorgeschichtlichen Zeiten bis auf unsere Tage beobachtet man die Kontinuität eines intensiven Lebens in diesem peripannonischen Donaoraum. Verständlich sind deshalb auch entgegengesetzte Interessen, kulturelle Interessen und Strömungen, die sich über Jahrtausende an den Ufern der Donau, des Hauptwasserweges Europas abgelagert haben. Im Rahmen des komplexen Prozesses, der sich in der vorgeschichtlichen, antiken und mittelalterlichen Periode am beobachteten Ort abgewickelt hatte, wurde eine einmalige Lebensbühne geschaffen, auf der Friedensepochen und Unruhezeiten einander zyklisch ablösen. Diese Epochen spiegeln sich im vielschichtigen chronostratigraphischen Bild Vukovars als eines archäologischen Komplexes wider. Das Vorhandensein eines grossen Reihengräberfeldes deutet auf das Vorhandensein einer grossen mittelalterlichen Siedlung bzw. einer zahlreichen Bewohnerschaft hin, die die verstorbenen Mitbewohner kontinuierlich am Lössabhang der Fundstelle Lijeva bara im Laufe des 10. und 11. Jahrhunderts bestattet. Es ist bezeichnend, dass diese Fundstelle an der Mündung der Vuka in die Donau auch in vorgeschichtlicher Zeit als Bestattungsfeld benutzt wurde. Die Kontinuität der Bestattung an der Fundstelle Lijeva bara ist in dieser Weise ein tat-

sächliches Spiegelbild der Lebenskontinuität der Bevölkerung in dieser protourbanen, in optimaler Lage oberhalb der Donau angelegten Siedlung.

Das Schicksal hat diese Siedlung mit Leiden, scheinbar auch mit totaler Zerstörung bedacht; trotzdem ist sie aber in den vergangenen Epochen, von der vorgeschichtlichen Zeit an, immer wie der mythische Phönix aus der Asche auferstanden und hat eine zähe Ausdauer in Überlagerung dieser vorübergehenden Vernichtungen mit neuer Lebensorganisation bewiesen. Dieser legendären Ausdauerkraft Vukovars sei mit dieser Lektüre unsere wissenschaftliche Hommage bezeigt.

*   *
*   *

Von einer mittelalterlichen Fundstelle in Vukovar wusste man, obwohl aufgrund von unzuverlässigen Angaben, schon zu den Zeiten von Josip Brunšmid, worüber in 1901 V. Hörnes berichtet. Zwischen zwei Weltkriegen erwarb das Archäologische Museum in Zagreb eine kleinere Sammlung von Fundstücken der Bijelo Brdo-Kultur aus dem engeren Bereich der Stadt Vukovar. Immer häufigere Zufallsfunde und Meldungen über frühmittelalterliche Grabfunde veranlassten den damaligen Direktor des Archäologischen Museums in Zagreb, Dr. Zdenko Vinski, dazu, in 1951 Versuchsgrabungen zu organisieren. Ein unmittelbares Teil dieser Untersuchungen war, das Gräberfeld an der Fundstelle Lijeva bara charakter- und ausbreitungsmässig zu bestimmen. Danach erfolgte eine systematische Untersuchung dieser Fundstelle, in den Jahren 1952–53. Im Laufe dieser Untersuchung hat Z. Vinski auf einer Fläche von 29.000 m² sogar 437 frühmittelalterliche Gräber eines grossen Reihengräberfeldes entdeckt. Z. Vinski hat über diese Untersuchungen summarische Darstellungen gegeben; eingehend ausgewertet wurde aber das archäologische Erbe dieser ausserordentlich wichtigen Fundstelle nie. Dank der Zuvorkommenheit des Forschers, des uns zur Behandlung des Fundstoffes von der Fundstelle Lijeva bara in Vukovar berechtigt hat, benutzen wir jetzt die Gelegenheit, dem breiten wissenschaftlichen Publikum die Ergebnisse unserer eingehenden Auswertung der horizontalstratigraphischen Analyse dieser bedeutendsten Fundstelle der Bijelo Brdo-Kultur im Donau-Drau-Savegebiet darzubieten. Bei der Veröffentlichung des vorher erwähnten Fundstellenberichts hat sich Vinski auf die Darstellung summarischer statistischer Grössen, wichtigste Anmerkungen, bedeutende Beigaben und die Besonderheiten des archäologischen Fundstoffes beschränkt. In 194 geschlossenen Gräbern wurde reichhaltiges archäologisches Inventar aufgefunden; als sehr reichhaltig wurden von Z. Vinski 68 Grabanzheiten bezeichnet.

Dem Vorschlag von Z. Vinski zufolge ist diese Vukovarer Begrabungsstätte des frühen Mittelalters in eine Zeitspanne zu datieren, deren untere Grenze auf die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts und die obere Grenze auf den Anfang des 12. Jahrhunderts anzusetzen ist. Damals aktuelles chronologisches Schema des tschechischen Mediävisten Z. Vana akzeptierend, erkannte Vinski in Vukovarer Gräberfeld-Fundstätte eine solche, deren Belegungsdauer zwei bis drei Phasen der Bijelo Brdo-Kultur umfasst. Vinski hat auf dem Gräberfeldareal der Fundstelle Lijeva bara in Vukovar Fundstücke der awarisch-slawischen Kultur ausgesondert, die keine stilistischen Kennzeichen der altmagyarischen Zierbeschläge aufweisen. Es handelt sich um Riemenzungenfunde aus den Gräbern 53, 71 und 336.

Da bisher der Fundstoff vom Gräberfeld an der Fundstelle Lijeva bara in Vukovar katalogmässig nicht erfasst worden ist, wurden uns durch die Zuvorkommenheit des Forschungsautors sowie der Verwaltung des Archäologischen Museums in Zagreb sämtliche Dokumentation, beweglicher Fundstoff sowie Lagepläne zur Verfügung gestellt. Für unsere Gräberfeldanalyse haben wir 54 ausgesprochen aussagefähige und veranschaulichende geschlossene Gräber (Taf. XXIV) ausgesondert, die das Aufstellen einer kombinationsstatistischen Tabelle der Fundstelle ermöglicht haben. Bei der Auswertung wurden die Gieslersche typologische Einteilung des beweglichen Inventars der Bijelo Brdo-Kultur, sowie das absolut-chronologische Schema benutzt. Analysiert wurde das gesamte archäologische Inventar der Fundstelle, wortwörtlich in allen Grabanzheiten, und gleichzeitig wurde eine Analyse des Totengestus durchgeführt. In dieser Weise wurden deutlich ausgedrückte Belegungsphasen des Bestattungsfeldes hervorgehoben.

GRÄBERFELDANALYSE

Bei der Beobachtung des Lageplans des Vukovarer Gräberfeldes (Taf. III) fällt dem Analytiker die unterschiedliche Belegungsdichte des Bestattungsfeldes sowie die abwechselnde Ausdehnung des Gräberfeldes deutlich auf. Im südwestlichen Teil des Gräberfeldes ist eine relativ lange, ellipsoide Zone bemerkbar, die sich vom Südost zum Nordwest erstreckt. Diese ausgedehnte Zone weist eine grosse Belegungsdichte auf. Die Skelette sind in gleicher Richtung orientiert. An diese Zone knüpft in Richtung Norden eine zweite Grabgruppe an, die eine unregelmässig polygonale Zone bildet. Diese grosse Grabgruppe wurde von Osten nach Westen hin belegt. Zwecks deutlicher Unterscheidung schlagen wir den Gebrauch von Termini »südliche« und »nördliche Grabgruppe« vor.

Aufgrund einer horizontalstratigraphischen Analyse des grossen Siedlungsfriedhofes an der Fundstelle Lijeva bara, Vukovar, sind wir imstande, eine Zusammenfassung relativchronologischer Beziehungen aufzustellen, die sich hier deutlich in 5 aufeinanderfolgenden Belegungsphasen erkennen lassen. Diese Belegungsphasen wurden als Lijeva bara I–V bezeichnet und sind aus der kombinationsstatistischen Tabelle des Vukovarer Gräberfeldes ersichtlich (Taf. XXIV). Obwohl wir feststellen müssen, dass das mittelalterliche Gräberfeld, laut Aussage des Forschers, seinerzeit nicht in seiner Gesamtheit erforscht werden konnte und dadurch *de facto* kein vollkommen authentisches Bild von sich selbst und auch keine vollständige Vorstellung vom Erscheinungsbild der Bevölkerung, die darin kontinuierlich bestattet wurde, abgeben kann, bietet der vorhandene Gräberfeld-Bestand doch feste Stützpunkte für eine relativ zuverlässige Auswertung. Wir sind imstande, die Kontinuität der Bestattung im Verlauf von fünf ausgesonderten Belegungsphasen zu verfolgen, die sich durch das Vorkommen neuer Schmuckformen kundtun.

Die südliche Gräbergruppe innerhalb des Gräberfeldes Vukovar-Lijeva Bara stellt zweifellos die Anfangsphase der Gräberfeldbelegung dar, die wir als Phase Lijeva bara I (Taf. V) bezeichnet haben. Diese früheste Phase ist durch die, dem altmagyarischen Kulturkreis entsprechenden Funde charakterisiert, die der Bijelo Brdo-Kultur vorangehen und eine bestimmte Übergangsetappe (Taf. XXIV) darstellen. Im charakteristischen Formenvorrat der Phase Lijeva bara I findet man Reflexbogen (Typ A1), Köcher (Typ A2), Pfeilspitzen (Typ A3), kleine Messer

(Typ A4), Feuerstahle (Typ A5), Ringlein mit getrennten Enden (Typ 13), hohle Gusschellen (Typ 10) und Armreife mit kreisförmigem Querschnitt und getrennten, verjüngten Enden (Typ 4). Unsere Analyse des Totengestus hat gezeigt, dass in den ältesten Gräbern des Bestattungsfeldes in Vukovar charakteristische Lage der Unterarme am Leibe des Toten und weniger in seinem Schoss (Taf. XXII) überwiegt.

Die Phase Lijevo bara II, die ohne Zäsur an die vorhergehende Frühphase der Gräberfeldbelegung anknüpft, haben wir am Vorkommen neuer Schmuckformen (Taf. IX) erkannt. Es handelt sich um Ohringe mit gegossenen, traubenförmigen Anhängern (Typ 14a), Armbänder aus geflochtenem Bronzedraht (Typ 6), Armreife mit rhombischem Querschnitt und getrennten Enden (Typ 7), offene Armreife mit Schlangenkopfen (Typ 8), Halsreifen (Typ 1), Halsketten (Typ 39, 40), Fingerringe mit getrennten Enden und halbkreisförmigem Querschnitt (Typ 22a), dann Fingerringe mit konkavem Querschnitt (Typ 24), mit rundem Querschnitt (Typ 25), dann jene vom Typ 31 und 38b. In einer kleinen Anzahl kommen Schläfenringe mit S-Schleife (Typ I–II) vor. Mit nur zwei Exemplaren sind gelochte römische Münzen (Typ 44a)² vertreten. Einen ausserordentlich wichtigen Fund stellt die gelochte Goldmünze der byzantinischen Kaiser Konstantin VII. Porphyrogenetos und Romanos I. (948–950), die einen *terminus post quem* der zweiten Belegungsphase des Begrabungsfeldes in Vukovar darstellt. Das geschlossene Grab 2 kann nämlich zuverlässig in das erste Jahr der Kaiserherrschaft, d. h. in das Jahr 948 datiert werden. Das ist zugleich der älteste Münzfund in Obolusfunktion im Drau-Savegebiet. Die Phase Lijevo bara II wird, unserer Analyse nach, durch typische Schmuckstücke vertreten, die dem reichhaltigen Formenvorrat der Bijelo Brdo-Kultur in der Frühphase ihrer ersten Stufe (nach der Gieslerschen absolutchronologischen Einteilung) entsprechen.

Massenhaftes Vorkommen der Ringe vom Typ 38b aus den Werkstätten, die dem byzantinischen Kulturkreis nahestanden, sowie das Vorkommen aktueller byzantinischer Münzen, untermauert unsere Ansicht über kräftige Einflussnahme aus erwähnter Kultursphäre. Das Auftreten der Ohringe mit gegossenen, traubenförmigen Anhängern (Typ 14a) deutet auf das mögliche Aufleben der örtlichen Goldschmiedeproduktion hin. Wie in der vorhergehenden Phase, überwiegt auch in der Phase Lijevo bara II die Lage der Unterarme am Leibe des Toten und beträchtlich weniger in seinem Schoss. Diese Phase weist die grösste Anzahl von Gräbern, die zuverlässige Kombinationsmöglichkeiten anbieten, auf (Taf. XXIV).

Die dritte Belegungsphase, die als Lijevo bara III bezeichnet wird, ist mit einer kleineren Gräbergruppe (Taf. XV) vertreten, in der vollkommen neue Schmuckstücke vorkommen, die der Spätphase der ersten Stufe der Bijelo Brdo-Kultur nach dem absolutchronologischen Konzept von J. Giesler, entsprechen. Es handelt sich vor allem um das Vorkommen von wolhynischen gegossenen Silberohrringen (Typ 17b). Der vereinzelte, frühere Zufallsfund eines granulierten und mit Filigran geschmückten Ohrrings (Typ 17a), auch in Vukovar, stellt jedenfalls eine Ergänzung dieser Belegungsphase dar. Ausser den Ohrringen kommen noch vor: Fingerringe mit rhombischem Querschnitt und getrennten, verjüngten Enden (Typ 27), dann gegossene Fingerringe mit quengeritzten Strichen (Typ 33) oder die wellenartig gekanteten (Typ 34b) (Taf. XXIV). Diese kurz währende, durch eine kleinere Anzahl von Gräbern vertretene Phase, ist durch das signifikante Auftreten von gegossenen und luxuriösen wolhynischen Ohrringen (Typ 17a und 17b) gekenn-

zeichnet. Und während die luxuriöse Variante wahrscheinlich auf dem Handelswege aus ferner Kiewer Rus ins Vukagebiet gelangte, sind die gegossenen Varianten vom Typ 17b ein deutlicher Beleg für die örtliche Goldschmiedetätigkeit, die auch aufgrund von Ohrringfunden mit gegossenen, traubenförmigen Anhängern (Typ 14a) in der vorhergehenden Belegungsphase beobachtet wurde. Feste Handelsbeziehungen wurden aufgenommen und auch die einheimische Schmuckproduktion wurde gestärkt. Ausser den Ohrringen wurden auch einige der neuen Fingerringformen, beispielsweise vom Typ 33 und 34b, auch in Gusstechnik gefertigt.

In dieser Belegungsphase wurde auch das Legen der Unterarme auf den Leib des Toten beobachtet.

Die nächste, vierte Belegungsphase, die als Lijevo bara IV (Taf. XVIII) bezeichnet wird, hat sich durch eine Reihe von neuartigen Fingerringen (Taf. XXIV) angesagt. Es handelt sich um Fingerringe mit getrennten, übereinandergelegten Enden (Typ 23), dann Fingerringe vom Typ 26 sowie jene mit getrennten Enden, die aus zwei (Typ 29) oder drei Silberfäden (Typ 30) geflochten sind. In der Phase Lijevo bara IV kommen vereinzelt auch Schläfenringe mit S-Schleife (Typ I-II) vor. Diese Belegungsphase kann aufgrund einer typologischen Analyse glaubwürdig der Frühphase der zweiten Stufe der Bijelo Brdo-Kultur (nach der absolutchronologischen Einteilung von J. Giesler) zugeordnet werden. Für die Belegungsphase Lijevo bara IV ist auch die Lage der Unterarme am Leibe des Toten als überwiegende Form des Bestattungsbrauchtums bezeichnend.

Die fünfte und zugleich die letzte Belegungsphase, die als Lijevo bara V (Taf. XXII) bezeichnet wird, ist durch vereinzelt Vorkommen von Bandfingerringen (Typ 35), in zwei Fällen auch von Kreuzanhängern (Typ 45) gekennzeichnet. Diese bescheidenen Funde sind doch ein ausreichendes Indiz für die immer stärkere Christianisierung, denn in den Gräbern sind ausser diesen bescheidenen Funden oft keine weiteren Gegenstände zu finden. Gleichzeitig kommen die Schläfenringe mit S-Schleife ausser Gebrauch (Taf. XXIV). Die Phase Lijevo bara V entspricht der Spätphase der zweiten Stufe der Bijelo Brdo-Kultur nach der Gieslerschen Einteilung.

Die Kontinuität der Belegung des grossen Reihengräberfeldes an der Fundstelle Lijevo bara in Vukovar widerspiegelt einen Lebensabschnitt der dazugehörigen mittelalterlichen Siedlung, die seinerzeit vom Leiter der mehrjährigen, systematischen Erforschung dieser Fundstelle vorweggenommen wurde.

Wir nehmen an, dass der erforschte Teil des Gräberfeldes in Vukovar von der Mitte des 10. Jahrhunderts bis zum Ende des 11. Jahrhunderts ununterbrochen in Gebrauch war. Diese Feststellung schliesst die Möglichkeit des Vorhandenseins älterer bzw. jüngerer Bestattungszonen ausserhalb des untersuchten Begrabungsareals an der Fundstelle Lijevo bara nicht aus. Das Gräberfeld war einst viel geräumiger und in den unerforschten Teilen sind ältere bzw. jüngere Abschnitte des Gräberfeldes zu erwarten.

Es interessiert uns insbesondere die untere Zeitgrenze der Gräberfeldbenutzung, die wir als Lijevo bara I bezeichnet haben, denn sie weist deutlich auf das Vorhandensein einer frühen entsprechender Form der Besiedlung während der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts hin. Materielle Spuren der frühesten Belegungsphase weisen auf mögliche Bestattung während der ersten Hälfte des 10. Jahrhun-

derts hin. Unter den Fundstücken findet man auch dem sog. altmagyarischen Horizont entsprechende Gegenstände, im Einklang mit der Gieslerschen Interpretation der Bijelo Brdo-Kultur. Diese Funde können, mit einer bestimmten Einschränkung, Widerspiegelungen eines eventuellen, frühen magyarischen Einfalls in Povučje sein, wo allerdings eine bestimmte Form der slawischen, befestigten Siedlung an der Mündung der Vuka in die Donau schon vorhanden war.

Es ist bekannt, dass die Magyaren ab 934, alle drei oder vier Jahre ins byzantinische Reich einfielen und dass sich ihr Interesse für die fruchtbaren Gelände im östlichen Teil von Slavonien, Baranja und Srijem insbesondere nach ihrer Niederlage bei Augsburg (955) erhöhte; zu der Zeit wurde ihre Aufmerksamkeit auf den Südosten gelenkt. Während der Herrschaft des byzantinischen Kaisers Konstantin VII. Porphyrogennetos (912–959) schlossen die Magyaren mit dem byzantinischen Reich einen Freundschaftsbund und einen zehnjährigen Waffenstillstand. Die Phase Lijeva bara I würde der Zeit unmittelbar nach dem Einfall der Magyaren entsprechen, der sich sicherlich bevor der erwähnte Friedensvertrag abgeschlossen wurde, ereignet hatte. Eine Antwort darauf, um welchen Heereszug es sich dabei handelte, ist möglicherweise in einer Behauptung des anonymen Notars von König Bela III. (1172–1196) enthalten, und gegen diese Behauptung erhebt die moderne kroatische Historiographie keine ernsthaften Einwände. Der *Anonymus Belae regis* schreibt darüber, dass die magyarischen Heerführer auf dem Rückzug aus Italien die Flüsse Kupa und Save überquert und die Befestigungen Zabrag, Požega, Vukovo erobert hatten. Nicht nur, dass uns der anonyme Notar des Magyarenkönigs eine wertvolle Angabe über mögliches Vorhandensein von drei Befestigungen im Savetal, die sich in der Richtung des magyarischen Rückzugs aus Norditalien befanden, hinterlassen hat, sondern er bekräftigt auch materiell den Gedanken über das Vorhandensein deutlicher Formen einer früher zustande gekommenen Besiedelung des Donau-Drau-Savegebiets. Gleichzeitig ist diese, bisher vernachlässigte Angabe, auch ein Hauptbeweis für das Bestehen einer autochthonen Siedlung, die gelegentlichen, unterschiedlichen Fremdeinflüssen ausgesetzt ist und dazu zählen auch magyarische Heereszüge. Der anonyme Notar von Bela III. hat wohl unwissend die mittelalterliche Karte des Drau-Savegebiets mit Belegen für das Vorhandensein einer, bestimmt slawischen Siedlung am rechten Donauufer bereichert. Dass zu jener Zeit die Befestigung Vukovo eine ziemlich bedeutende slawische Siedlung war, beweist das Interesse der Magyaren daran, sie zu plündern. Diese Angabe spricht gleichzeitig vom möglichen Charakter der frühmittelalterlichen protourbanen Siedlung, die auf der älteren slawischen Grundlage entstanden war und sich im 9. Jahrhundert, während der Herrschaft der pannonisch-slawischen Fürsten Pribina und Kocel zu einem wichtigen, befestigten Handelsort dieser Region entwickelte, diesen Status im Laufe des 10. und 11. Jahrhunderts beibehielt und im 13. Jahrhundert das erste Schriftdenkmal erlebte.

Die Auswahl einer so günstigen Siedlungslage auf einer sicheren Geländeterrasse oberhalb der Donau, korrespondiert mit zahlreichen synchronen Beispielen in der Genesis der Handelsorte und der protourbanen Siedlungen in der gesamten west- und ostslawischen Welt. Ausser den ganz nahen Ortschaften Sisak und Ptuj sollen hier auch entfernte Orte wie Starigrad/Oldenburger, Wolin und der Dziwna, Kolobrzeg, Szeczin an der Oder, Staraja Ladoga und Novgorod am Volchov und Kiev am Dnjepr angeführt werden.

In diesem Kontext sind auch alle belegten vorherigen Daseinsschichten sowie das mittelalterliche *stratum* Vukovars als eine Bestätigung dieser optimalen Lage zu deuten.

Solche regionale Zentren, denen auch die protourbane, unter dem gegenwärtigen Namen Vukovar bekannte Siedlung zuzuordnen ist, nahmen im Mittelalter Beziehungen mit ihrer unmittelbaren Umgebung auf, wobei der Handel bzw. der Austausch von Gütern und Einflüssen den Vorrang hatten.

Die Kontaktaufnahme zwischen dem frühmittelalterlichen Vukovo bzw. Vukovar und der umstehenden Welt erfolgte auch auf grosse Distanz; dies ergibt sich aus der Analyse der Materialquellen (sowohl des Gräberfeldes an der Fundstelle Lijevo bara als auch der umliegenden Fundstellen der Bijelo Brdo-Kultur). Als Beispiel seien Kontakte mit dem Kalifat (kauri-Muscheln), mit Byzanz (Münzen und gewisse Schmuckarten), mit dem altmagyarischen Arpadenreich (Waffen, Münzen, bestimmte Schmuckgegenstände), mit dem altkroatischen Kulturkreis (Schmuck) sowie mit der Kiever Rus (wolhynische granulierten Ohrringe vom Typ 17a) angeführt.

Als wichtiger Handelsort und zugleich Befestigung an der Donau zog die damalige Siedlung Vukovo bzw. Vukovar die Aufmerksamkeit der Arpaden auf sich; Stephan I., der Heilige (997–1038) gründete an der Donau eine Art Grenzmark und trug durch die Gründung des Bistums in Pécs (1009) einer erneuten allgemeinen Christianisierung im östlichen Drau-Savegebiet bei. Tatsächlich handelte es sich um eine Rechristianisierung der autochtonen Bevölkerung, denn der gesamte, früh christianisierte Raum zwischen der Drau, der Save und der Donau pflegte auch weiterhin die ältere christliche Tradition und rezipierte mächtige westliche ekklesiastische Einflüsse. Dass diese Einflüsse nicht ohne Anklang geblieben sind, ist durch die Anwesenheit der Kirche bis auf den heutigen Tag bezeugt.

Das Interesse für das Vukagebiet zeigten auch die Petschenegen durch ihren Raubzug (1071). Es ist nicht ohne Grund, dass sie die Gegend um die Vuka plünderten. War das Ziel ihres Raubzuges der damalige befestigte Marktflecken an der Donau? Allerdings können wir die zu Ende des 11. Jahrhunderts stattgefundene Belegungsphase des Gräberfeldes in Vukovar beobachten, die wir als Phase Lijevo bara V bezeichnen haben.

Das Vordringen der Magyaren als einer neuen, europäischen, mittelalterlichen Macht war auch für das Geschehen im hiesigen Donaauraum verhängnisvoll: es löste jahrelange Zerwürfnisse mit den byzantinischen Kaisern wegen des Gebiets von Srijem. Diese Zerwürfnisse zwischen den Arpadenkönigen und den byzantinischen Kaisern erreichten ihren Höhepunkt zu Anfang des 12. Jahrhunderts, zur Zeit der Komnenendynastie. Zum Schutze eigener strategischer Interessen richteten der Arpaden eine permanente Befestigung ein, die in den späteren mittelalterlichen Schriftquellen unter dem Namen *castrum Wolco*, in ungarischer Sprache *Wolco-war* bekannt ist.

Übersetzung: *Branka Ohnjec*

